5

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1981

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21 Telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 50.— d. Godišnja pretplata 300.— d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 30 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101-620-16

2424091010

Tisak »Stampa«, Osijek

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb, broj 229/1-1979. od 15. II 1979.

Radovan GRGEC

Uz rub (18)

Čitajući kao maturant *Joyceovo* djelo »The Potrait of the Artist as a Young Man«, začudio sam se ustanovivši kako su dubok trag kod njega ostavili estetski nazori sv. *Tome Akvinskoga*. O tom govori i nedavno objavljen Crépuov članak o Joyceovoj polifoniji u reviji »Esprit«, br. 7—8/81, i članak Calogera Allegra u vatikanskom dnevniku »Osservatore Romano« od 8. VIII. 1981.

U prošlom broju »Marulića«, govoreći o estetskim pogledima Maritainea, Blanchota i Debenedettija, napisao sam kako se ne možemo oteti dojmu da su veliki mislioci prošlosti o tim pitanjima iznijeli vrlo duboka i lucidna zapažanja. Mislio sam tu u prvom redu na Aristotela, Tomu i Crocea.

Sigurno je doživljaj lijepog povezan i s Tominom »trojkom« /integritas, consonantia, claritas/ i s njegovom konstatacijom: Pulchra sunt quae visa placent, ali i s unutarnjim ritmom umjetničkog djela koji se ne može odrediti ni vanjskim mjerilima sklada ni zahtjevima nekakve »kalokagathije«, o čemu sam pisao u »Maruliću«, br. 4/76, str. 318—322. Oni koji vjeruju u apsolutnu Istinu, vjeruju i u apsolutnu Ljepotu, koja je, kako reče Platon, sjaj istine. Naravno da se subjektivnim doživljajem ljepote u raznim vremenima i sre-

dinama taj pojam relativizira. Usprkos tome, bez obzira na različitost ukusa i primalaca, naši subjektivni i materijalni kriteriji gravitiraju prema stanovitoj »objektivnoj« i »idealnoj« normi kojom se približujemo apsolutnoj Ljepoti, nazirući njezine odsjaje na stvorenjima. Vrijedi tu, mutatis mutandis, nešto slično onome što smo prošli put rekli o subjektivnoj i objektivnoj istini.

Za Joycea, tog pionira moderne literature, ljepota je »epifanija« bića, bez koje čovječanstvo ne može živjeti premda u taj »sklad« ulaze katkada i kakofonički i disonantni elementi ljudske realnosti. Tek tako dolazimo do organske povezanosti forme i materije, vremena i prostora, do punine identiteta stvari i osoba, do onoga što Toma zove »integritas«.

Ljepota je i prirodni ambijent istine. Zar se u toj želji subjekta da spozna objekat u punini i da od njega bude spoznat ne nalazi Tomina »adequatio rei et intellectus«? U tom svijetlom ozračju naslućujemo i što bi mogla biti »consonantia«: sklad i ravnoteža dijelova međusobno i prema cjelini, Baudelaireova »correspondance« uma i osjetila, u čemu naziremo sjaj Stvoritelja koji nam, »ludens in orbe terrarum«, daje da osjetimo i razaberemo što je »claritas«, tj. sjaj, jasnoća i bit stvari, koju su možda naslutili i uočili neki pjesnici i, poput Rimbauda, zašutjeli. Drugi, pak, postadoše, kako bi rekao Grgur Nazijanski, »pjevači Božjeg zračenja i sjaja«, koji pokušaše iznijeti pred oči svijeta svoj doživljaj i spoznaju »epifanije« i »teofanije«, jasni trag božanske »agape« u svijetu. Tu ljepota prestaje biti gnoseološka i estetska kategorija i postaje manifestacija Ljubavi koja je stvorila čovjeka na svoju sliku. Toj ljubavi pjevao je himnu asiški trubadur, veliki svetac i umjetnik.

* * *

Govoreći, prošli put, o približavanju »subjektivnih« istina objektivnoj i apsolutnoj Istini te o nastojanjima da se različitim »osvjetljavanjima« i »akcentiranjima«, usprkos ograničenosti naših osjetila i našeg rezoniranja, dođe do što točnije i potpunije informacije o stvarnostima i činjenicama, donekle sam relativizirao i pojam istine. Time nisam želio obezvrijediti uvjerenje da je dostizanje i postizanje Istine cilj za kojim idu svjesno ili nesvjesno i oni koji vjeruju i oni koji ne vjeruju. *Tražitelji Apsolutnoga*, iskreni tražitelji istine, koliko god izgledali donkihotski u očima suvremenika, daleko su vredniji za čovječanstvo i njegovo napredovanje od mnogih »lucidnih« i »brilijantnih« relativista, agnostika, skeptika, cinika...

Oni koji su vjerovali u istinu, koji su vjerovali snažno i postojano, bili su ludost ili sablazan za mudre i »razborite«, nazivali su ih fanaticima, energumenima, ali oni su bili ti koji su »premještali gore« i »mijenjali lice zemlje«. Povijest su često krojili ljudi, »bremeniti velikim idejama«, a ne samo ekonomski i politički odnosi. Iako to uvijek nije evidentno, i danas mijenjaju svijet snažne ličnosti i ideje. Njihovo djelovanje, pa bilo ono na prvi pogled iracionalno, često je nepredvidivo i neuhvatljivo za sociologe, ekonomiste i historičare. Velike ličnosti i velike ideje upravljaju tokom povijesti katkad i

neovisno o postojećim društvenim i privrednim prilikama i u suprotnosti sa sociološkim i ekonomskim prognozama i analizama.

O tome nam govore zvučna imena kao Hanibal, Aleksandar Veliki, Cezar, Karlo Veliki, Karlo V, Napoleon, Franjo Asiški, Ignacije Lojolski, Luther ili Lenjin. Descartesova misao prisutna je i danas u tokovima suvremene znanosti i povijesti kao i misao Teilharda de Chardina ili Alberta Einsteina. Francusku revoluciju pripremale su ideje Montesqieua, Voltairea, Rousseaua, Diderota i d'Alemberta. Možda i ne slutimo koliko je na povijesna zbivanja utjecala Kantova kritika čistog uma i Comteov pozitivizam! Ideje Hegela i Marxa, filozofa i naučnih radnika, nalaze se u ishodištu najrevolucionarnijih promjena u svijetu. A što da kažemo o najvećoj »moralnoj revoluciji« u povijesti čovječanstva: o poruci Govora na gori, o Crkvi siromašnih, koja je pobijedila Rimsko carstvo!?

Institucionaliziravši se, snaga te poruke često je tokom povijesti slabila, ali se uvijek iznova obnavljala u svjedočenju svetih i siromašnih u duhu. I danas, zahvaljujući toj velikoj snazi, Descartesov racionalizam sa svim svojim implikacijama i aplikacijama doživljava sve veću krizu. Prošlo je vrijeme slijepe vjere u progres ljudskog uma, a još nedavno nas je fascinirala Keynesova zagrijanost za liberalnu ekonomiju, Garaudyjeva usporedba između marksizma i misli Teilharda de Chardina, koncilsko oduševljenje za »progressio«. Nedavni optimizam ustupio je mjesto pesimističkim prognozama *Rimskog kluba, Mansholtovu* inzistiranju na zaustavljanju privrednog rasta u industrijskim zemljama, *Tevoejdreovu* propovijedanju evanđeoskog siromaštva kao bogatstva naroda. Čovjek je svjesniji svojih granica i slabosti »čistog uma«.

U tom leži i opasnost koja dolazi od onih koje smo nazivali »cerebralcima«, pismoznancima, birokratima. O tom govori nedavno objavljena knjiga *Renéa Louraua* »Le Lapsus des intellectuels« kao i u ovoj rubrici spomenuto djelo *Régisa Debraya* »Le Scribe«. Vrijeme je da se vratimo povijesti koju ne pišu »cerebralci« i »slijepe sile«, njihove konstrukcije, nego je pripovijedaju stvarne ljudske osobe, za što se zalaže i *Paul Ricoeur*, autor »Žive metafore«, kao i *Hannah Arendt* (story and history). U toj povijesti uz ideologije i utopije imaju svoje mjesto ljudske ličnosti i bezimeni pojedinci.

Među masama anonimnih pojedinaca nalaze se mnogi »siromašni« i »siromašni u duhu«. O njima smo često pisali, posebno u našoj knjizi *»Neoklerikalizam i pučki katolicizam«*. Možemo reći da danas taj oblik kršćanstva, koji se često krivo poistovjećivao s folklorom, praznovjerjem i sinkretizmom, dobiva sve veće značenje na većinskom siromašnom dijelu globusa, kao npr. u Latinskoj Americi. O tom je napisao zanimljiv članak *Charles Antoine* u časopisu »Etudes«, br. 7—8/81 (Bible et communautés de base en Amérique Latine). Pučka religija tu, prema njegovom mišljenju, postaje vjera puka koji, čitajući Sveto pismo, nalazi u njemu prave riječi za socijalnu i političku situaciju u kojoj se nalazi. Na takvo usmjerenje nailazimo i u molitvama toga puka.

Povlašteni Zapad već je odavno iskrivio sliku pravog čovjeka. Nedavno preminuli književnik *Jean Sulivan* upozorio nas je na golemu razliku koja postoji između toga »čestitog čovjeka« prema kriterijima Zapada i čovjeka prema kriterijima Evanđelja. O tom govori u »Etudes« 6/81 *Philippe d'Iribarne*, koji nas podsjeća na parabolu o cariniku i farizeju, samozadovoljnom »pravedniku«. Taj pravednik vrši zakon i poznaje »pravila igre«, ali mu je nepoznata ljubav i zajedništvo s ostalim ljudima. On se čak ponosi time što nije »kao ostali ljudi«. Ti »ostali ljudi«, bezimeni i siromašni, to su možda pripadnici onoga »vulgusa« koji nam za vrijeme mise u znak mira pruža ruku, a mi je jedva prihvaćamo, ljuteći se što nam smetaju u našim molitvama. Među njima su možda i toliki seljaci i radnici koji nas hrane radom svojih ruku, tolike žene koje u skrovitosti i anonimnosti pripremaju i omogućuju naše dnevne redove i poslovne uspjehe, tolike *Sofije Tolstoj* koje su svojim »lavovima« i »lavićima« rađale djecu i prepisivale rukopise, vodile kućanstvo i brinule se za njihovu svagdanju egzistenciju, a u povijesti su ostale kao »histerična zanovijetala« svojih genijalnih muževa.

Zaista, povijest katkada pokazuje nezahvalnost koja se često nikada ne ispravlja, naročito kad se radi o siromašnima i pobijeđenima. I Krist je završio svoj zemaljski život osramoćen kao zločinac i buntovnik, što su registrirali i neki tadanji povjesničari. Ljudska je to sudbina. Jedni doživljavaju slavu još za života, a drugi bivaju osramoćeni, ostaju nepoznati i nepriznati. Kardinal *Višinski* umro je nedavno, slavljen od čitave nacije, od čitavog svijeta. Nije tome tako davno što je umro u Francuskoj jedan drugi kardinal, osramoćen od štampe i javnog mnjenja. Govorim o *Jeanu Daniélouu*. Istinu o njegovoj smrti pokušali smo iznijeti barem pred našu katoličku javnost, ali u tom nismo imali baš mnogo uspjeha (usp. Marulić 2/76, str. 139—143 i Predgovor knjizi »Vjera kroz vjekove«, II. izdanje). Njegova snažna misao i iskrena vjernost Crkvi potaknula nas je da u ćirilometodskoj nakladi izdamo najviše njegovih knjiga iza onih *Jeana Guittona*, koji je ove godine navršio osamdeset godina i kojemu je HKD sv. Ćirila i Metoda objavilo četiri knjige.

Guitton i Daniélou bili su u svakom slučaju veliki učitelji u vremenu defetizma i skepticizma intelektualaca i »pismoznanaca« i stoga su bili najpopularniji autori ćirilometodske biblioteke »Novi vidici«, u kojoj je objavljeno već 10 svezaka.

Poput Guittona mnogi su katolički laici dali značajne priloge razvoju suvremene misli i književnosti. Tu se posebno sjećam pokojnog *Patricea La Tour du Pina*, čija su »Pisma Andréu Romusu« nedavno objavljena kod Seuila. Upoznao sam ga prije 11 godina u Parizu. U pameti mi je ostala pobožnost toga istaknutog suvremenog pjesnika kršćanske inspiracije kad je ministrirao svećeniku iz Libana na misi za umjetnike. I on je imao prilično kritično mišljenje o suvremenom racionalizmu i napretku znanosti. Stoga je i u tim pismima, koja nam je prezentirao *Luc Estang*, nastojao moderirati Romusovo oduševljenje za Teilhard de Chardina i Alberta Camusa. La Tour du Pinova poezija nije proklamativna i uznosita poput one *Claudelove*, ali

je to izraz traženja iskrenog vjernika i autentičnog pjesnika, čiji stihovi nisu, doduše, dostigli Claudelovu bliskost izvorima Riječi i sakralnu uzvišenost, ali koji se približio na neposredan način izvorima ljudskih pitanja i patnji.

Pred godinu dana umro je jedan od najvažnijih i najosporavanijih talijanskih dramskih pisaca poslije rata, *Diego Fabbri*, o kojemu smo prilično mnogo pisali i čije smo najpoznatije djelo, »Suđenje Isusu«, objavili u našoj biblioteci »Džepna knjiga« (nakon Claudelovih, Böllovih, Bernanosovih i Greeneovih djela). Spominjem ga i zato što je doprinos Diega Fabbrija, angažiranoga katoličkog laika, suvremenoj književnosti i teatru zaista značajan. Uz to bih htio upozoriti na pionirski doprinos ćirilometodskog društva upoznavanju naše publike s djelima suvremenih kršćanskih književnika jer mnogi to, čini se, zaboravljaju, kao što i zaboravljaju na važnu ulogu Društva sv. Jeronima na tom području prije rata. Naše Društvo, uz Maticu i Akademiju najstarija hrvatska kulturna ustanova, nije nikada ovim ustanovama pokušalo preoteti primat i kompetenciju na literarnom ili znanstvenom području, ali je kao prosvjetna ustanova učinilo vrlo mnogo za popularizaciju književnosti i znanosti u svim slojevima naroda. Među popularnim ćirilometodskim izdanjima i danas zauzima prvo mjesto hrvatski katolički kalendar *»Danica«*, koja je upravo izašla za 1982. godinu, te izdanja pripovjedačke proze i popularni igrokazi koji izlaze u biblioteci *»Mala scena«* (upravo izlazi iz tiska i peti svezak te biblioteke).

Zbog prilično teške financijske situacije literatura u užem smislu te riječi zasad je u drugom planu, ali ipak HKD sv. Ćirila i Metoda ne zaboravlja da je i književno društvo. O tom govore i neke nedavno objavljene zbirke pjesama i naše redovite književne večeri. Uostalom, zar i »Marulić«, usprkos kompromisima i ograničenostima s obzirom na kvalitetu priloga, nije također literatura?

* * *

Isto tako ne zaboravljamo na hrvatske književnike, pa ni na pisce seljake i radnike, kao što se to vidi i iz naše najpopularnije publikacije, pučkog kalendara *»Danice«*. Neki nam prigovaraju da u ovoj rubrici pišemo samo o Francuzima. Istina je da smo, dok je postojala rubrika »Theatralia et alia«, nekako raspodijelili područja, tako da se u toj rubrici pisalo uglavnom o našim književnicima i ličnostima, dok je rubrika »Uz rub« bila prvenstveno namijenjena stranim književnicima kršćanskog nadahnuća. Krajem prošle godine izrazili smo nadu da će nam se Alija opet javiti (u br. 5 — 6), ali od toga nije bilo ništa do ovog broja.

Ipak nije istina da u ovoj rubrici nema ništa o našim piscima niti da su spominjane ličnosti samo Francuzi, premda ovi imaju i danas najjaču literaturu kršćanske inspiracije. Kršćansko nadahnuće nalazi se i u djelima mnogih talijanskih, njemačkih, engleskih i drugih pisaca, koje također često spominjemo (kao npr. Fabbrija, Pomilija, Waugha, Greenea, Bölla itd.). Posve je razumljivo da kvalitetnih književnika katolika ima najviše u najvećim katoličkim zemljama. Osobno mislim da bi trebalo mnogo više pisati o piscima kršćanskog nadahnuća iz Poljske i Latinske Amerike, o kojima smo pisali vrlo malo. Što se pak tiče prigovora o upotrebljavanju »nehrvatskih« riječi, o tom smo malo više pisali u Maruliću 3/78. Ponavljam da se ne mogu složiti s onima koji misle da riječi kao »vozni red« (do-

lazi od »voziti«), »čitalac« (isto tako dobra kao i »čitatelj«, a svakako bolja od arhaičke »štilac«), »učenjak« (kao sinonim za »znanstvenik«), »povodom« (mjesto »u povodu«), »objasniti« (mjesto »pojasniti«) itd. nisu dobri hrvatski izrazi. Zašto bismo se »odricali« nekih riječi kojima se odavno služimo i na taj način ograničavali jasnoću i lakoću izraza iz ne znam kakvih razloga? Ponavljam i ovo što sam u tom broju Marulića napisao: »Razni puristi znaju svojom hiperkritičnošću natjerati i one koji su tako reći s majčinim mlijekom usisali pravi hrvatski jezični osjećaj da postanu kolebljivi i neodlučni u pisanju i govorenju iz straha pred pravorijekom takvih čistunaca. Uostalom, toliko je hrvatskih izraza koje »čistunci« mogu proglasiti germanizmom, rusizmom ili kakvim drugim — izmom. Isto tako ne mislimo da svaki udomaćeni internacionalni izraz valja pošto-poto »prevoditi« na hrvatski uz opasnost da takva na brzinu stvorena kovanica bude još nerazumljivija od prijašnjeg izraza.«

Iz toga ne slijedi da jezična norma nije potrebna i da blago narodnog jezika ne treba čuvati, ali sve pretjeranosti nauštrb jasnoći izraza donose nam mnogo više štete nego koristi. Bilo kako bilo, bolje je da nas čitaju i kritiziraju nego ne čitaju i hvale, i zato smo zahvalni za svaku dobronamjernu primjedbu i prigovor. Ipak bismo voljeli da pisma naših kritičara ne budu anonimna kako bismo im u osobnom kontaktu mogli objasniti i ono o čemu možda nije zgodno pisati u ovoj rubrici ni u »Maruliću« uopće.

A. V. MIHIČIĆ

Zapis

Letimo, letimo
nad nama sunce
pod nama oblaci
bijeli
meki
duboki
ispod njih plave dubine
i cijeli ponori have
i strave
a onda nevidljiva Zemlja
brda
gore
i dolovi
i rijeke kao srebrne zmije
i ljudići negdje nevidljivi mali
koji pjevaju o ljubavi
i slobodu slave
a kao zvijeri se miluju
i kao neljudi dave
ispod velike nebeske beskrajne kupole
plave.

Šalica nebeskog čaja

Profesor Ion Sirac dugo je i strpljivo izmišljao svoj slavni izum — stroj kojim će, on, Sirac, osloboditi čovječanstvo gladi, žeđi i bolesti. Sloboda i slične ishlapljive i neopipljive izmišljenosti, rekao je Sirac u jednom razgovoru radoznalu znatiželjniku, nisu uprogramirane u moj znanstveni projekt.

Prauzor svoga glasovitoga stroja poslao je na sve strane svijeta, da iskušaju njegovu djelotvornost. Nakon stanovita vremena uputio je izvidnicu. Da prouči uspješnost, snagu, domet, upotrebljivost i računsku isplativost stroja.

Izvidnicu su sačinjavale samo dvije osobe. Žena i muž. Profesorovi trećerazredni pomoćnici. Čudan par, previše na svoju. Mrzili su strojeve. Profesoru Siracu nije bilo jasno zbog čega su oni uopće pristali sudjelovati u njegovu programu. Očito, njuškala nisu bili. Ipak, da ih se otrese, poslao ih je u izvide. Neka zasluže kruh svagdašnji u službi gladnih, žednih i bolesnih.

Izvidnici se nisu javljali. Valjda su ogluhonijemili u izvidništvu. Kao da ih je pomorilo more. Profesor Ion Sirac zamaskira se u uhodnika i pođe za njima u nepoznato. Nenaoružan.

Lunjajući zamišljeno, sretne dvije osobe različita spola. Žestoko su se prepirale. Muškarac odvali ženi takvu pljusketinu da se sirotica povila poput vlati trave zavitlane divljom vjetrinom. Žena se od udarca zavrtjela na jednoj nozi, zvrkom zvrčeći.

Muškarac je bio krupan, visok, širokih ramena. Obučen u nacifrano lovačko odijelo. Dugačku lovačku pušku prislonio je o obližnje stablo. Žena, muškarcu do ramena, plavoobojene kose, naprćenih usnica, plačljivih očiju, zavodnički se vrckulji. Sve skupa, čista izložbena kičarnica. Ali to nisu bili izvidnici.

Profesor Ion Sirac podviknu Muškarčini, da se okani tučnjave. Žene se ne uvjeravaju na taj način, reče. Izbatinane, još su goropadnije. Njegov povik ne bi uzvraćen odvikom. Žena je, u opreci s njegovim očekivanjem, svome tučitelju nježno na rame naslonila glavu, obim se rukama braneći od udaraca.

Taj prizor profesoru Siracu obljutavi život. Odmakne lovačku pušku, da ne bude na dohvatu lovcu. Bila je to prilično čudnovata puška. Jednocijevka, koja se odmah iz kundaka račvala u dvocijevku. Profesor izvadi iz džepa

metke predviđene za posebne slučajeve i ugura ih u cijev. Zamahnu zatim puškom na nasilnika, a ovaj, majmunski tužno, spusti ruke i snuždi se.

Nu čim se profesor Sirac okrenuo, nasilničina mu istrgne pušku iz ruku. Odlučno je prisloni na profesorovu sljepočicu i povuče kokot. Bezglasan pucanj. Bez vonja izgorjela baruta. Bez dima. Neozlijeđen, profesor se osmjehnu i priprijeti prstom. Lovački grubijan nije znao da meci za posebne slučajeve ne ubijaju svoga izumitelja.

Ion Sirac tiho se povuče s poprišta obračuna između suprotnih spolova. I krene dalje. Na prosunčanu šumskom putu sretne postariju ženu. Samu. Zlataste joj kose prošarane sjedinama. Pjevuckala je dječju pjesmicu o cvrkutanju ptica pjevica. Ion je zapita da li je vidjela njegove izvidnike. Koji besplatno nude na pokus takav i takav stroj. Da se nahrane gladni, napoje žedni, ozdrave bolesni.

Namignuvši pijavičjim obrvama, upitana žena odslika porugljivost.

— Sretoh, nepoznanče, dva zemaljska anđela. Prtili su neku čudnu napravu. Preda mnom su je bacili u dubok ponor. I odahnuli.

— Zaboga, ženo, pa oni su uništili budućnost čovječanstva. Odbačena naprava ostvarila bi raj na zemlji. Čovjeku bi donesla sreću, blagostanje i dugovječan život bez patnji. Sve bi stvari učinila korisnim. Samo nije mogla proizvesti slobodu.

S opraštajućim smiješkom, žena sažaljivo pogleda Iona Siraca.

— Ne znam o kakvu to stroju govorite. I da li se uopće može napraviti stroj koji bi mogao proizvesti spomenuta dobra? A ako i bi, što će to čovjeku, ako nema slobode. Znam samo da su vaši izvidnici bili dobre duše. A dobre duše isijavaju dobrotu koja oplemenjuje svako biće. I umiruju zle strasti u nama. Poslije susreta s dobrotom osjećate se kao da ste popili šalicu nebeskog čaja.

Žena odlebdi na sunčanoj zraci u prostranstvo šumskoga prorijeda.

Profesor Ion Sirac vrati se u svoj skriveni laboratorij, koji je bio ograđen sigurnosnom atomiziranom ogradom. Stražari mu otvoriše vrata, klanjajući se ponizno. Pomoćnici se rastrtariše skakućući oko njega. On naglo uđe u laboratorij i zaključa vrata. Iz laboratorijskog dimnjaka uskoro prokulja crveni dim.

Kad širom otvoriše vrata laboratorija, osoblje istraživačke ustanove ugleda praznu dvoranu. Savršeno čistu. Ni trunka prašine. Ničega u njoj. Dok su odleđivali užas koji ih je pretvorio u stupove blesavaca, profesor Ion Sirac neprimjetno je nestao. Privučen otkucajima koje su u svijet slale dobre duše.

Kad uspomena jedna drugu budi

Ne bole mene oblaci i kiše
i snaga, koja sve sokove mijenja.
O svemu sad već znadem mnogo više,
u vrhu ja sam dovršenog zrenja.

I pjesme pišem i u njih sad mećem
pomalo tugu s prigušenim zvukom,
i snivam još o mnogo čemu većem
što nisam znao dotaknuti rukom.

I vidim što sam želio i htio
i kakav teret nosila su pleća,
Kroz sve mijene ja sam isti bio,
samo je rasla samoća sve veća.

I sada mi je još života žao,
kad uspomena jedna drugu budi,
što nekima je ljudsko lice dao,
a oni ipak nisu bili ljudi.

Visoko zvijezde bdiju i trepere

Ulica pusta. Izlozi u sjeni.
Visoko zvijezde bdiju i trepere.
Sjaj njihov pada po lišću, po meni
i srebrni se sag preda mnom stere.

Ja idem kao priviđenje neko
za kojim modra tišina se sliježe.
To svjetlo zvijezda, mirno i daleko,
diže me k sebi i s vječnošću veže.

I radost neka mrak u meni dirne
i u njoj viša otkrije se java.
Ulice šute pritajene, mirne,

na tornju vrijeme ura otkucava.
Visoko zvijezde bdiju i trepere
i srebrni se sag preda mnom stere.

Grgo GAMULIN

Veoma opasne utopije

Roger Garaudy, nekadašnji član Centralnog komiteta KPF, a današnji konvertita, značajna je i simptomatična pojava kulturnog stanja Evrope. To više što je on kao jedino, ili najbolje, rješenje svojih /i naših/ duhovnih i političkih problema izabrao: svoju kandidaturu za predsjednika Francuske republike; rješenje u tolikoj mjeri smjelo i problematično da izazivlje nedoumice i sumnje u intelektualni integritet ovog filozofa. To i jest tema ovog osvrta. Samo, Roger Garaudy je svakako značajna pojava kao mislilac i pisac premda nas u to najmanje uvjerava njegova spomenuta kandidatura, posve »utopijska«, uostalom, a takvom se ubrzo i pokazala. Značajnom pojavom čini nam se njegova konverzija koja je doduše općenito teistička, ali u svakom slučaju Garaudyjeva amplituda od nekadašnjeg staljinizma do današnje demokratske širine (pa i konverzije) ulijeva poštovanje. Svrha našeg osvrta jest: ispitati u čemu je bitna njegova pogreška, ili u čemu su pogreške. Ako bismo trebali prejudicirati onu temeljnu, ova bi se mogla formulirati kao: nedostatak iole cjelovitog sistema, ali i sistematskog mišljenja uopće.

Roger Garaudy je, čini mi se, u jednom svom intervjuu *(Nouvel Observateur,* br. 781) rezimirao svoje političko iskustvo danas s dvije bitne misli, odnosno s dva temeljna stajališta: 1/ stranke su kao politički oblik zastarjele i treba ih zamijeniti neposrednim upravljanjem, odnosno samoupravljanjem, bez delegiranja vlasti; 2/ u procesu proizvodnje i raspodjele velika poduzeća i korporacije neljudska su i opasna; treba ih zamijeniti *»temeljnim zajednicama«,* odnosno municipalizirati. Time nas je u oba bitna sloja društvenog, dakle ljudskog, postojanja Roger Garaudy svojim naivnim utopizmom izložio upravo katastrofalnom neuspjehu: na planu *političkog života* ostavlja nas podijeljenima i nemoćnima pred napadom organizirane sile, bilo koje i bilo kako male. Na *planu proizvodnje* ostavlja nas bespomoćnima pred ekonomskim pritiskom i konkurencijom visoko organizirane /automatizirane itd./ proizvodnje, koja raspolaže, u međunarodnim razmjerima, izvorima energije i sirovina, i to organizirane izvan nacije, a pogotovu izvan komune ili regije, i čak protiv nje.

Kao da mu nije bilo dosta njegova vlastitog i našeg općeg »alijeniranog iskustva«, i naivnog povjerenja u voluntarističke utopije, Roger Garaudy nas sada tješi dalekom budućnošću /dok nam gori pod nogama/ i predlaže nam svoje *falansterije* kao mikro, ali i makropanaceju. A čini nam se da je

potrebno osvrnuti se na ovu prošlostoljetnu nostalgiju (do koje je uostalom nedavno došao i Erich Fromm!) upravo zbog misaone parabole kojom je prošao ovaj pisac, a osobito zbog njegovih posljednjih avantura. One, vjerujem, imaju svoje simboličko i oslobodilačko značenje. Uostalom, on je sam izrazio stajalište temeljno za marksizam i za naše opće neophodno ponašanje: »otkriti proturječja našeg vremena i izraziti projekt koji će biti sposoban da ih savlada«; a osim toga, on je, usred našeg meteža i opće krize misli i ponašanja (čak pod cijenu da nam se ukaže do srži naivnim) upozorio: »Ja i dalje vjerujem da život ima svoj smisao.«

To je, doista, kršćansko, ili islamsko, da ne kažemo teološko, stajalište, kojem bih ja /baš u tradiciji našeg starog marksizma od nekada/ suprotstavio ispravak: treba vjerovati da se životu može d a t i n e k i s m i s a o; i baš je zato neophodno upozoriti na opasnost Garaudyjevih zaključaka, koje nas dovode u stanje bespomoćnosti i izlažu nasilju čak kakve male grupe nasilnika s nekoliko mitraljeza i tenkova; slučaj tako čest u svakidašnjici, ne samo u Južnoj i Srednjoj Americi ili Africi. Roger Garaudy je, naime, do svoje nove panaceje došao kasno, ali ipak naprečac, poslije svojih iskustava iz 1968. godine, a ne, na primjer, iskustva iz 1956, ili 1939 (i njemačko-sovjetskog pakta koji on i danas opravdava), i čak i ne na temelju iskustava svih mogućih Gulaga. Kako, dakle, nadati se da je u svom razmišljanju proveo neophodnu korekciju i doživio katarzu (koja nije ni morala biti kršćanska), tj. kako nadati se da je *našao pogrešku*? Mislim, naravno, na povijesnu pogrešku, u mišljenju i djelovanju, i to ne samo socijalizma i unutar socijalizma nego unutar ljudskog ponašanja uopće.

To je ona ista greška koja je njega samog dovela u nemoguću situaciju: da pristane na monopol i nasilje, da dade consensus povijesnom apsurdu: podjeli građana na one prvog i drugog reda (i trećeg, i četvrtog . . .). Moralni, pa dakle i politički apsurd bratimljenja s fašizmom u povodu pakta iz 1939. za Garaudija je pragmatički akt (zbog odobravanja kojeg on čak u zatvor ide), naš otpor Staljinu i staljinizmu od 1948. bio je za nj izdaja a referat Nikite Hruščova mu je ni više ni manje nego najava thermidora. Bile su to, bez sumnje, ključne povijesne pojave i događaji, i ako ih (onda) nismo mogli razumjeti, možemo se možda otkupiti pod uvjetom: da s temeljnom korekturom *sidemo u prošlost* tako daleko da bismo se negdje u temeljima suvremene povijesti (i misli o povijesti) osigurali od pakla, i da svaka obnova apsurda i zločina postane, recimo, nemoguća, ili barem teorijski, ili moralno neodrživa. Možda to znači sići do polemike Lenjin — Rosa Luxemburg ili Rosa Luxemburg — Bernstein, a možda još i niže. Ali da se ne gubimo ovom prilikom u povijesnom autodafeu, u optužbama i samooptužbama, bit će dovoljno vratiti se onim dvjema temeljnim mislima (i, na žalost, zabludama) Rogera Garaudyja.

Prvo, u pitanju zastarjenja stranaka, sam prijedlog njihova napuštanja, bez obzira što je sada, pa i u svako dogledno vrijeme neostvariv, predstavlja i za Francusku, ali ne samo za nju, kobnu opasnost. Jer tko uopće, pri današnjem (i budućem) stanju naoružanja, može jamčiti ustavnost poretka i braniti osnovni društveni dogovor? Tko društveni dogovor uopće začinje i održava, ako ne velike stranke i organizacije, političke, sindikalne, staleške ili stručne? Tko inače može kontrolirati poštivanje zakonodavne, izvršne i pravosudne vla-

sti, ako ne baš moćne stranke i sindikati u svojoj međusobnoj ravnoteži (i kontroli!), i eventualno pružiti materijalni i fizički otpor avanturističkim i pučističkim pokušajima? Ne treba se zavaravati: jamstvo se nalazi jedino u slobodno strukturiranom društvu, i upravo u njegovoj unutrašnjoj ravnoteži.

To, naravno, još nije socijalizam, ali to su jedini stvarni preduvjeti za nj. S *drugim* prijedlogom i s drugom utopijom Rogera Garaudyja (ne manje opasnom) nalazimo se u paklu današnjih problema proizvodnje i raspodjele: njegove »temeljne zajednice« zaista su neke falansterije, dovoljno male da bi svatko mogao samo-upravljati. To, dakle, nisu jugoslavenske »osnovne organizacije udruženog rada« koje nisu ograničene, a pomoću »društvenih dogovora« pokušavaju da samoupravno kontroliraju stihiju tržišta. Ako i pretpostavimo da bi daljnja praktična razrada ove ideje i dovela do ravnoteže osobnog i društvenog vlasništva, i sigurnosti pojedinca unutar zajednice, preostaju dva bitna preduvjeta, jedva savladiva: 1) osiguranje relativnog planiranja (ex ante i ex post) unutar regionalne, nacionalne itd. cjeline, a zatim i nemoguće uklapanje u svjetsko tržište koje gotovo da isključuje svako autarhično izdvajanje; i 2) osiguranje proizvodne uspješnosti koja sa svoje strane zahtijeva apsolutno ažuriranje tehnologije i komercijalnih okolnosti, dakle gotovo univerzalnih informacija. U protivnom ove će Garaudyjeve i Frommove male falansterije biti skršene od međunarodnog tržišta, a posebno od vlasnika sirovinskih i energetskih izvora.

Samo, treba razumjeti njihova predlagača: ta pakao svjetskog tržišta i globalne međusobne zavisnosti nije zacijelo mnogo bolji. Pomislimo li na Bijafru i Kambodžu, na strahovit porast nataliteta i na crne energetske perspektive, pitanje je može li nas ubrzani rast znanstvene i tehnološke revolucije uljuljati u neka vedrija raspoloženja. Pa ipak, za Francusku i Evropu, barem, pitanje proizvodnje ne mora izgledati alarmantno. Mnogo je teže, međutim, ono prvo pitanje: konstituiranje i održanje demokratskih odnosa, s evrokomunizmom ili bez njega, pa i sa strankama desnice ili bez njih, a poslije iskustva Čilea i Španjolske, Angole i Bolivije, Nicaragua i San Salvadora, o Vietnamu i Kambodži da i ne govorimo. Pitanje je to, zapravo, *subjekta revolucije*, ili nosilaca socijalizma, a treba priznati Rogeru Garaudyju da je taj otvoreni problem uočio: *»Kada je Lenjin započeo revoluciju, radnička je klasa u Rusiji predstavljala samo 3% aktivnog pučanstva. Ovaj je broj, poslije građanskog rata i strane invazije, pao na 1%. Tako je diktatura proletarijata krenula s 1% proletera! Aparat je počeo da zastupa partiju, a napokon jedan čovjek sve ostale. To je staljinizam.«*

Staljinizam, dobro znamo, nije samo to, a i logični zaključci koji slijede iz Garaudyjeve opservacije jasni su kao na dlanu. Oni se tiču procesa kao takvog: tj. biva neophodno odgovoriti: koji su uzroci te *ubrzane alijenacije* ljudske volje i moći, i tako radikalnog sužavanja vlasti (a uzroci su naravno u teoriji i praksi monopola i neslobode). Ali zaključci se nadalje tiču i samog povijesnog fenomena, tj. Oktobra: njegove povijesne opravdanosti i njegova toka i smisla (djelotvornosti) herojskih napora i žrtava. A stranputice i ispravci, kobna kočenja i najnovija ubrzanja kineskog socijalizma to flagrantno dokazuju.

Uza sve poštovanje i divljenje prema pojavi i sudbini »pobunjenog čovjeka« i vječnom geslu aktivnog humanizma: in tyrannos! — nameću nam se bitne i kobne konzekvencije: prava ili ne-prava tako flagrantne manjine, dakle (ponovno) problem subjekta ili subjekata revolucije. *Čija je zapravo stvar socijalizam: jedne stranke, ili klase, ili svih ljudi dobre volje?*

* * *

Tako bi, otprilike, mogle glasiti neke temeljne zamjerke posljednjem misaonom putu Rogera Garaudyja; ali i one su samo simptom i posljedica one bitne činjenice: nikakav treći put još nije iole čvršće »modeliran«, čak ni misaono. Ja ne znam je li to možda zlo ili dobro i što nam sve donose »čvrsti modeli«, i mnoge naše hilijastičke, sveotkupiteljske težnje, ali sigurno je da u svijetu raste nekoliko strukturiranih vizija onog stanja koje bi moglo zamijeniti »razvijeni kapitalizam«, i strukturalnim reformama izvući nas iz procijepa. To što su Burnham, Galbraith, Mallet, Gorz i ostali pisali, ostalo je doduše na papiru, ali ipak u nekom misaonom predsoblju budućnosti. U svakom slučaju: nešto treba imati, a ne samo Garaudy nego i mnogo jače i povijesne orijentacije, religiozne, na primjer, upravo su to sagledanje *oblika zajedništva* (zemaljskog, svakako) i njegova razvoja u povijesno konkretnim okolnostima posve zapustile. A *socijalistička čežnja* postoji, na svim kontinentima, u masama siromašnim, kao i u mnogim prosvijećenim, i ako se ona ne ispolji u nekim racionalnim i humanim oblicima, javit će se, iskrivljena i nedjelotvorna, u hibridnim, vojnim ili tko zna kakvim diktaturama. Kao novi fenomen, ali u osjetljivom zakašnjenju, javila se sada i Afrosocijalistička internacionala. Roger Garaudy je predsjedništvo francuske republike izabrao, bez uspjeha, naravno, kao svoj put. Ne govori li to »za sebe«? A ostali, koji su put izabrali svi ti *drugi*, pa i moćne kršćanske crkve? Gdje li su njihovi društveni sistemi i ideje? I kakve su im konkretne zemaljske težnje?

Stjepan SULIMANEC

Srcu

O srce, o srce, čuj,
mislio sam
da si ti pravo srce
što tješiš,
što hrabriš,
što miluješ, ljubiš.

A ti liješ čemer,
zadaješ beskrajnu bol,
progoniš,
tjeraš me na putove
uz ponore bez dna.

Odjeci grmljavine

Druže i brate sa bedema i fronta slobode,
stišaj prijeteći glas:
gromače se vikom ne ruše.
Ne valjaj riječi ko stijenje sa brda.
Nejasna je riječ koja buči
kao i slap koji vodama huči
i u ponore srlja
preko stijenja i drvlja.
Srce je ne čuje
um je otklanja.
Mrak s njom u dušu uranja
i vrijednost joj biva sve manja.
Vihornim udarom riječi iščupat ćeš stabljike istine
satrti klasje dobrote
rasuti cvijeće
kao pljesnive plemićke listine
i pogasiti možda i posljednje svijeće
u srcima
u dušama
i u kolibama
jer sve su to, druže, svetišta
i sve su to rešeta
kroz koje vjetar bez dozvole i tuga bez opanka šeta.
Ljepota voli tišinu
prisoj i zavjetrinu
bosiljak u zapučku
gitaru i mandolinu
a nekad i latice ruža u vinu.
Zato ne nasrći, brate:
pod krilom oluje sa masline se osipa cvijet
na zreli klas žita napada otrovan snijet.
Znam, Marseljeza plamenom žeže
bez lemeša ledine reže
i bedeme tamnica ruši
pjeva i munjama sijeva
ali i brazde krvlju i suzama gorkim zalijeva
a veliko ljudsko bratstvo samo u miru se kali
i u radost pjesme prelijeva
u slavu smjelih
koji su život za pravdu, bratstvo i slobodu dali.
Zato, govori tiše
da čujemo kako duša ti diše
i ne psuj brata što griješi.
Pridigni, ispravi, utješi
i ne sumnjaj
ne tutnji
ne grmi
jer munja i u visove gađa
— visoko je mjesto na krmi.

Engleski kralj na Šolti

U mjesecu kolovozu ljeta Gospodnjega tisuću devetsto trideset i šestoga desetak šoltanskih đaka i studenata odlučilo je poći brodom na izlet oko rodnog otoka Među njima sam bio i ja.

Nabavili smo zgodan brodić, tipa guc. Kapetansku službu ponudili smo don Ivanu K., mladom svećeniku iz Rogača (Rogač je luka Grohôta, »glavnog grada« otoka Šolte). Za kuhara izabrali smo studenta Tona, koji je nadaleko bio poznat kao bolji kuhar nego student. Najmlađi među nama bijaše moj rođak gimnazijalčić Ivić (deminutiv od Ivo).

Kako je ekspedicija imala trajati čitav tjedan, pribavili smo dovoljno hrane i pića, naročito dobroga šoltanskog crnjaka. Sakupili smo međusobno i malu svotu novca, što nam je trebao za kupovinu svježe hrane na usputnim pristaništima. Opremili smo se i ribolovnim alatom, jer nam je riba imala biti glavna ishrana na putu. Za svaki slučaj, ako nas izda more ili — još točnije — naša ribarska spretnost, ponijeli smo sobom i lovačku pušku.

Krenuli smo na put iz Rogača jednog ponedjeljka oko deset sati izjutra. Svježi maestral nam je nadimao jedra baš u pravcu istoka, kamo smo se uputili držeći se sjeverne strane Šolte, one što je okrenuta prema Splitu.

Prvi zaljev koji nas je čekao bijaše Marulićev Nečujam, ali tamo nismo svratili. Budući nam je Nečujam najbliža uvala, u nju smo ionako često navraćali starcu Marulu u pohode. Tu je još kuća njegova kuma Balistrilića, gdje je Marko boravio »cić božje ljubavi« i začinjao prve književne »hrvatske verse«. Do nje su ruševine crkvice sv. Petra (zbog čega se taj dio zaljeva zove Supetar), u kojoj je pobožni pustinjak molio. Ipak, moramo pošteno priznati, nisu nas u Nečujam tako često vukli kontemplativni i pobožni motivi kao Marula, već više sportske pobude »Hektorovoća: »ribanje i ribarsko prigovaranje«.

Projedrivši pored borovitog Gaja, brzo stigosmo u luku Stomorska, koja leži podno stare benediktinske opatije Stomorije (»Svete Marije« — odatle luci i njezino ime). Tu smo se zaustavili samo za kratko vrijeme (jer smo i u nju često zalazili), tek toliko da pozdravimo prijatelje i rođake.

Koristeći se snažnim maestralom krenuli smo dalje prema Gornjoj Krušici, malom i slikovitom naselju. Obišavši Tanki Ratac, eto nas začas u malenoj uvalici Lestimerova. Staro i zanimljivo ime: »Gusarska dioba« (Na grčkome naime »lestês« znači gusar, a »meris« dio ili razdioba). Tu su još u doba grčke kolonizacije Jadrana gusari dijelili svoj plijen. Tu smo i mi podijelili svoj ručak (u suho) i lijepo se iskupali. Morali smo se dobro okrijepiti jer smo i mi upravo htjeli krenuti na jedan gusarski pohod — na osvajanje Mrdulje!

Kako smo i nadalje uživali naklonost gusarskog boga Eola, koji je punio naša jedra svojim vjetrom, napustili smo šoltanske vode i uplovili u bračku morsku zonu. I tako smo započeli svoj piratski prepad na Mrdulju. Od argonauta postali smo lestonauti.

Ovdje sam dužan čitaocima objasniti što je to Mrdulja i u čemu je njezina »historijska« važnost.

Mrdulja je malen otočić pred bračkom lukom Milna. Međutim, iako malena, Mrdulja ima veliku legendarnu prošlost. Naime, u ona drevna vremena, kad su još otoci šetali oceanima, otočić Mrdulja nalazio se točno po sredini bračko-šoltanskog tjesnaca »gdi se sa Suletom Brač malo ča ne staje« (Hektorović), a koji su kasnije Splićani, u svojoj megalomaniji, nazvali Splitska vrata. Stoga su Mrdulju svojatali i Bračani i Šoltani, pa su među njima izbijale opasne svađe. No mudri su otočani odlučili da se nagode mirnim putem te su sklopili jedan gentlemanski sporazum (vidite, već se polako približujemo engleskom kralju).

Sporazum je glasio: i Bračani i Šoltani, svaki sa svoje strane, privezat će užetima Mrdulju, pa će je vući prema sebi. Tko bude jači — njegova djevojka (po imenu Mrdulja!).

Dogovoreno, učinjeno. U točno određeni dan i sat Bračani i Šoltani privezaše Mrdulju dugim užetima. Kako i sami znate, u ono doba nije bilo tvornica konopa. Užad se pravila od lika neke biljke i takvo se uže nazivalo »ličmina«. Na dani znak obje su strane stale povlačiti Mrdulju. Ispočetka je sreća bila neizvjesna, ali pomalo su Bračani osjetili olakšanje na svojoj strani. Oduševljeni povikaše:

— Ili se Mrdulja poteže, ili se ličmina oteže.

A istina je bila i jedno i drugo. Mrdulja se »potezala« prema Braču, jer su Bračani bili daleko brojniji od Šoltana, prema tome i jači. Ličmina se na šoltanskoj strani »otezala«, jer su ovi svojski zaprli da zadrže Mrdulju, ali uže nije moglo izdržati napor, pa se najprije stalo rastezati dok nije na kraju prsnulo i puklo.

I zamislite što se tog časa dogodilo! Proti svim fizičkim zakonima, izgubivši ravnotežu, nisu pali na leđa Šoltani, nego Bračani. Zbog toga pada nauznak Bračani sve do dana današnjeg nose zakrpane hlače.

— Stoj! Tu smo te ulovili — reći ćete vi, dragi čitatelji. — Ti tu nisi objektivan. Govoriš kao zainteresirana stranka.

A što ja mogu, moji dragi objektivni čitatelji? Tako pišu knjige starostavne. A osim toga imam i suvremeni dokaz, čak fizičke naravi. Naime, kad smo u gimnaziji počeli učiti fiziku, nastavnikom fizike bio nam je profesor Karmelić, Bračanin. Odmah do mene u klupi sjedio je kolega Vinko (prezime vam neću odati, jer bi Vinka, sad uglednog pravnika, mogli sresti na zagrebačkim ulicama pa ga prepoznati), također Bračanin. Kad je profesor na prvom satu doznao odakle smo, primijetj u šali:

— Baš ste se lijepo vas dva susjeda našla skupa.

A onda se okrene Vinku:

— Izíđi jedan čas van, da vidim jesi li pravi Bračanin.

Vinko, začuđena lica, izíđe iz klupe i stane pred katedrom.

— Okreni mi leđa — naredi profesor.

Vinko se okrene, a profesor usklikne oduševljeno:

— Jest, točno! Imaš zakrpane hlače. Pravi si Bračanin, potezao si Mrdulju.

Vidite li sada, kako sam potpuno objektivan? Donio sam vam dokaz iz usta profesora fizike, a k tome Bračanina. Dakle, trostruki dokaz: historijski, fizički i bračkí!

A sada naša povijest ide dalje. Kad su Bračani osvojili Mrdulju, na njoj su sagradili kamenu kulu da im štiti stečeni posjed. U nedavne dane, kad su kule postale suvišne kao obrambeno sredstvo, oni su mrduljsku kulu prekvalificirali u pro-

davaonicu pameti. Na polurazorenoj utvrdi napisali su velikim slovima: »Ovdje se fureštima prodaje pamet.« Ti »furešti« — razumije se — to su svi koji nisu Bračani.

E, a sad ćete mi postaviti pitanje: odakle Bračanima toliko pameti da je mogu izvoziti? Pučka predaja ima i za to svoj odgovor. No ja ne žalim izlagati taj odgovor s tri razloga. Prvo: to bi nas odvelo u Veneciju, daleko od Engleske i njezina kralja. Drugo: previše bi se odužila ova priča. Treće i najvažnije: strah me je. Ako bih ispričao sve potankosti, ne bih smio više na Brač.

Evo samo najkraće. Opet napominjem: ne govorim to ja, već pučka predaja! Bračani su kupili (i skupo platili) pamet u Veneciji, zatvorenu u jednoj tikvi Na povratku iz Mletaka znatiželjni bračkí izaslanici, žudni da se prvi namire s pameću, otvorili su tikvu na Mrdulji. Pamet im je iz tikve pobjegla i ostala na otočiću. Tako je Mrdulja postala dućan pameti.

Sad možete lako razumjeti kako je za nas Šoltane bio važan taj pohod na Mrdulju. Najprije ćemo oprati sramotu s obraza naših predaka. Zatim ćemo nanovo osvojiti našu bivšu koloniju. Najzad ćemo se dokopati i susjedove pameti.

S punim, dakle, jedrima doplovismo do Mrdulje i na nju se trijumfalno iskrcasmo. Kako nije bilo nikakva neprijatelja na vidiku, na juriš osvojismo napuštenu i urušenu tvrđavu. Na njoj istakosmo, privezavši nekakvu krpu na koiac, pobjedničku zastavu. U kuli se nasupasmo izobilno bračke pameti, a onda pred kulom uz vino i pjesmu proslavismo pobjedu.

Završivši oslobođenje Mrdulje, u konkvistadorskom raspoloženju započesmo ukrcavanje u svoju lađu. U taj se čas naša pobjeda gotovo pretvori u poraz. Kako je još uvijek puhao jaki maestral i more bilo nemirno, naša ladica je samo za koji centimetar izbjegla sudar s Mrduljom. To je toliko razgnjevilo našeg Tona da joj je »petao roge« i glasno povikao:

— Nâ ti, Smrduljo!

Tu sad opet moram intervenirati zbog te smrdljive riječi u Tonovim ustima. Dužan sam izjaviti da ona nije skuhana u Tonovoj kuhinji. Ona se prije toga našla na pomorskim kartama. Prve pomorske karte, ispisane na talijanskom jeziku, uz obrise našeg otočića imale su natpis »Scoglio Mrdulia« (»scoglio« je na talijanskom otočić). Na manjim kartama, zbog pomanjkanja prostora, Scoglio se je skraćivao u »S«. Na kraju su neki austrougarski kartografi, ne poznavajući značenje onoga S i uloge točkice iza njega, počeli pisati S bez točke. I tako je nastala Smrdulja.

Eto toliko, zbog ispravne procjene Tonove izjave.

Otisnuvši se od Mrdulje, krenusmo obratnim putem u smjeru jugozapada, prijeđosmo morski tjesnac između oba otoka i obiđosmo najistočniji rt Šolte. Sad jedrimo uz njezinu južnu stranu, okrenutu prema otoku Visu. Odmah iza rta (ili kako mi kažemo »râta«) Livka uplovismo u istoimeni zaljev. Livka ima oblik lijevka koji se sa širokog ulaza postupno suzuje u usku uvalicu. Dok se spuštao mrak, Toni nam je spremao toplu večeru a mi ostali obavismo posljednje kupanje. Poslije večere polegosmo na toplo morsko žalo, glavama okrenuti prema kraju, a s nogama u moru. Rijetki užitak: osvježavani morskom vodom i ugodnim večernjim lahorom — umorni od junačke rekonkviste Mrdulje — brzo utonusmo u dubok san.

U zoru nas sunce probudi a prvo kupanje razbudi. Pokupivši večer prije položene mreže i vrše s ribom u njima, uz veslanje i pjesmu napuštamo Livku. Plovimo oko râta Motika. mimoilazimo Malu Travnu i spuštamo sidro u Veloj Travni, šumovitoj i zelenoj uvali s plitkim morem. Poslije doručka i kupanja otplovismo prema dubokoj i dobro zaštićenoj uvali čudna imena Straćinska. Ako se prisjetimo njezina prvotnog imena Stratinska, njezina grčkog korijena (»stratía« ili »stratós« znači vojska) i njezina »strateškog« položaja, nije se teško domisliti da

je Stračinska u grčko doba bila vojna baza za ratne galije. Za nas je međutim najvažnije da je to predivna i romantična »vàla«, urešena svakom Božjom ljepotom.

Žalosni što moramo napustiti Stračinsku, u daljoj plovidbi otkrivamo radosni nove divote prirode. Odmah iza Mia-luke s naše desne strane, u dužini od jednog kilometra, a u visini preko 100 metara, pruža se okomiti zid kamenitih litica. Kao da je taj zid nečijom moćnom rukom prepiljen, jedna mu polovica bačena u morski bezdan, a druga ostavljena tu na užas i divljenje mornara.

Veličanstven i jezovit prizor. Nad nama strmi i vrtikalno položeni nizovi kamenja (narod ih zove Ploča ili Redi), a pod nama crno, duboko i bezdano more. Svaka naša riječ bučno odjekuje o kamene hridi, i u strahu si da zvuk ne odroni koju golemu stijenu što će ti se survati na glavu. Nehotice smo utišali glas i osjetili strahopočitanje pred tom čudesnom igrom prirode. Iz brojnih rupa i procijepa na liticama neprestano su izlijetale stotine preplašenih morskih ptica.

Koliko god smo bili očarani strmoglavim kamenim gromadama nad nama, ipak smo s olakšanjem odahnuli kad smo izmakli ispod njihove sjene. Pred nama su se nizale nove morske spilje, grebeni čudnih oblika, stršeće i prijeteće klisure te čarobne drage s plažama bijelim kao labudovo paperje. Među njima zeleni šumarci, a posvuda cvatuće džbunje, opojni ružmarin, mirisava kadulja i ostalo mediteransko bilje. S nebeskih visina prate nas znatiželjni galebovi, a pred nama izlijeću iz mora ustrašeni njorci.

Zaneseni tolikim ljepotama, zaboravili smo i na kupanje i na ribanje. Svraćamo nakratko u Grabovu, pristanište Gornjeg Sela. Opskrbljivamo se svježom pitkom vodom i žurimo dalje da bismo mogli noćiti u Senjskoj luci.

— Odakle na Šolti Senjska luka? — pitat ćete s nevjericom.

Možda ime potječe još iz ilirskih vremena (»senia« je na ilirskome tvrđava), jer se na lijevom prilazu luke nalazi brdašce a na njemu ostaci neke prastare gradine, zvane Gradac. Ime se svakako ustalilo za uskočkih vremena. Dok su senjski uskoci svojim malim brodicama ganjali po Jadranu mletačke galije, tu su, dobro zaštićeni, vrebali na neprijatelja i tamo se u nevolji sklanjali. Zbog toga je ovo uskočko morsko gnijezdo ostalo i do danas pod imenom Senjska.

Dok smo na pogodnim mjestima spuštali u more mreže, vrše i parangal (što smo činili svako veče), Toni nam je spremao ribarski »brujet«. Bio je tako ukusan, a mi toliko gladni i bezobzirni da smo, pojevši svoju porciju, navalili na Tonov dio što se još nalazio u »teći«. Toni je lavski branio svoj dio, ali kako nije mogao odoljeti brojnim otimačima, spretan kakav je bio, stade pljuvati po svom brujetu. Nakon toga smo odustali od napada i prepustili mu da sam guta svoje bljuvotine. Odspavali smo na morskome žalu, dok su nam umilni valići zapljuskivali noge.

Ujutro smo nastavili put prema zapadu. Prolazeći ispod Gradca i njegove zavale Gradaške, sjetili smo se davne ilirske kraljice Teute, čija uspomena još živi na našem otoku. Gradac je bio njezina posljednja kula, a Senjska i Gradaška njezine posljednje luke, iz kojih se hrabra kraljica borila protiv Višana, tada rimskih saveznika. Još i danas narod na otoku priča da se Teuta, doživjevši ratni neuspjeh, sama strmoglavila u more s gradačke gradine.

Ploveći dalje, uvjerili smo se da je južna obala Šolte daleko ljepša od sjeverne. Krasota do krasote. Pod nama duboko blještavo more što se iskri na suncu i odrazuje u stotinama nijansi plavetnila. Čisto kao suza, bistro kao djetinje oko. U tim divnim predjelima svi postajemo pjesnicima i lako shvaćamo čarolije Homerovih sirena i legendu o Afroditi koja se rađa iz morske pjene. Ovo te more tako privlači da mu ne možeš odoljeti i moraš skočiti u njegov osvježujući zagrljaj. Pored našeg brodića nižu se veći i manji fjordovi, drage i dražice, sve dražesnije jedna od druge. Iz morskih pećina još se uvijek čuju uzdasi Tritona i Nerejida.

Po obalama šeću naše slavenske vile jer ih još nisu otjerale turističke ville. Zaista: terra vergine, terra incantabile..

Vozeći se mimo Medvidove lučice nadali smo se ugledati barem koju od preostalih morskih medvjedica u Jadranu, o kojima su nam stari ribari pričali uzbudljive priče. Na žalost, mogli smo ih vidjeti samo u svojoj mašti. Kad smo doplovili u Jorju, čarobnu malu vàlu, jedan pjesnik među nama nije mogao odoljeti srcu. Popeo se na hrid što brani divno pješčano igalo i počeo je zanosno recitirati Tinove stihove:

»Htio sam liječiti nerve: daj mi da gledam u zeleno,
u zelenzeleno more.
Htio sam liječiti glavu: daj mi da slušam more,
valove što sada huče, sada romone...
Htio sam liječiti srce: daj mi da pišem stihove o moru.«

Pijani ods unca, mora i obalnih čari zanoćismo u uvali Tatinja, velikom, prostranom i razvedenom zatonu. To je ribarski eldorado stanovnika obližnjih Grohota. Na obali nekoliko ribarskih kućica. U jednoj od njih — Ivićevoj — polegosmo na mreže po običaju ribarskome. Toliko nam je Tatinja omilila da smo se u njoj i u njezinoj blizanici Brnistrovoj zadržali čitavo sutrašnje dopodne. Vrijeme je brzo prošlo u kupanju, ribanju i »ćakulanju« s domaćim ribarima. Dvojica su od nas pohitali u Grohote po svježi kruh.

Popodne smo plovili u smjeru zalazećeg sunca. Nismo svraćali u Stankovu da »beremo britvice« (mali savitljivi nožići s debelim drvenim drškom) o kojima nam je, kao malenoj djeci, toliko bajao pokojni barba Markoč. Više nismo bili djeca da vjerujemo kako se britvice »beru« s grma. Pred veče uplovili smo u Velu Luku i našli se u njezinoj uvalici Zaglav. Ovo je ime za mene najdivnije u svijetu. Uza nj me vežu nezaboravne uspomene. Tu sam proveo najljepše dane svoga djetinjstva.

Čitava je uvala baština mojih pradjedova. Sva dolina, počevši od brdašca nad njom, sve do morskoga žala pripada našoj obitelji. S jedne strane doline pruža se borova šumica i mirtin gaj, a s druge strane su vinogradi, maslinjaci i voćnjaci. Usred vinograda je zidana kuća s bunarom, a na samome žalu opet ribarska kućica. I nju i žalo prekriva golemi stari bor. Krošnja mu zasjenjuje i plažu i dio mora. Ispod njega je veliki kameni stol, a sasvim blizu improvizirana ogradica što služi za kuhanje i pečenje ribe na otvorenome.

U Zaglavlju je moj pokojni djed provodio veći dio svog života, što u vinogradu, što u svojoj barci. Kao najstariji unuk bio sam mu vjerni pratilac, osobito za vrijeme školskih praznika. Sjao sam od sreće kad bi me pozvao sa sobom u Zaglav. U susjednoj dragi s mojim su stričevima ribarili mladi rođaci i moji vršnjaci, tako da nije manjkalo niti igre niti društva. Zaglav je čarobni kraj, moga djetinjstva raj.

Spavali smo opet netko na pijesku a netko u kućici ili u barci. Dugo sam u noć pod borovim krošnjama maštao o sretnim djetinjim danima. Zadivljen sam promatrao kako se u mirnome moru odrazuju nebeske zvijezde. Tako sam se uvjerio da je more drugo nebo. A kad sam i zaspao, to su bili samo rajski snovi.

Budući da je na moru vladala potpuna »bonaca«, te je trebalo voziti, Zaglav smo napustili u rano praskozorje. Lakše je veslati kad nema sunca. Kako su tog jutra i Posejdon i Eol prepustili vlast na moru tihom i dobroćudnom starcu Nereju, oznojili smo se veslajući na smjene. Neveslači su usput udičarili i »panulavali«. Svakog časa netko je skakao u more i opet se hvatao čamca. Prolazili smo pokraj brojnih malih uvalica, ali se nismo zaustavili sve do Poganice, što se skutrila među poganim golim stijenama i što je sasvim otvorena poganim valovima morske pučine.

Ovaj krajolik nešto je divljiji jer je krševitiji. Uza samu obalu nedostaje mu vegetacija koju su progutale brojne vapnenice (na nekim otocima zovu ih klačine, jer se u njima peče klak ili vapno), čiji se ostaci vide uz čitavu obalu Šolte. One su doduše proslavile šoltansko vapno po svoj Dalmaciji, ali su uništile lugove i dubrave na otoku. Doduše, još opažamo prorijeđene šumarke česmine, javora, planike i smriča. Među njima buja grmlje lopočike, komorike, tetivike, raseljke bušinca i raznog drugog busenja. Na svakom praznom prostoru raste skromna raščica, glavni zalogaj zečeva i malobrojne stoke na otoku. Na gajevim rubovima cvjeta kadulja, vrijes, žuka, ružmarin, smilje i raznolike kupine. To je bogata paša za pčele, koje proizvode izvrsni šoltanski med, poznat od davnina (već je stari Plinije naš otok nazvao »Melliflua Olynta«, medonosna Šolta).

Maslinici i vinogradi ograđeni su debelim kamenim međama, zvanim gomile. Te gomile su nastale ne samo potrebom omeđivanja nego još više nabacivanjem kamenja što se čistilo krčenjem i kopanjem zemlje. Među kamenim ogradama rastu slasne smokve, bajami, rogači, šipci, murve i oskoruše. Sve raslinje, zajedno s morem, škrapama i žalovima blista suncem i miriše opojnim mirisom ljekovitog bilja. Priroda diše djevičanskim dahom i svuda naokolo vlada blažen mir. Jedino što se čuje odasvud uz diskretni zuj pčela jest monotona, ali primorskom uhu ugodna muzika cvrčka (»I cvrči, cvrči cvrčak na čvoru crne smrče...«). Još se katkad oglasi i koja ptica svojim cvrkutom.

Naš cilj je bio da toga dana prije podne stignemo u Šešulu, pravi biser među šoltanskim fjordovima. Geolozi misle da je ta duga uvala bivše korito neke presahle rijeke iz pradavnih geoloških epoha. Šešula se na kraju produžuje u Korišćicu, potok koji za vrijeme kiša nabuja vodom. Na lijevo vidimo zidine neke napuštene tvornice, ali mi krećemo desno prema dnu fjorda. Na najljepšem dijelu desne obale već izdaleka primjećujemo veliku i elegantnu jahtu. Čim smo stigli u njezinu blizinu, pojavi se pred nama čamac s nepoznatim ljudima, od kojih je jedan bio u vojničkoj odori. Rekoše nam zapovjednički:

— Ne smijete biti u blizini jahte. Morate se udaljiti.

— Zašto? — protestiramo.

— Na jahti je Njegovo Veličanstvo engleski Kralj.

Ostali smo otvorenih usta. Nismo imali pojma da je na Šolti engleski kralj. Doduše, znali smo da Eduard VIII. krstari Jadranom u svojoj kraljevskoj jahti, ali nismo očekivali da će baš nas zadesiti tolika »čast« da se sretnemo s njime. I što nam je sad činiti? Zar nas desetak golorukih mladića može stupiti u rat, makar i na svom rođenom otoku, protiv golemog Britanskog Otoka, protiv čitavog engleskog Imperija? Obogaćeni bračkom pameti, odlučili smo se povući na drugu obalu fjorda.

Tu smo ručali i uživali u moru. Prostim okom mogli smo promatrati kralja na kupanju s njegovom svitom. Znali smo da je među damama i gospođa Simpson, Amerikanka, zbog koje će se Eduard za nekoliko mjeseci odreći engleske krune. Kako smo imali sa sobom i dalekozor, naizmjence smo promatrali jahtu i ljude na njoj. Opazili smo da i oni nas pozorno prate svojim dogledima, pa se nismo usudili upotrijebiti fotografski aparat.

Nakon duljeg odmora i očijukanja s kraljevskom jahtom, podigli smo sidro i napustili Šešulu. Odmah se nađosmo u šoltanskom arhipelagu, skupu od osam ili devet malenih otočića koji čuvaju stražu pred lukom Maslinica. Otočići su još od srednjega vijeka vlasništvo pojedinih sela na otoku. More oko njih bogato je oboritom ribom, a Masliničani odlični ribari. Kad smo se našli pred ulazom u luku, padne među nama odluka da uopće ne pristajemo u Maslinici, već da odmah brodimo dalje.

Sad se više ne sjećam razloga te nerazumne odluke. Ako ništa drugo, moralo nas je opomenuti da ne plovimo dalje u zaleđu Trogira tmurno nebo, koje je prijetilo olujom. Nad Kozjakom su se kupile tamne oblačine iza kojih se nazirala ne-

vera. To je bio razlog više da se sklonimo u Maslinicu i tamo čekamo dok prođe nevrijeme. No ne znam što nam bi (valjda preobilje kupljene pameti na Mrdulji), te mi hrabro i nerazumno krenusmo dalje. Još je bilo vremena da potražimo utočište u uvali Šipkova, no mi opet plovimo naprijed i zaobilazimo Obinuški bok. Sad smo već na sjevernoj strani Šolte i zapiremo veslima da prije oluje stignemo u pristanište Donjeg Sela, što se zove Donja Krušica.

Jedra nam mrtvo vise na jarbolu, ali ih ne spuštamo jer izdaleka opažamo namreškano more. Očekujemo vjetar koji će nas potjerati naprijed. Sasvim iznenada, kao grom iz vedra neba, na naš se brodić sruči ne vjetar, nego pravi orkan. U tili čas more uzavri pjenom i valovima, brod se opasno nagne, a jedra poludiše. Jedva smo ih uspjeli spustiti, inače bismo se prevrnuli. Već su nas vjetar i valovi bacili u opasnu blizinu obale. Samo što nas nisu razbili o grebenje. Na lađi je sve uskomešano, i ljudi i stvari. Staklenke s vodom i vinom se polupaše a i pokoji veći val zasipa nas morskom vodom. Ako se ne razbijemo o škrape, potopit će nas razbješnjelo more.

Ni veslati se više nije moglo. Vesla su nam sada služila jedino za to da se njima odupiremo od grebenaste obale, na koju nas je ljuti sjevernjak uporno bacao. Srećom imamo dovoljno vesala i dovoljno mladih ruku koje su se očajnički otiskivale veslima od ubojitog grebenja. Nevera stalno jača, vjetar je još žešći, opasnost je na vrhuncu, mi smo pred brodolomom.

U tim trenucima, nedaleko od nas, po lijevoj strani krme, ugledasmo kao iz mora izniklu kraljevsku jahtu. Gordi, veliki i lijepi brod suvereno razbija valove i prkosi oluji. Kretao se velikom brzinom u istom smjeru kao i mi. Pomislismo — eto nam spasa! Stadosmo mahati košuljama i zazivati u pomoć što nas je grlo nosilo. Na komandnom mostu pojavi se mornar i preko zvučnika nas upita hrvatski:

— Kamo želite?

— U Rogač! — urlamo mi.

Čovjek se povuče u kabinu. Mislimo: pošao je konzultirati kralja ili kapetana, odnosno dati nalog kormilaru da nam se priskoči u pomoć. Prolaze minute napetosti. Mi zurimo u jahtu spasa, ali se iz nje nitko više ne pojavljuje. Ona i dalje produžuje svoj kraljevski hod prepuštajući nas našoj sudbini.

Shvatili smo, spasa nema. Još nam preostaje samo Božja pomoć i vlastite snage. Naš kapetan računa da nam je kraći put natrag do Obinuša, nego produženje vožnje prema Krušici. Znači: treba se vratiti natrag. U tom slučaju će nam i vjetar biti povoljniji. No tko može u ovom olujnom kaosu okrenuti brod u obratni pravac? Na kapetanovu zapovijed mi sada veslima upiremo u obrnutom smjeru. Barka nam poče kliziti krmom naprijed, prema zapadu odakle smo i došli. Da nevolja bude veća, na nas se oborio obilni pljusak kiše. Mokri smo i prozebli. Jedino se možemo ugrijati upiranjem vesala o obalu i podvodne stijene. Oluja ne popušta, ali naše snage i nade popuštaju...

Zar nam zbilja nema spasa? Tad iznenada začujemo očajni Tonov glas:

— Sveti Ivane don Bosco, sad ili nikad!

Toni je naime nekada bio salezijanski đak.

A zar nije sv. Nikola zaštitnik putnika i mornara? sjetismo se svi. Iz usta nam sada bježe uzdasi:

— Sveti Nikola, spasi nas!

Sv. Nikola je i zaštitnik Maslinice prema kojoj sada plovimo. Njegova crkva bdije nad masliničkom lukom. Sva naša srca sad su u toj crkvi. A ruke na veslima, kojima se očajno guramo od stjenovite obale.

Kad smo stigli do uvalice Stinjiva (samo joj ime kaže što je), nismo se mogli u njoj zaustaviti jer je otvorena buri, no znali smo da je odmah iza nje Obinuški bok i ako ga uspijemo preći, izbjegli smo olujnoj stihiji i naći ćemo se u zavjetrini. Zapesmo posljednjim snagama i zavapismo najtoplijim molitvama. Evo i Boka! Još samo Bok i Bog...

Uspjelo nam je prijeći posljednju zapreku. Odmah iza Boka, zaštićeni od vjetra, nađosmo se u relativnoj tišini. Okrećemo pramac broda naprijed a vesla postavljamo s obje strane lađe. Veslamo umorni, ali puni nade. Još malo i pred nama je Maslinica, spasilica. Čim smo ugledali masliničku crkvu, odahnuli smo zahvalni Bogu i svetom Nikoli.

U luku smo ušli umorni, prozebli i pokisli, ali sretni što smo živi. Stanovnici se Maslinice čude kako smo uspjeli spasiti život. Kako je već padao mrak, gostoljubiva obitelj Paladino pozove nas sebi na konak i večeru. Svima nam dadoše preobuku, obilnu večeru i spavanje na madracima. Još jednom, u ime svih nas, srdačna hvala plemenitoj obitelji Paladino!

Tijekom noći oluja se sasvim smirila. Već prije zore u Maslinicu stiže na konju Ivićev otac. Čudimo se što je tako rano uranio. On samo odgovara:

— Imam važan posao u Maslinici.

Dalje ne pitamo. Znamo dobro koji je to važan posao doveo k nama zabrinutog oca. Hvala i njemu.

Subota je, posljednji dan našeg izleta. Treba se žuriti prema Rogaču, k svojima koji nas željno i zabrinuto očekuju. Opraštamo se od svojih domaćina i od svetog Nikole, ispod čije crkve, u zelenom parku, broji svoje dane stari dvorac knezova Alberti. Plovimo istim onim putem kojim smo se juče probijali kroz oluju. Komentiramo nečovječni postupak engleskog kralja. Čudimo se da je tako postupao vladar stare pomorske zemlje u kojoj se poštuju mornarske vrline. Ugodan vjetrić čovede nas do Donje Krušice. Posljednje kupanje. Doručak i plovidba prema Rogaču. Rodbina i prijatelji dočekuju nas raskriljenih ruku.

Svi traže da im pričamo kako smo odoljeli »fortunalu« (jaka i nenadana oluja na moru). Čuvši za postupak kraljevske jahte, naši nam domaći kapetani rekoše:

— Po međunarodnim pomorskim pravilima svaki brod je dužan priskočiti u pomoć brodolomcima. Stoga imate pravo tužiti kralja Eduarda sudu. Naravno, sud ga neće osuditi, ali će mu dostaviti važu tužbu. On će vam se, kad se već nije ponio gentlemanski u oluji, po svoj prilci odužiti kraljevskim darom da izbjegne neugodnu oluju u javnosti.

— Hura! Tužit ćemo sudu engleskog kralja — bio je naš zaključak.

Nije nam bilo stalo toliko do novčane odštete koliko do »gušta« da smo tužili sudu engleskog kralja. To će biti vrhunac naše avanture.

Tako smo mislili mi, ali ne i Ivićev djed, ugledan i bogat trgovac. On je dugo živio u Americi, znao je dobro engleski i volio je biti prijatelj kraljeva. Čim je saznao da je uplovio u Jadran kralj Eduard, poslao mu je brzojavnu dobrodošlicu i na nju dobio kraljev odgovor. Od toga se časa šjor Mikula smatrao osobnim prijateljem engleskog kralja. Stoga, kad je čuo za našu nakanu, pobjesni:

— Kako vas nije stid? Nanijet ćete sramotu i meni i cijelom otoku. Dogodit će se javni skandal, nastat će političke komplikacije. Ja to nikako ne dopuštam.

I da nam pokaže svoju srdžbu, starac dometne:

— Da se moj Ivić utopio, nikada ga više ne bih pustio s vama!

Što šaljiva, što prijeteća strana te izjave odvratila nas je od tužbe. Nismo predali sudu engleskog kralja niti do dana današnjega uredili svoje račune. Ljuti

zbog toga što se nismo mogli osvećivati kralju, osvećivali smo se njegovu »prijatelju« barbi Mikuli zadirkivanjem:

— Barba Mikula, da se utopio vaš Ivić, biste li ga ikad više pustili s nama?

P. S. Eduard VIII. se u listopadu iste godine odrekao kraljevske krune i oženio Simpsonovu. Otada je, pod naslovom vojvode od Windsora, lutao svijetom. Umro je 1972. godine, a lady Simpson još i danas živi u dubokoj starosti.

Pavao DESPOT

Jednom uvaženom pigmeju u čast

Lako je tebi reći:
— Svi ćemo jednog dana...
Zar tuđe brige brinut,
i čelik tudi svinut,
za drugog patit, ginut?... —
I bivaš sve to »veći«!

Ne razmišljaš o »rastu«
koji ti mane nosi;
pomoći nećeš hrastu
koga vihor kosi...

Lako je tebi reći:
— Ne luduj, baci boli! —
Gle, osmijeh čak te grabi
dok netko ljubav moli...

I tako, sve to manji, godine idu, druže!
Oblaci, ploča; nad njom ne vidiš ljude, nitko!
A ime tvoje? Bolje, bolje da nije čitko...
Tek njime ptice kruže.

Nikola BIČANIĆ

Tonči Antun Portolan — slikar Dubrovnika

Kažu da je Dubrovnik biser Jadrana. I doista nigdje se, valjda, prirodne ljepota i povijesnog blaga nije skupilo toliko kao na ovom ubavom pedlju »lijepe naše« u kom su se priroda i povijest stopile u jedno. Od Šipana i Koločepa gdje se veliki Cezar borio s Pompejom, pa do Bukovčeva Cavtata u kom drevni bjegunci i kolonizatori iz grčkog Epidaura s obala drevne Argolide ostaviše uspomenu u legendama, između hercegovačkih surih gora i prekrasnog morskog plavetnila koje u sinjem beskraju puca prema Italiji i do Otranta, pretakao je Bog ljepotu kroz bure života i u ponajljepšem hrvatskom gradu — Dubrovniku stvorio izvor na kom se duša opaja, ali se nikad ne može zasititi dokraja. Stoga ne pitajmo zašto je baš ovdje pod Lovrijencem i Minčetom hrvatski genij u osobi Ruđera Boškovića stvorio jednog od najvećih filozofa prirode u cijeloj povijesti ljudskog mišljenja, ovdje gdje je naš Mario Getaldić udario temelje analitičkoj geometriji i modernoj optici, gdje je već 1377. podignuta karantena kao prvi epidemiološki objekt u svjetskoj medicinskoj povijesti, gdje je 1705. dominikanac Ignacio Aquilini napisao u stihovima prvu neanonimnu hrvatsku medicinsku knjigu, gdje je Marin Držić stvorio u svom renesansnom oduševljenju klasičnog veselog vragoljana Pometa i gdje su mrmor vala, neobuzdani huk sjenovite makije i vitkog čempresa i slava djedovine oblikovali harmoniju koja ponese Ivana Gundulića te u zelenoj svojoj Dubravi podno pitoresknog Lapada istka najljepšu himnu slobodi. Izdanci tog genija još nisu presahli, niti je umrla živa tradicija našega iskona ovdje pod Srđem gdje je povijest kovala ljepotu na zelenoj obali kristalnog plavetnila i na bijeloj litici. Još su ovdje ljudi koji umiju oblikovati misli i uskladiti boje i koji se pomalo drugačijom, dubljom dušom razlikuju od nas ostalih. Među tim ljudima je i istaknuti dubrovački izvorni slikar TONČI ANTUN PORTOLAN koji je kao rijetko tko proslikao u svojoj poodmakloj dobi i u hipu se uzdigao stazama besmrtnih. Kroz svega petnaestak godina svog umjetničkog staža ovaj je veliki dubrovački talenat i svestrani čovjek s izrazitim temperamentom Južnjaka i s potresnom dubinom duše pronio ljepotu svoga divnog zavičaja diljem globusa, uvrstivši svoje ime u velike svjetske umjetničke enciklopedije i svoje slike u čuvene svjetske galerije. Nekoliko stotina Portolanovih slika na staklu i najvećim dijelom na platnima rasuto je danas po galerijama Pariza, Graza, Beča, Milana, Ascone, Vatikana, Züricha, Praga, Kaira, njemačkih gradova, New Yorka i diljem naših krajeva. Njegovo je ime nekoliko puta zastupljeno u jedinstvenoj u svijetu enciklopediji »La chanson traditionnelle et naïve« i nekoliko njegovih slika našlo je svoje mjesto u isto tako jedinstvenoj Galeriji Max Fourny u Parizu, zajedno sa slikama najvećih biranih svjetskih izvornih slikara. Portolanov portret pape Pavla VI. Mironosca, za koji je od pape osobno primio medalju (o čemu je u posebnoj reportaži posvećenoj Portolanu i njegovu susretu s velikim papom govorio Radio-Vatikan u svojoj emisiji na hrvatskom jeziku u rujnu 1977. godine). danas je u Vatikanskoj galeriji među djelima još dvanaestorice hrvatskih likovnih genija, zajedno s djelima Ivana Meštrovića, Šulentića, Dulčića, Kršinića, Lackovića Croate, Rabuzina, Kovačića, Večenaja, Kljakovića, Pulitike, Vidovića i Delije...

Tonči Portolan živi sa suprugom Anđelkom u Dubrovniku u Aleji Ive Lole Ribara br. 20. na Lapadu, usprkos slavi u skromnom jednosobnom stanu. Taj je stan

prava riznica krcata umjetninama; kroz nju defiliraju kolone ljudi, odnoseći ljepotu dubrovačke prirode i povijesti na Tončijevim platnima. To vrijedi i za Portolanove izložbe, jednako one u Dubrovniku (do sada 4 samostalne) kao i za one koje je dubrovački umjetnik pripređivao u Zürichu, Asconi, Foianou, Slanom itd. Prošlog ljeta jedan je rafinirani kolekcionar iz Münchena na Portolanovoj samostalnoj izložbi u Slanom kupio čak 5 njegovih slika a jedna njemačka revija prenijela je iz Enciklopedije »La chanson traditionnelle et naïve« (VILO — Paris 1977, str. 262) Portolanovu sliku *Noina arka* kao najpogodniju popratnu ilustraciju uz esej o dilemama suvremenog čovječanstva koje su znanost bez duha i izbezumljena tehnika dovele na rub sudnjeg dana.

Tegobe života potisle su u mladosti Tončijev talenat i prisilile ga da poslije završene klasične gimnazije, umjesto na akademiju, krene trbuhom za kruhom. On i njegov brat Marketo (poginuo kao pomorski časnik na dalekim morima u vrijeme II. svjetskog rata) bili su odlični nogometaši: Marketo — neprelazni bek, a Tonči — izvrsno brzo krilo; donosili su mnoge pobjede dubrovačkom GOŠKU i razveseljavali prijatelje nogometa na igralištu u Gružu, tamo gdje je sada dubrovački Autobusni kolodvor i Hotel »Stadion«. Kroz blagu sjetu koja poput nostalgične patine prekriva to prohujalo vrijeme prisjeća se Tonči ondašnjeg Dubrovnika i uzbuđeno priča kako su se nekad zabijali golovi. Ljepota je, međutim, i tad Portolanu sportašu bila glavna preokupacija, ljepota i smisao za vizuelno (tā bogata duša i istančano oko bitne su odrednice slikara!) koji su ga ipak na kraju krajeva, iako u poodmakloj dobi kad je već bio zabrazdio u 6. desetljeće života, dovele do kista i ponukale stalno potiskivani talent slikara da bukne i da se razlije u obilju umjetničkih plodova. Na Tončijevim slikama nalazimo obilje ljepote dubrovačkog mora i njegove slikovite obale, život ribara koji Nebu okreću oči ispod slomljenog jedra na pobješnjelom valu ispod surih hridi tamo negdje kod sv. Andrije ili Šipana. Život dubrovačkog zaleđa, ribare s njihovim mrežama, bogatstvo u bujici života ispod mora, bujnu floru obale, štiglиće koje je slikar lovio kao i druga djeca u vrijeme svoga djetinjstva, običaje stare i današnje — čitav bogati etnos ovog dijela Hrvatske susrećemo na slikama Portolanovim iskreno dan u nepatvorenoj izvornosti života. Na tim slikama zatičemo i bogatu prošlost Dubrovnika u kom je ljubav prema slobodi bila jača od svih zuluma, kao što je snažna i ljubav njihova autora prema široj domovini koju — da se poslužimo simbolikom sa Portolanovih slika — vuci napadahu diljem njene bogate i teške povijesti. Uz male kaiće vidimo tu i one velike jedrenjake na kojima je plovio Miho Pracat i pomoću kojih je Republika stvarala potku svoje slave. Tončija Portalana, međutim, osobito zanose duhovne teme i otud njegovo stvaranje posiže za onim vječnim filozofskim i općeljudskim sadržajima za koje, doduše, njemački filozof Kant u svojoj »Kritici čistog uma« reče da nadilaze granice mogućnosti ljudskoga razuma, no koje su vječne ljudske dileme i vječna ljudska pitanja. Zbog toga Portolan i nalazi snažno i nepresušno vrelo svojih nadahnuća u motivima iz Biblije. I dok te motive doživljavamo ovjekovječene na njegovim slikama, dušu nam ispunja ista ona skrušenost koja je uzdiže do vječnosti i onostranog, kao kad se nađemo u dubokom miru velebnih dubrovačkih crkvi i njegovih drevnih samostana. Njegove slike u isusovačkoj galeriji u Dubrovačkom Collegiumu, u franjevačkoj crkvi sv. Josipa na Lapadu, u samostanu sv. Jeronima u Slanom i u mnogim privatnim zbirkama u našim i inozemnim krajevima potvrđuju duboku vjersku orijentaciju ovog slikara za kog je smisao opstojnosti u Božanskom ozračju Ljepote u kojoj se prelamaju sve dimenzije prirode i povijesti. U tom ozračju našao je filozofskom razmišljanju stalno sklon Tonči Portolan ono Jedno što se u svojoj pojavnosti javlja kao raznovrsno, no u čemu se u krajnjoj liniji sliježe svekoliko i što filozofi od pamtivijeka htjedoše dokučiti pojmom. I zato su za ovog umjetnika more, priroda i slavna povijest njegova zavičaja veliki molitvenik, a doživljaj ljepote u njima i njeno ovjekovječenje na platnu — molitva koja iz krute zbilje uzdiže u Nebo. Ono, pak, što nas najviše osvaja i što u našoj duši ostavlja najdublji trag dok gledamo slike ovog dubrovač-

kog majstora jest divan sklad kolora u kom narandžasto dominira, ta žarka boja divnog hrvatskog mediteranskog podneblja. A da se sve to izrazi, nedostaju riječi koje su, dapače, i suvišne u susretu s iskonskim, kao što i Tonči Portolan na jednom mjestu reče:

»Dubrovniče moj,
od Iskona prijatelji mi smo,
jadi i užasi baština nam zajednička,
pa i sunce i nada zajednička nam je.
Umjesto riječi, nek nam i šutnja zajednička bude,
jer šuteć znamo promatrati druge,
znajuć pri tom kol'ko drugi znaju!«

Mira PREISLER

Sada znam

Sada znam
kad motrim ovo obojeno
lišće što treperi
i koga miluje samo
mirno toplo jesenje
sunce —
da sam to vidjela mnogo puta
i da sam oduvijek bila
pjesma.
Sada znam:
kad gledam ovo lišće
sve protkano laganim tkivom
koje treperi
i koje će u svakom trzaju vjetra
pasti
da je to pjesma,
da sam to ja
koja treperim u jeseni,
koja imam još mnogo
toga reći
u pjesmama laganih boja
obasjanim suncem
jer ja sam
pjesma od rođenja.

Ja sam pjesma
u šutljivoj jeseni.

Pjesma!
u koju je Bog utkao
mnogo bola
i boja.

Stjepan DŽALTO

Dorina udaja

Čitavu noć uoči svadbe lila je suze u otvoreno krilo Dora Ivanova i jaukala prigušenim glasom u svojoj sobi da je ne bi čuli njezini. Sjedeći na svom krevetu kao ukleta i prokleta, stiskala je prsa objema rukama da joj srce ne iskoči od bola, tako i glavu koja joj se raspadala od plača. Grizla je usne, lomila ruke, udarala se u prsa, čupala kosu ne bi li olakšala duševne bolove, ali oni su bivali sve jači i jači kako se približavala zora u kojoj će svanuti neželjeni svatovi.

— Zar moram, zar moram, zar moram...? — jecala je i jecala lijući suze, koje joj nisu, kao nekada, donosile olakšanje, koje joj nisu ispirale boli s duše kao nekada, nego joj budile i stvarale nove nepoznate rane na duši i u srcu.

— Blažena moja Gospe, Majko moja slatka i preslatka, uzmi me sebi, samo da nisam ničija, kada nisam njegova — pokušala je i moliti nebesku Majku, ali i molitvu bi brzo u suzama utopila, kao i svaki izlaz iz stanja u koje je sama upala.

O Zorici Ivanovoj, koju otac prozva Dorom još kao djevojčicu zbog njezine živahnosti i vesele naravi, treba znati ovo da se shvati pravi uzrok kasnijih zbivanja:

Poslije pučkog školovanja nastavila je Dora gimnaziju daleko od kuće i roditelja. No već u drugom razredu napustila je školu zbog Ivice Pilipova, prvog komšije s kojim je ašikovala već u pučkoj školi. Bez pretjerivanja Dora je već u osmom razredu pučke škole bila zrela djevojka za udaju. Bila je i najljepša djevojka u župi. Već tada padale su momačke oči na nju kao muhe na med, ali njezin se pogled zaustavio samo na Ivici i nije više nikuda lutao. Uzdisali su momci gledajući kako Dora na lijepim i oblim nogama nosi još ljepše tijelo, visoko i vitko kao bor, koje se lomilo u hodu od zdravlja i života. I glava joj je bila za peticu, kako su govorili i sami profesori, dok je išla u gimnaziju. Imala je na toj lijepoj glavi blage i drage velike plave oči kao anđeo, a usne, kada ih stisne na poljubac, bile su ljepše i sočnije od ananasa. Zbog svoje ljepote, a i čednog vladanja, uđe i u momačku pjesmu Dora. Idući od crkve ili crkvi na pučku misu odzvanjali bi momački glasovi i odjekivali bosanskim brdima:

»Jadan ti sam, umirem od bola,
Ne voli me Ivanova Dora.«

Ivica Pilipov, također zgodan mladić i prvi mladić koji je uzeo volan u ruke u selu (otac mu iz Njemačke kao jedincu dotjerao skoro novog ford-

-taunusa), naprečac zaludi Doru. Otrže je i od škole i od djevojačkih snova, uvali je u auto i tako bi sve gotovo. Treba naglasiti da je Dora Ivanova prva sjela s momkom u auto i krenula u život. To je čitavu selu bilo zazorno, čudno, sumnjivo i opasno.

— Sjela je u smrt, jadna ona i žalosna. Da zna išta, ne bi s momkom sjela zajedno ni u crkvi a kamoli u toj prokletinji u kojoj se svašta zbiva, ne bila živa, ni ona ni onaj koji joj to dozvoli — brundale su seoske žene čim se počelo zuckati kako Ivica voza Doru i danju i noću.

Zaista, gotovo čitavu godinu dana više je Dora bila u Ivičinu autu nego u očevoj kući. I sve je na oči bilo u redu, i sve je išlo glatko, i sve je bilo slatko. Dora je to vrijeme proživljavala više u snu nego na javi. Taj slatki i do sada za nju nepoznat život sasvim je opi, nije uopće bila svjesna da živi na zemlji. Od ljubavnih slasti i strasti više nije imala vremena ni u crkvu nedjeljom. Dok bi druge djevojke polazile k misi, ona bi kao leptirica uskakala u auto i jurila s Ivicom u nepoznatom pravcu.

Dugo je trebalo da roditelji Dorini uvide opasnost za Doru. Da to spriječe, počeše slati s Dorom godinu dana mlađu kćer Daru da je prati i bdije nad njom i njezinom sudbinom. To bi i kasno i sudbonosno za samu Doru. Zbog svakodnevnog dodira s Darom poče se gasiti ljubav u Ivičinu momačkom srcu prema Dori i polako paliti prema Dari. Sve je češće bacao vatren pogled prema Dari, a mrk i strog prema Dori. Ubrzo je Dora to primijetila, ali se pravila da ne vidi, samo da spasi svoju ugroženu ljubav. Kako se Dora pravila naivna, poče Ivica otvoreno i žestoko udvarati Dari pred samom Dorom.

— Nije lijepo ni šaliti se, znaš da smo rođene sestre — jednom blago i tiho upozori draga dragana kada su bili sami u autu.

— Ne šalim se, što bih se šalio?

— Nemoj tako. Ljubav je svetinja. Njom se ne valja ni šaliti.

— Kakva ljubav, budalo? — Na to Dora ne reče ništa samo uzdahnu i padne mu glavom na krilo.

— Tko ti daje pravo da se oko mene maziš. Hladna si kao špricer. — Nije ni do kraja izgovorio te glupe i banalne riječi i odgurne je od sebe.

— Ivica! — prigušeno zavapi djevojka i ovi mu ruke oko vrata.

— Ne žderi me, ubit ću te — kao lav riknu i izvuče pištolj iz džepa.

— Ivice, sve moje — jeknu djevojka.

— Nemam ja više šta s tobom. Umrla ljubav, umrlo sve.

— Imaš s ovim što se miče pod srcem, ono nije umrlo — bijesno viknu Dora, skoči na noge i izvali stomak pred Ivicu.

— Svinjo!

— Nisam svinja, već majka tvog djeteta.

— Kurvo! Misliš da sam tolika budala da budem otac tuđem djetetu. — Još uvijek je sjedio za volanom, dok je Dora ukočena i uspravna s nabubrelim stomakom stajala pred njim.

— Odlazi od mene dok nisam zaćorio, odlazi, odlazi, ubit ću te...

Pištolj koji je maločas stavio na zadnje sjedalo opet uze u ruku.

— Ubij, ubij, ubij, samo ću tako biti smirena i spašena. Ubij, ubij, evc ubij! — vikala je Dora jakim i bolnim glasom kao da je poludjela.

— Nema radi čega kaljati ruke — promrsio je Ivica, upalio auto i naglo odjurio.

Zgažena, ponižena i uvrijeđena vukla se Dora kući. Gazila je lišće po blatnjavom putu slomljena do kosti. I čim stiže kući, upade u krevet. Uze je vatra i buncanje. Puna tri dana neprekidno je buncala o nekom autu povremeno tuleći kao sirena. A onda zanijemi. Više od tri tjedna ležala je nepomična i nijema. Ni s kim ni riječi progovorila, jedino bi mahnula rukom sestri da odlazi od nje i opet nastavila buljiti u prazan zid kao da joj se pamet tamo izgubila.

— Poludila, seje moje, poludila. Vako je bila i njezina baba Anica kada je poludila. Samo je ležala, šutila i buljila — šaptala je baba Maruša odlazeći od Dore i to začas po selu proširila kao radosnu vijest. Selo je nagrnulo da vidi Doru naslađujući se njezinom nesrećom koja je morala doći da donese sreću njezinim kolegicama.

— Neka, sad će se bar opametiti druge, pa neće letiti u ta zvrndala i drndala, neće im više biti drag taj vrag u kojem je gola nesreća — zvrndale su žene i pred samom Dorom, a Dora nije ni usnicama micala.

Jednog dana ugleda Dorina majka Doru uplakanu. One suhe i nepomične oči bile su ispunjene suzama kao latice ruža jutarnjom rosom. Ugledavši majku, nasmiješi se a suze počeše curiti iz očiju niz blijedo mršavo lice i slijevati se među blijede usnice gdje napraviše drugu lokvicu. Tu lokvicu maramicom mati isuši, ali je ubrzo napuni svojim suzama. Plakala je nad Dorinom glavom milujući je po čelu kao da je mrtva.

— Ne plači, nano, ne plači, lakše mi je.

— Rano moja, de opet reci da ti je lakše.

— Lakše mi je, lakše, nano — ponovila je Dora i tako utješila svoju majku.

I zaista Dora se poče polako oporavljati, a kada potpuno ozdravi, pokuša istjerati iz svog srca Ivicu kao nešto ružno i ogavno. Misleći da će se sve dobro svršiti udajom, jedne nedjelje upriliči sastanak sa Matom Blaškanovim koji je za njom od djetinjstva ludovao i koji je vrlo malo znao o Dorinoj prošlosti jer je već nekoliko godina bio u tuđem svijetu.

— Hoću te, hoću te. Eto, ne šalim se, hoću te! — Šapćući ove sudbonosne riječi nije gledala u njegove oči, nego je ukopala pogled u zemlju i njim kopala sebi grobnicu. Na licu joj se nije moglo primijetiti ništa drugo osim bljedila, a to se moglo pripisati bolesti o kojoj nije ni rođena majka znala kako je nastala.

— A što je sa Ivicom Pilipovim? — zbunjeno je upitao momak znajući da je neka veza postojala.

— Nema veze. — To je rekla smireno i hladnokrvno kao da je doista istina što govori.

— Ne bih rekao — drhtavim glasom primijetio je momak.

— Vjeruj! — uskliknula je djevojka bljesnuvši očima po momkovom licu. Njemu se učini da prosu neizmjernu ljubav po njemu i spontano uskliknu:

— Dobro, iskrena si. Ženim se.

I eto, tako je došlo do Dorine udaje.

* * *

Na pola puta između sela i župne crkve, kod izvora Kameni zdenac, po starom običaju ustaviše se svatovi Dorini i Matini. Tu su po narodnoj predaji za vrijeme turskog vakta Turci rastjerali kršćanske svatove, oteli mladu, silovali je i ubili. Tu postoji i neka stara grobnica pa je nastao odavno običaj da se ovdje svatovi ustave, izmole tri očenaša kraj grobnice, napiju se hladne vode i zaigraju kolo prije nego krenu crkvi na vjenčanje.

— Nema nevjeste — netko zavika pred polazak.

— Oteli je Turci — našali se drugi.

— Ili vuci? — Nastade opći smijeh od tih šala.

— Stvarno nema Dore — uplašeno viknu kum.

— Još jedno kolo dok kum pronađe mladu — predloži netko i spletoše se ruke.

— Eno je na kamenu, sjedi blijeda i nepomična kao da je mrtva — u po kola dojavi kum ostalim svatovima.

— Sjedi Mara na kamen-studencu, svoju tajnu otkrila je zdencu.

Stari čauš, misleći da se kum šali, zagudi trčeći mjestu gdje je sjedila Dora. Ugledavši Doru blijedu i nijemu, i on zanijemi.

— Poludila — netko viknu.

— Auto, brzo auto da je strpamo. — Čuvši Dora riječ auto, naglo skoči s kamena. Podigavši ruke kao da njima prihvaća nevidljivi volan, jurnu u šumu tuleći neprekidno: Ford-taunus, tutu, tutu, tutuuuuu...

— Neka ide svojim putem — bolno viknu mladoženja onima koji je htjedoše spasiti i klonu na kamen gdje je maločas Dora sjedila.

Hladna i mračna jesenja noć. Vjetar je lomio suho granje u golој šumi. Nebo tmurno i strašno, oblaci samo što ne dotiču vrhove mrkih borova. I snijeg je počeo padati. Sitan i hladan, ali težak kao olovo. Sve mračno, pusto, hladno i mrzlo kao u grešnoj duši. I tmurno kao usred pakla. Strašna i očajna noć, a Dora u toj noći usred guste i mračne šume juri i viče što je grlo nosi:

— Ford-taunus, tutu, tutu, tutu, tutututuuuu... — O golo i mrzlo drveće udara glavom, udara nogama, udara rukama, udara prsima, udara stomakom u kojem je život... Udara, udara, udara slijepo i besvjesno kao što je slijepo i besvjesno počela svoj mladenački život.

Sutradan nađoše mrtvu Doru kraj Kamenog zdenca. Mirno je ležala kraj bistrog izvora kao da spava. Ležala je na leđima, držeći ukočene ruke za nevidljivim volanom. I usne su joj umrle ispučene. Ne znaš da li su joj umirale tuleći ili ljubeći nedopušteno.

Josip ANTOLOVIĆ

Isusovac Poljak o hrvatskom jeziku

Uvod

U novije doba mnogi su naši kulturni radnici, osobito jezikoslovci i pisci, svojim radovima, studijama i umjetničkim stvaranjem afirmirali hrvatski književni jezik, pokazali njegovu bogatu prošlost u djelima ne samo službene književne štokavštine već isto tako čakavskog i kajkavskog narječja. Iako je hrvatski u velikoj obitelji slavenskih jezika jezik jednog malog naroda, on se svojom bogatom i starom književnošću ne treba stidjeti ni onih takozvanih velikih jezika. Stoga je s pravom hrvatski pjesnik Petar Preradović u pjesmi »Jezik roda moga« ovako zanosno pjevao:

»Kao vječno more sinje
U kretu si gipkom, lakom,
Podaje se duhu svakom,
I mreška se i propinje
(Kakva moć je vjetra koga) —
Zuji, zveči, zvoni, zvuči,
Šumi grmi, tutnji, huči —
To je jezik roda moga!

Zanimljiva je povijesna činjenica, koja se polako sve više otkriva, da su se i stranci zagrijavali za hrvatski jezik te ga čak smatrali prikladnim da bude zajednički slavenski jezik u liturgiji ili čak zajednički za sve Slavene. O tome ću kratko navesti najprije mišljenje Poljaka Hozija o upotrebi slavenskog jezika u liturgiji, o čemu je pisao franjevac dr. *Sante Graciotti*, profesor slavistike na Katoličkom sveučilištu Srca Isusova u Milanu.[1]

Hozijevo mišljenje

Kardinal Stanislav Hosius, kako ga pišu latinski izvori, živio je od g. 1504. do 1599. Umro je 5. kolovoza 1579. u Capranici, nedaleko od Rima. Bio je teolog i diplomat te vrlo utjecajan na Tridenskom saboru. Što se tiče slavenskog oblika njegova prezimena, poljski je »Hozyusz« (Hozjuš); ono u tom obliku još i danas postoji.

Hozije je uz ostalo objavio i djelo »De sacro vernaculo legendo« (O obavljanju svetih čina na narodnom jeziku), u kojem s ponosom ističe svoje neslaganje s upotrebom pučkoga jezika u liturgiji. Pritom valja ipak naglasiti da ga u tom nisu nipošto vodili dogmatski razlozi. Njemu su za takvo mišljenje

1. Studi in onore di Arturo Cronia (Centro di studi sull'Europa orientale, Verona 1967, 217 — 235). Članak je objavljen i u hrvatskom prijevodu u zborniku »Kačić« XI/1979.

dostatni samo ovi elementi: upotreba latinskog jezika u liturgiji izriče jedinstvo katoličke Crkve; ukidanje toga jezika u liturgiji preporučuju samo oni koji žele razoriti jedinstvo i katoličku tradiciju: narodni su jezik u liturgiji zapadnog obreda napustili i oni narodi koji su ga neko vrijeme upotrebljavali, kao što je bio slučaj u Češkoj, Moravskoj i Poljskoj; narodni jezik nisu uvele niti Rusija ni druge istočne slavenske zemlje jer staroslavenski ne samo da nije razumio narod nego često puta ni sami svećenici.

Ipak je u slučaju alternative vrlo značajno, iako uvijek kao hipoteza, Hozijevo mišljenje što ga razvija u spomenutom djelu. Ako bi u pretpostavci Poljaci i drugi slavenski narodi jednog dana u liturgiju htjeli uvesti narodni jezik, onda bi u tu svrhu morali uvesti »slavenski ili dalmatinski« jezik, koji je jedan od najstarijih i najljepših jezika.

Iz brižne analize Hozijeva djela proizlazi da se to mišljenje odnosi na slavenski jezik u Dalmaciji, ili na staroslavenski glagoljsko-hrvatske redakcije, ili na *pučki hrvatski jezik* onog vremena.

Na svaki je način veoma značajno da je Hozije dopuštao ipak mogućnost upotrebe slavenskog jezika u bogoslužju i da je u tu svrhu izabrao između svih slavenskih jezika baš hrvatski narodni jezik.

Zanimljivo je i Hozijevo mišljenje o postanku slavenskih jezika. On smatra da su svi slavenski jezici dijalekti jednog te istog jezika. Prema njemu svi su slavenski narodi potekli od južne skupine Slavena, po svojoj prilici Hrvata. On to svoje mišljenje osniva na legendi o Čehu, Lehu i Mehu koji su pošli iz Hrvatske te osnovali češki, poljski i ruski narod, dakle skupine zapadnih i istočnih Slavena. Za Hozija je hrvatski jezik »majka-jezik« svih slavenskih jezika. Njegovo mišljenje u obradi o. Sante Graciottija vrlo je zanimljivo za povjesničare, liturgičare i jezikoslovce.

Drugi Poljak o hrvatskom jeziku

Povod ovom članku jest jedno pismo iz Arhiva Družbe Isusove u Rimu.[2] Pismo mi je u latinskom izvorniku ustupio isusovački povjesničar otac Lukács László, suradnik velikog povijesnog niza *Monumenta Historica Societatis Jesu* i *Archivum Historicum Societatis Jesu*. Budući da on skuplja te izdaje arhivsku građu iz zemalja negdašnje krune sv. Stjepana, pod koju je nekoć spadala i Hrvatska, jasno je da po struci i poslu obrađuje i izdaje arhivsku građu koja se odnosi na povijest Družbe Isusove u hrvatskim zemljama. I za njega je pismo Poljaka patra *Teofila Crysteccusa* bilo veoma zanimljivo, pa me na nj upozorio te mi dobrohotno ustupio njegovu fotokopiju. To je pismo u Madžarskoj bilo objavljeno već godine 1944. u knjizi Andrije Veressa.[3] No prije nego navedem pismo u hrvatskom prijevodu — izvornik je latinski — upoznajmo se u najkraćim crtama s autorovim glavnim životnim podacima.

2. Arch. S. I. Germ. 178 p. 350-1 (bez izvornog potpisa)
3. Veress, Epistolea et acta Alfonsi Carillo. Budapest, 1944.

Teofil Cristeccus, Krzyski, Krzysztek — osim latinskog naveli smo i slavenske oblike njegova prezimena — rodio se u Bieczu u Poljskoj. Mi ćemo ga prema latinskom obliku prezimena, a zbog lakšeg i jednostavnijeg izgovora, zvati *Kristek* (takvo je prezime poznato i u našim krajevima). U dobi od 25 godina Teofil Kristek stupio je u Austrijsku provinciju Družbe Isusove. U redu je dulje vremena poučavao književnost a šest godina upravljao je i kolegijem u Pragu. Izišao je iz Družbe oko g. 1616. i ušao među kartuzijance, što se smatralo posve zakonitom stvari. Isusovci su uvijek imali zakonitu mogućnost napustiti Družbu i stupiti u kartuzijance. No Kristek se, prije nego je obukao kartuzijanski habit, predomislio te zamolio da se može vratiti u Družbu. Molbi mu bi udovoljeno i on se od g. 1617. po do svoje smrti 3. studenoga 1622. opet kao isusovac bavio pastoralnim poslovima u Krakowu, Gdanskú, Marienburgu i Krasnu.[4]

Povod Kristekovu pismu dao je Carillo, kasniji austrijski provincijal, koji se rodio g. 1556. u Alcali a u Družbu je stupio 11. ožujka 1571. Alfonz Carillo sedam je godina poučavao teologiju u Parizu nakon slavnog bibličara Maldonata, a zatim u Njemačkoj. Kasnije bi poslan u Transilvaniju da ondje vodi brigu o odgoju princa Sigismunda Bathoryja. Vrativši se u Njemačku, bio je ispovjednik nadvojvode Matije te od 1600. do 1608. austrijski provincijal. Napominjemo da je za njegova provincijalata otvoren isusovački kolegij u Zagrebu; taj je kolegij pripadao Austrijskoj provinciji, koja je u staroj Družbi po broju članova bila najveća isusovačka provincija. Vrativši se u svoju domovinu Španjolsku, Carrillo je bio rektor u rodnoj Alcali, zatim prepozit kuće profesa u Toledu, pa onda kastilski provincijal. Umro je u Rimu 10. studenoga 1628. kao španjolski asistent.

On je kao rektor isusovačkog kolegija u Šal'a nad Vahom kanio uvesti u školu poučavanje slavenskog jezika. No prije nego to učini, obratio se Slavenu Kristeku te ga zamolio za neka razjašnjenja. Taj mu u pismu, pisanom u Kláštoru pod Zniewom 27. rujna 1599, piše o međusobnoj srodnosti slavenskih jezika, a zatim o važnosti glagoljskog pisma. Daje mu i jedan uzorak nekog starog glagoljskog rukopisa a zatim spominje i Komulovićev katekizam, koji je bio poznat i u Transilvaniji. Taj je katekizam latinskim slovima bio tiskan u Rimu.[5]

Kristek je bio duboko uvjeren da će upravo to djelo zbog česte i svestrane upotrebe pridonijeti jedinstvu slavenskih naroda s Rimom.

Kristekovo pismo

»Velečasni u Kristu Oče!«
Mir Kristov!

Nedavno me je Vaša Velečasnost pitala, ako bi se jednom osnovala škola za naš slavenski jezik — kako su Naši već otvorili indijske i japanske gimnazije — od tolikih tako proširenih narječja ili izražaja toga jezika koji bi pre-

4. Ti su podaci uzeti iz glasovite zbirke Bibliothéque de la Compagnie de Jésus par Carlos Sommervogel, S. J. strasbourgois (Bruxelles — Paris 1851).
5. Nauk Kristjanski za narod ljudski sloxen po Lixandru Komulovicu. Vlasselinu Splitoromu, Arcipretu s. Jerolima. U Rimu Kod Zannettia, 1580. Navedeno prema Sommervogelu.

ma mome mišljenju bio općenitiji, i prema tome za proučavanje korisniji, pogotovu za dobro onih naroda na Istoku koji govore tim jezikom? I premda, koliko se sjećam, s tim Istočnim Slavenima nisam nikada došao u neki jezični dodir, ipak iz češkog i poljskog jezika koje prilično dobro poznajem, isto tako iz ovog našeg ugarsko-slavenskog što ga sada poučavam, zatim iz rutenskog koji sam u Jaroslavu kao dječak od nekoliko godina slušao, osim toga iz moskovskog, raškog ili bugarskog, hrvatskog, dalmatinskog, kranjskog, koje sam često ili opet povremeno (kao moskovski) slušao, mogu prosuditi — pa kako god u toj stvari bio neznatan moj sud, kad ga već Vaša Velečasnost tako hitno traži. Mislim da bi taj jezik bio *hrvatski*[6]. Govori se da je taj jezik veoma proširen među Turcima, a osobito na dvorovima.

Zatim izgleda da je taj jezik majka i korijen ostalih; treće: od svih je u izgovoru najugodniji, bez predaha, oštrih sudara samoglasnika itd. Četvrto, što se čini da se najviše pribižava onome prastarome jeziku, koji nazivaju glagoljski; kaže se da su neki Pape dopustili da se na tom jeziku slave sveti čini.

Stoga je oko g. Gospodnje 1400. Karlo IV, rimski car, prije zvan Vjenceslav, jer je bio sin Ivana, kralja Češke, te rođen u Češkoj, nastojeći svim silama ukrasiti svoju domovinu Češku, kako relikvijama svetaca i starinama, kojih bijaše sakupio sa svih strana svijeta, tako isto i tome glagoljskome jeziku htio sagraditi vlastiti dom u svome gradu Novome Pragu, koji je sam podigao (ili bolje: starome dodao), gdje je sagradio samostan i u njemu nastanio redovnike, koji će pjevati sve kanonske časove i vršiti ostale svete čine tim glagoljskim ili slavonskim jezikom. Još i danas postoji čitav taj samostan u Pragu, u Novome praškome gradu, koji se pučki naziva Slovin, a drugim isto tako pučkim imenom Emaus te koji ima crkvu pod zaštitom svetog Jeronima[7]. Sada ondje nema nikakvih monaha. Ipak jedan svećenik stoji na čelu toga samostana i nosi naslov opata. Jedan od njih mi je prije devet godina, a bio je to Gospodin Matej Benessovinus, istoga samostana opat, otvorio sakristiju svoga samostana, gdje sam vidio veoma mnoge knjige na tom jeziku pisane posebnim slovima onoga naroda, a poimence se sjećam da sam vidio antifonarije s glazbenim notama, isto tako martirologij te druge iste vrste rukopise.

Malo nakon toga dogodilo se da je sadašnje Sveto Carsko Veličanstvo dalo nalog Praškom kolegiju da naši brižno razgledaju neku biblioteku u gradu Zbirowu, koji je — ako se ne varam — udaljen od Praga 3 ili 4 milje. Kad me je na putu onamo uzeo za pratioca otac Vjenceslav Sturmius, tada rektor Praškog kolegija, ondje smo vidjeli nekoliko kodeksa napisanih na tome jeziku i glagoljskim pismom; govorilo se da su ti kodeksi onamo bili preneseni iz gore spomenutog samostana.

I ovdje u Kláštoru pod Zniewom prije godinu dana vidjeh otisnut na istom jeziku i istim glagoljskim slovima ispripovijedan *Život blaženog Jeronima* za koji vjerujem da ga još ima otac Ivan Žanić[8].

6. Potcrtao prevoditelj.
7. To je takozvani patronat neke crkve.
8. Vanino misli da je Žanić rođen u Turčianskom sv. Martinu možda od hrvatskih roditelja. Na to upućuje činjenica da je tik pred smrt, opraštajući se s isusovcem Vragovićem (koji je sigurno bio Hrvat), Hrvatsku nazvao svojom domovinom.

Mislim da postoje mnoge takve knjige jer je i ovdje u Kláštoru pod Zniewom sada kod oca Ljudevita Lukarića neka knjižica na glagoljskom jeziku, tiskana u Veneciji po Andriji de Torresanis de Asula Godine Gospodnje 1577.[9] Ondje su također Godine Gospodnje 1571. rutenskim rukopisom, no ilirskim jezikom, tiskane neke molitve kod Jakova Diebaruma i Ambrozija Cruso, no to se posljednje izdanje čini se odvratilo od onog prvotnog glagoljskog jezika, kako iz ovog stiha 112. psalma oni koji poznaju te jezike mogu prosuditi, jer u onom prvom izdanju na glagoljskom jeziku stoji (sada pisac navodi taj redak pisan glagoljskim i rutenskim slovima, koji u našem sadašnjem jeziku glasi): »Od istoka sunca da zalaska hvaljeno bilo ime Njegovo, Uzvišen je Gospod nad sve narode, slava Njegova nebesa nadvisuje.« (Slijedi dalje latinski tekst pisma.)

Naš Slaven, to jest Čeh, Poljak, ili Ugroslaven, lakše će razumijeti pojedine riječi prijašnjeg glagoljskoga pisma jer se i mi služimo gotovo istima. No ono što je pisano kasnijim rutenskim pismom uopće ne razumijemo. kao Deri i Negowo. Negowa. Neke su se riječi još dalje izrodile (iako su inače poznate), umjesto da bi ih naši mogli bolje razumijeti.

Jer što je glagoljski pisano: nad wsemi, to jest nad sve, svi ćemo lako razumjeti; dok naprotiv rutenski swjemj, to nama prije znači nad njegovim jezicima. Tako ćemo lakše razumijeti sloncza, to jest sunca, nego suncza. Isto tako ono od wstoka, premda je nama neuobičajeno reći: za istok; ipak ćemo lakše razumijeti nego od istoka, jer wstočziti nama znači: gore vrtjeti ili gore se vrtjeti kao kotač; odakle bi se analogno mogla oblikovati glagoljska imenica: wstok, to jest vrtnja ili razvijanje odozgor, dok Istok ima doduše neka značenja, no koja su za tu stvar posve neophodna, jer češki znači i panj, dok na jugoslavenskom znači deminutiv od Stjepana, to jest Stjepančić.

Zatim, što se tiče samih glagoljskih slova i pisama, moglo bi se sumnjati da li je vrijedno zadržati ga, kad se latinskim pismom može predavati bilo koji slavenski jezik, kao što se to vidi u poljskom, češkom itd., koji svoje zapise imaju napisane latinskim slovima. Pa čak i sam ilirski ili hrvatski jezik, kako je poznato iz prijevoda *Katekizma* Kanizija od Aleksandra Komulovića Splićanina, koji je tiskan latinskim slovima u Rimu g 1582. Taj je prijevod po nalogu blažene uspomene Grguru XIII. povećan slijedeće godine ponovo izašao u Rimu. Ne treba sumnjati da bi već ovo zajedništvo u samim slovima nešto pridonijelo jedinstvu slavenskog naroda s Rimskom Crkvom. No kako to ovisi o različitim okolnostima vremena, mjesta, neobičnih običaja i osoba, neka drugi o tome donese sud. Ja sam dosada o tome dosta rekao kao slijepac o bojama..«

Preostatak pismo radi o posve drugom predmetu i zato ga ovdje ne navodim. Pismo završava uobičajenim obrascem: »Preporučujem se Vašoj Velečasnosti u Svete Mise. U Kláštoru pod Zniewom, 27. rujna 1599.
Vaše Velečasnosti sluga u Kristu«

Naslov: Velečasnom u Kristu Ocu, O. Alfonzu Carillu,
rektor Kolegija Družbe Isusove u Sal'a nad Váhom. O glagoljskom jeziku.

9. Ljudevit Lukarić rodio se u Splitu 1561. U Družbu je stupio 19. veljače 1583. Zadnje zavjete položio je u Turčianskom sv. Martinu 27. kolovoza 1595. na ruke oca Lovre Maggija. Bio je gimnazijski profesor 4 godine, misionarski rad vršio je 14 godina u Ugarskoj i Moravskoj, propovjednik je bio (do g. 1619.) 27 godina. Od 1609. dalje nalazi se u Zagrebu, gdje je i umro 16. prosinca 1621. na glasu svetosti. Bio je vrlo požrtvovan u radu za bližnjega, prijatelj sirotinje, ljubazan, s Bogom združen. Za njim su plakali mnogi, a grad je dao za njega zvoniti punjih 8 dana dvaput dnevno. (Usp. Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, str. 327.)

Najvrednije je bez sumnje, u cijelom pismu Kristekovo uvjerenje da je među svim slavenskim jezicima hrvatski najuniverzalniji i prema tome za poučavanje najkorisniji.

Vrlo su zanimljivi i motivi kojima on svoje mišljenje potkrepljuje. Prije nego ih počnem nabrajati, spominjem kako on jasno govori o *hrvatskom* jeziku, i to već g. 1599, što je vrlo značajno za svu kasniju borbu za hrvatski jezik i oko njega, a pogotovu za samo njegovo ime. Možemo reći da je hrvatski jezik toliko star koliko i hrvatski narod, o čemu govore nebrojeni pisani dokumenti. Problemi oko hrvatskog jezika počeli su nastajati tek onda kad se u jezikoslovlje umiješala politika, i to često puta nasilno.

Kao prvi razlog u prilog hrvatskom jeziku Kristek navodi njegovu veliku rasprostranjenost u turskome carstvu, a naročito na dvorovima. Poznato je, naime, iz povijesti kako je npr. u Carigradu, na takozvanoj »Visokoj Porti«, hrvatski jezik bio diplomatski. Tome se ne treba čuditi, kad je u Turskoj na visokim položajima bilo ljudi naše krvi i našega jezika koji su kao djeca bili odvedeni u Carigrad, ondje islamizirani, odgojeni i osposobljeni i za najviše položaje. Dosta je samo sjetiti se velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića. I tako u velikoj povijesnoj tragediji hrvatskog naroda, kad smo bili svedeni na »reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae« — kao i u svakom zlu bijaše i nešto malo dobra: hrvatski jezik u turskoj carevini kao diplomatski imadijaše svoje časno mjesto.

Kristek smatra dalje da je hrvatski jezik majka i korijen ostalih slavenskih jezika. Njegovo mišljenje nije usamljeno. Zastupao ga je već prije njega — kako smo vidjeli — i njegov slavni zemljak Stanislav Hosius. Najnovija mišljenja, da su se u svome misionarskome radu već sv. Ćiril i Metodije poslužili pisnom i jezikom iz Južne Hrvatske, koja zastupaju neki povjesničari i jezikoslovci, daju i Hozijevu i Kristekovu stavu barem neko opravdanje.

Dalji razlog za hrvatski jezik što ga Kristek navodi jest njegovo blagozvučje, neka izvjesna slatkoća. Mislim da i taj razlog ima svoje opravdanje te da ga prihvaćaju mnogi pisci i jezikoslovci. I nije bio Preradović jedini pjesnik koji je pjevao ljepoti hrvatskog jezika: pjevao joj je i Nazor, slavili su je Senoa, Đalski, a njegovu vrijednost pokazuju i toliki tekstovi Tomislava Ladana koji je kao malo tko od naših suvremenika pokazao svu izražajnu moć i ljepotu hrvatskog jezika.

Četvrti Kristekov razlog za hrvatski jezik jest legendaran, vuče svoj korijen iz legende da je sam sv. Jeronim tvorac naše glagoljice. Iako taj razlog uzet doslovno i u strogom smislu nema vrijednosti, uzet u smislu starine ima ipak značenje jer je glagoljica vjerojatno najstarije slavensko pismo. Kad se uzme u obzir da su Hrvati već 13 stoljeća kršćanski narod, prvi Slaveni koji su ušli u zajednicu kršćanskih naroda Evrope, a time i u kolo kulturnih naroda, onda je njihov jezik i njihovo pismo gotovo isto tako staro; ako i ne dopire do vremena sv. Jeronima, ipak od tih vremena i nije tako daleko.

Kristek spominje i jedinstvenu povlasticu hrvatskog jezika: odobrenjem Papâ bio je uz latinski i grčki jedini liturgijski u Crkvi. Kad se sjetimo s koliko su ljubomore Hrvati tu povlasticu čuvali, za nju se borili, onda nam je drago da ju je uočio i jedan poljski isusovac već prije gotovo 400 godina te je ocijenio kao veliku vrijednost.

Kristek spominje i samostan Emaus u Češkoj. Njegovi su podaci o tom samostanu prilično točni, iako ne posve, jer godina postanka samostana nije točno navedena. To potvrđuje i najnovija knjiga na češkom jeziku, izdana u Rimu prigodom velikog jubileja svetog Benedikta[10]. U njoj se govori kako je Karlo IV. g. 1347. u Novom Pragu osnovao Klášter Na Slovanech za slavenske monahe koji su onamo došli iz Hrvatske s glagoljskim liturgijskim jezikom. Bili su to naši benediktinci. Samostanska gotska crkva s tri lađe bila je posvećena Gospi, sv. Jeronimu, sv. Ćirilu i Metodu, sv. Vojtjehu i sv. Prokopu. Gradila se 25 godina. Posveta te lijepe crkve obavila se na Uskrsni ponedjeljak 1372. kad se čitalo evanđelje o dvojici učenika koji su išli u Emaus. Otuda je došlo do imena Emanus i za tu crkvu i za samostan. Taj je samostan postao veliko žarište slavenske kulture a mnogo je pridonio i afirmaciji češke državnosti. Ispočetka je imao i međunarodno značenje jer su u njemu živjeli redovnici iz različitih slavenskih zemalja: Hrvati, Rusi, Bugari, a dakako i Česi.

U samostanu Emausu u Pragu postojao je i »gymnasium Slovanense«, dakle gimnazija, a onda i »scriptorium« u kojem su se prepisivale knjige na slavenskom jeziku. Najvažnije je rukopis iz tog doba Sazavsko-enauski evanđelistar. Rukopis je tog Evanđelistara preko Carigrada dospio u Reims, u Francusku.

Samostan Emaus imao je prilično burnu povijest. Nećemo se na tom ovdje zadržavati, no spominjem ipak da su u prošlom stoljeću, za vrijeme Bismarckova »Kulturkampfa« u Njemačkoj, protjerani njemački benediktinci iz slavne opatije Beuron našli utočište u Emausu. Ti su benediktinci mnogo pridonijeli razvoju liturgijskog života u Češkoj. Poznato je da je u njihov samostan rado zalazio (kad se kao diplomat nalazio u Pragu) i slavni francuski pjesnik Paul Claudel.

Za vrijeme II. svjetskog rata samostan i crkva Emaus stradali su od bombardiranja. Dolaskom komunista na vlast i dokinućem redova u Čehoslovačkoj obnovljeni samostan Emaus postao je sjedištem Čehoslovačke akademije, a i nekih državnih socijalnih ustanova. Crkva, koja ima poštati koncertna dvorana, nije još uvijek posve obnovljena. Jedan dio emauskih benediktinaca našao je sklonište u Norci, rodnom mjestu sv. Benedikta.

Počeci toga slavnog samostana povezani su s našom glagoljicom i hrvatskim jezikom, što je učinilo snažan dojam i na Kristeka. On se u pismu raspisao o tome samostanu kao i o rukopisima što se ondje čuvaju. Sve to govori iz vlastitog iskustva kao očevidac spominjući glagoljske rukopise što ih je ondje vidio. Jedan rukopis našao se i kod oca Ivana Žanića, isusovca, koji je imao velikih zasluga za osnutak Zagrebačkog kolegija. Vanino ne isključuje mogućnost da je on bio sin hrvatskih iseljenika u Slovačkoj.

Kristek spominje glagoljske knjige i kod oca Ljudevita Lukarića. Taj ih je kao Splićanin doista mogao imati.

Što se tiče Komulovićeva katekizma koji Kristek spominje, on ga je napisao već g. 1582, dok još nije bio isusovac. Kristek misli da se radi o Komulovićevu prijevodu Katekizma sv. Petra Kanizija, dok drugi drže da je to bio prijevod Bellarminova Katekizma.

Iako Kristek u skromnosti kaže da je o svemu što je naveo u pismu pisao kao slijepac o bojama, njegovo je pismo rijedak i vrlo dragocjen dokument u dugoj povijesti i peripetijama hrvatskog pučkoga, liturgijskoga i književnoga jezika.

Stručnjak za hrvatsku književnost Ivo Frangeš piše u uvodu velikog niza »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, koji je počeo izlaziti g. 1969, ovo: »... Hrvatska je književnost jedna od prvih evropskih pa dakle i svjetskih književnosti u kojoj je lingua vulgaris, pučki jezik, izvojštio svoja prava.« Tome Frangešovu meritornom sudu mogli bismo dodati da je hrvatski pučki jezik izvojštio svoja prava najprije u liturgiji, što do II. vatikanskog sabora nije pošlo za rukom nijednom drugom jeziku, ni onim velikim i nadmoćnim svjetskim jezicima. Izvojštio si je svoja prava u tolikoj mjeri da su ga neki počeli smatrati univerzalnim jezikom.

Vjekoslav Štefanić, velik autoritet za povijest hrvatske pismenosti i književnosti srednjeg vijeka, piše da su Hrvati početkom VII. stoljeća sišli na posavsko-jadranski prostor samo s usmeno tradiranom književnošću. U novoj su sredini primili kršćanstvo i — da se poslužimo riječima Črnorisca Hrabra — počeli pisati slavensku riječ

10. *Svatý Benedikt 480—1980.* Řím, Velehrad — Křestanska Akademie 1980.

latinskim i grčkim pismenima. S koje god strane dolazili Hrvatima misionari, oni su morali za njih pisati na njihovu jeziku barem najnužnije kršćanske formule i uz to odgajati domaći kler.

Ti Štefanićevi ozbiljni znanstveni pogledi tako lijepo potvrđuju značajku velike starine hrvatskoga jezika, o kojoj je riječ i u navedenom Kristekovu pismu. Štaviše, Štefanić drži da je u tijeku VIII — IX. stoljeća već morala postojati jedna mala hrvatska književnost, a to je i za evropska mjerila veoma rano. Ne može se isključiti pretpostavka da je ta književnost već tada imala preveden hrvatski evanđelistar.

Profesor Štefanić doduše smatra presmionom takozvanu zapadnu teoriju o postanku glagoljskog pisma po kojoj bi Evanđelje i Psaltir što ih je Konstantin (sv. Ćiril) našao na Hersonu bili hrvatskog podrijetla No ipak ne isključuje mogućnost kontinuiteta od pretćirilometodske latiničke književnosti do pismenosti kasnog srednjeg vijeka. U svjetlu tih činjenica možemo se samo diviti i Hoziju i Kristeku koji su imali tako visoko mišljenje o hrvatskom jeziku.

Neka mi na koncu ovog prikaza bude još dopušteno reći da ovo nisam pisao kao stručnjak, već više kao zaljubljenik hrvatskog jezika i hrvatske kulture. No navedene činjenice govore već same od sebe i bez neke strogo stručne obrade. Objavio sam ih da budu novo nepobitno svjedočanstvo onog jezika koji nam je materinskim i koji je hrvatskom narodu u njegovoj burnoj povijesti pomagao očuvati njegovu samobitnost tako često ugroženu.

NOVE PUBLIKACIJE

Ivan Prčić: ZRNCA BISERJA, Zbirka pjesama. Subotica — Tavankut 1981.

Vladimir Rešković: JA SAM VAM TAMO ROĐEN. Pjesme uz ilustracije Ivana Lackovića-Croate. Zagreb 1981.

Nedo Grbin i Srećko Frka-Petešić: ŽUPA SALI. Monografija. Sali 1981.

Nikola Ivanović: UZLOP. Hrvatsko selo u Gradišću. Omiš 1981.

DANICA 1982. Hrvatski katolički kalendar. 2 priloga s nagradnim natječajem. HKD, Zagreb 1981.

Josip Buturac: MARIJA BISTRICA 1209 — 1980. Povijest župe i prošteništa. HDK, Marija Bistrica 1981.

Josip Vrana: PETO EVANĐELJE. Liber, Zagreb, Trg maršala Tita 14. Cijena 380 d.

Antun Šimunić: PJESME I NE-PJESME. Školske novine, Zagreb 1981.

Nevenka BAKOŠ

Bijeg

Kada je prije dvije godine jedne jesenske noći Veljko ponovno došao kući u pripitom stanju, Anđela se više nije mogla suzdržati. Napala ga je riječima. I opet, možda već po stoti put predbacila mu je njegovo neopravdano kasno dolaženje. S gorčinom je otkrila i svoju ljubomoru i svoju sumnju.

Nije mogla a da ga ne podsjeti da je nedavno prebolio srčani napad i da ga ovakav neodgovoran život prema samome sebi može stajati života. Nije »zaboravila« naglasiti koliko se ona »žrtvovala za njega«. To je Veljko slušao svih posljednjih šest godina — od deset koliko je bio oženjen s Anđelom.

Iako je u njezinim riječima odzvanjala oštrina i srdžba, ipak se iz njih izdizala čežnja da Veljko prestane s takvim životom, da njihov brak postane opet kao nekoć, smiren i sretan.

U posljednje vrijeme takve su se scene ponavljale sve češće. A svi ovi trenuci polako su, ali sigurno, drmali temelje jednoga braka.

Znao je Veljko da ga Anđela voli, ali upravo ta njezina odrešitost, ta njezina neskrivena želja da ona bude njegov apsolutni gospodar, nikako nije odgovarala njegovoj samosvjesnoj naravi. I on ju je još uvijek volio, ali upravo zbog tih neprestanih sukoba osjećao je kako se između njih stvara sve veća raspuklina. I još kada je upoznao jednu sasvim drugačiju ženu, onda je doslovce osjećao kako pucaju sve veze koje su ga vezale s Anđelom. U srcu je bio dobar čovjek, ali slabić, mekušac. Roditelje je izgubio u ranoj mladosti. Već u mladim godinama bio je osjetljiva zdravlja. Anđelu je sreo prije jedanaest godina kad je zapravo stigla sa sela. Bila je zgodna i radina djevojka i Veljko se zaljubio. Zaprosio ju je i ona mu je postala žena, domaćica i prijatelj. Njezine spretne ruke i prirodna sposobnost unijele su sređenost u njegov dom i u njegov život. Voljela ga je. Njegovo slabo srce zabrinjavalo je više nju nego njega. Upravo zato jer je znala da je boležljiv, mnogo je toga praštala, progledala kroz prste. Onoga časa, kada je pristala da mu bude žena, svjesno je na svoja leđa preuzela sav teret njegove bolesti. Poklonila mu je svoju mladost. Zbog njegove boležljivosti napustila je i namještenje. Željela je da mu život učini što ljepšim, što udobnijim.

Anđelka ga je voljela na svoj način, ali Veljko kao da se više nije mogao zadovoljiti s takvom ljubavlju. Bio je školovan, kretao se među školovanim ljudima, a njegova Anđela nije voljela to društvo koje je njezinog muža odvlačilo na zabave što su se često puta završavale kasno u noć. Nikada nije htjela poći s njime ni na jedno drugarsko veče u njegovo poduzeće i možda je upravo u tome bila njezina najveća greška. U posljednje vrijeme sve češće je kasno dolazio kući.

I tako se dogodilo da je one jesenske noći Anđela dugo govorila, govorila, predbacivala ovo, predbacivala ono, dok u jednom trenutku on nije pograbio mali kovčeg, strpao u nj najnužnije stvari i — otišao...

Vani ga je dočekala kišovita noć. Časak je zastao pred kućom, pogledao u rasvijetljene prozore svoga stana i osjetio kako se svjetla pretvaraju u tisuće iskara... Plakao je. U jednom trenutku htio se vratiti, ali muški ponos, ovaj put na krivom mjestu, odveo ga je te noći jednoj drugoj ženi, u jedan tuđi dom...

Prošla je i godina dana a da se Veljko nije vraćao kući. Uvjeravao je samoga sebe da je našao »pravu sreću« i samo je čekao čas da se službeno rastavi. Ipak, negdje je nešto zapinjalo. Zapreka je bila u tome što je Anđela još uvijek stanovala u njegovu stanu, točnije, živjela je u njegovoj vlastitoj kući. A on je htio natrag u svoj roditeljski dom...

Pune dvije godine Anđela je živjela u njegovu domu, plakala, čekala, nadala se da će se njezin Veljko jednoga dana ipak vratiti. Kao duh prolazila je sobama u kojima je nekada bila sretna. Zamišljala je Veljka kako leži na kauču, kako čita novine, a onda ga je vidjela gdje sjedi za starinskim očevim pisaćim stolom i radi. Ponekad joj se učinilo da čuje njegove korake na stubištu, a onda je nestalo priviđenja i surova stvarnost poput aveti lebdjela je u svim kutovima kuće.

Sama, bez čovjeka kojemu je poklonila svu sebe, lutala je poput sablasti odjednom prevelikim prostorijama. Negdje u dubini njezina srca počeo se buditi crv savjesti. Sve više ju je proganjala misao koja se pretvarala u uvjerenje da ga je zapravo ona sama otjerala svojim vječitim predbacivanjima. Utjehu je tražila u onim sitnim stvarčicama koje su ukrašavale vitrinu, slagala je njegove knjige, dugo gledala jednu staru požutjelu fotografiju, plakala, čekala...

Sve manje je izlazila iz kuće. Neka umorna tuga sve više ju je stezala i ona je osjećala kako zapravo sve više gubi vezu s vanjskim svijetom. U cijeloj toj svojoj tuzi i napuštenosti nije ni primijetila da su joj haljine svakoga dana sve šire, da su joj obrazi sve više upali.

Jednoga dana na vratima je pozvonio poštar. Donio joj je poziv za sud. Brakorazvodna parnica trebala se održati za osam dana. Kada je poštar otišao, gledala je Anđela u onaj nesretni papir kao u otvoreni grob. Sva njezina nadanja srušila su se u ponor beznađa. Suze su kapale na slova, koja su joj jasno govorila da je svemu kraj. I dok je još s pozivom u rukama stajala kao kip, zazvonio je telefon:

— Molim? — Jedva je progovorila.

— Anđelka!

Kao da ju je grom ošinuo. S druge strane čula je Veljkov glas. Počela je još više drhtati. Sjela je na stolicu kraj telefona jer je osjetila da gubi svijest. Jedva je smogla snage da bi koliko-toliko glasno izgovorila:

— Izvoli, Veljko?

— Jesi li primila poziv za sud?

— Jesam! — Prešutjela je da taj nesretni papir već jedan sat drži u rukama, da je više mrtva nego živa, da ima osjećaj da je netko živu gura u grob.

On se malo nakašljao i počeo je govoriti tako brzo i tečno kao da je pred sobom imao napisan cijeli govor:

— Ja mislim da si došla do uvjerenja da mi nismo jedno za drugo i da ćeš mi dati rastavu. A što se tiče stana, molim te preseli u stan moje buduće supruge, a mi ćemo tada preseliti u moju kuću. Ja sam radi toga već poduzeo korake. Mislim i smatram da je to sasvim prirodno da se ja vratim u roditeljski dom. Konačno, meni je i mjesto u roditeljskom domu! Pa... hoćeš li mi dati rastavu?

Za cijelo to vrijeme Anđela nije progovorila ni riječ. Zapravo, držala je maramicu na ustima da glasno ne zajeca. Njemu nije palo na pamet da ona možda plače, da od plača ne može progovoriti, već je mislio da šuti njemu za inat i da smišlja zamku za njega. Ponovio je pitanje:

— Čuješ me, hoćeš li mi dati rastavu? Hoćeš li mi dati konačno slobodu?

Odmakla je slušalicu malo dalje da on ne bi čuo plač. A onda je Veljko čuo kao iz drugog svijeta:

— Da, Veljko! Dobit ćeš rastavu! Imat ćeš slobodu!

On je htio nešto reći, kao da se želio zahvaliti na »razumijevanju«. Uopće se nije sjetio da je uništio posljednji tračak nade nekome tko ga je — iako na malo čudan način — ipak neobično volio. Osjetio je da govori u prazno. Slušalica s one druge strane bila je već spuštena.

* * *

Još iste večeri potražili su Veljka u stanu njegove buduće žene. Došli su mu javiti da je njegova zakonita žena Anđela nađena mrtva kraj telefona. Liječnik je ustanovio da ju je izdalo srce i da se sigurno uzrujala zbog sudskog poziva za brakorazvodnu parnicu jer je taj poziv ležao pred njezinim nogama...

Marinko MARINOVIĆ BRUŠKA

Kuna

U šikari
Di od stra
Noćima
Ne smi zavirit
Ni luna
Did mi je besidija
Da obitava
Bilica kuna

A kad je bura
S Velebita
Donila aljak sniga
Nazuja san bičve
I oča
Do Kapitanova briga

Pratija san tragove
Lisice zeca i vuka
A da u ruci
Nisan ima ništa
Osin babina suka

I kad san već trudan
Na jedan tren sta
Isprid mene je
Kuna
Učinila ma

Dugo san
Za njom trča
Sve do Crljeni špilja
Di san se
Još nikidan
S čobanicama pilja

A kad san se
Sav prozeba i mokar
Vratija u dvor
Did je ki za dišpet
Jopet o kuni
Drža govor.

Ante JAKŠIĆ

Nasloni se na svoju samoću

Nasloni se na svoju samoću i slušaj
kako se vraćaju proljeća
kad ti je srce bilo ptica,
koja slijeće
na ispružene dlanove.

Nasloni se na svoju samoću i slušaj
kako je tekla rijeka
i zvala te u daljinu,
a nije ti govorila o prolaznosti.

Sve ti je bilo blizu kao ruka
puna obećanja i radosti,
koja ti nije govorila da ćeš zaželjeti utjehu
kao odletjelu pticu,
koja se više ne može vratiti.

Nasloni se na svoju samoću i slušaj
kako je sve prolazno
i ostavlja zlatnu nit
da osvijetli tugu
tvojih nada i ljubavi.

Nasloni se na svoju samoću da vidiš
kako ti je srce uzdignuto
kao svjetiljka na raskršću
ispod koje stoji kasni prolaznik.

Ante STOJIĆ

Dobar dan, Bože

(Dječaku iz moje ulice)

Bogu se jutros nije
žurilo s danom.
Polako je skinuo mjesec
i objesio sunce,
zatim je obavio
još dva-tri božanska posla...
Zoru je na povratku
dotakao dlanom
rekavši:
»Zar si već ranije došla?«

»Ne brini, Bože,
probudili su se ljudi,
nisu to više djeca;
nego imam za Tebe
pozdrav sa zemlje
od jednog malog sveca;
možda si čuo i Ti
kad je rekao: 'Dobar dan, Bože!'«

. . . . . .

Ja ne znam sigurno
može li biti
(osobno mislim da može)
da i Bog bude ganut,
ali vam kažem,
vjerujte svjedočanstvu rime,
bio je nad zemljom nagnut
i pisao u dlan božanske ruke
dječakovo cijenjeno ime.

Zvonimir BREZARIĆ

Razdrta čipka

(Pred ruševinama prastare crkve sv. Lovre u Zadru)

Iz zraka su je bombom opečatili,
Nema ni krova, ni svoda, ni stropa:
Za jedan su nas spomenik prikratili
Po kome je hodala Zvonimirova stopa.

Dražesna mi je i osakaćena, ogoljena,
Ne djeluje kao turobno zdanje,
Osjeća se: srca su voljena
U nju radosno išla na vjenčanje.

Gledala je davne junake što pod oružjem stoje,
U njima sveto mjesto zanos Božji budi:
Kad u njoj oprost prime, tad se ne boje
Po Gvozdu jurišati razdrtih grudi!

Bela GABRIĆ

Životni put i poezija Jakova Kopilovića

Jakova Kopilovića možemo uvrstiti u srednju generaciju hrvatskih pjesnika subotičkog kruga. Rodio se 1918. godine u Subotici, gdje je počeo njegov životni put, izložen udarcima sa svih strana.

U predratnim godinama, usprkos lošem ekonomskom stanju, želio je učiti. Upustio se u pothvat koji je u ono vrijeme bio skopčan s nizom teškoća. Privatno je kao radnik — tramvajski kondukter — učio i polagao razrede gimnazije. Osobito ga je privlačila želja da upozna tajne i ljepote književnosti pa da se uključi u kulturne tokove svoga rodnoga grada.

Sreća je bila u tome da je siromašni, nadobudni mladić našao podršku i uključio se u krug subotičkih hrvatskih pjesnika pa je 1938. godine počeo objavljivati pjesme i do travnja 1941. god. javlja se u subotičkim časopisima »Klasje naših ravni« i »Glas«, u kalendaru »Subotička Danica« i u »Subotičkim novinama«.

Prvu je pjesmu J. Kopilović objavio u subotičkom časopisu »Klasje naših ravni« (IV. 1938, br. 5, str. 8) pod naslovom »San«. Kako i sam naslov kaže, to je mladenačko ljubavno sanjarenje.

Odmah zatim objavio je u kalendaru »Subotička Danica« (LVI, 1939, str. 112) pjesmu »Kod ovog križa«. To je rodoljubna pjesma i pokazuje kako je pjesnik od početka blisko vezan za svoj narod. U pjesničkoj slikovitosti u ovoj pjesmi on daje potresnu sliku sudbine svoga naroda:

Kao dijete vidio je da narod kleči pred križem pored groba. Pitao je oca tko tamo počiva i dobio je odgovor:

»O, moj sine, tamo gdje vrba sjen baca,
tu sam i ja klečeć dugo, dugo plako.
Tu počiva čežnja tvojih Bunjevaca.«

(»Kod ovoga križa«)

Ratna oluja promijenila je pravac životnog puta mnogih mladića i djevojaka tih generacija koje su morale doživjeti sve strahote ljudske nesreće i na svojim plećima nositi sve terete rata.

I mladi J. Kopilović pošao je na putove neizvjesnosti. Bio je pod snažnim dojmom događaja na Paliću kad je okupatorska vojska prilikom ulaska pucala na tramvaj gdje je on bio u službi konduktera. Bio je ranjen, a njegov drug vozač je poginuo.

Neizbrisive rane tih događaja dugo je nosio u svojoj duši i mnogo godina kasnije u svojoj zbirci »Skretnice« (izd. Suboticatrans, 1971) opet se sjeća tih dana, a svog pokojnog druga vozača tramvaja, kojeg već odavno trava krije, spašava od zaborava i posvećuje mu svoju pjesmu »Vozač Braca«.

Dolaskom u Zagreb 1941. godine, počeli su dugi dani oskudice, jer u općoj pometnji teško je bilo mladom čovjeku da se snađe. Svakog je vrijeđala prisutnost njemačkih i talijanskih okupatora. U tim teškim danima trebalo je imati snage i izdržati sve te neprilike.

U Zagrebu je radio razne sitne poslove samo da preživi dane ratne oskudice. Svi ti nemili udarci sudbine imaju svoj bolni odjek u poeziji J. Kopilovića iz tog vremena i čitav niz godina kasnije.

Kao izraz duboke ljudske boli i nesreće u času napuštanja rodnog grada i svojih najbližih u obitelji nastalo je više pjesama koje su objavljene u zbirci »Daleko od zavičaja« (Zagreb, 1944). On je daleko od svog rodnog grada i od svojih najbližih, ali sve ih nosi u srcu:

Draga moja zemljo, zavičaju mio,
nikad ne bih znao šta si za me bio
da te nisam skoro sasvim izgubio.

(»Draga moja zemljo«)

Međutim, bol rastanka još više budi u srcu ljubav prema voljenom kraju, rodnom gradu i prema svom narodu koji trpi svaki dan gorka poniženja. U tužnom času rastanka pjesnik se kune da nikada neće zaboraviti sve ono što je morao, potjeran silom jačega, napustiti. Nada u povratak daje snagu da sve podnese i do kraja ustraje.

U časovima osamljenosti on stalno sam sebe pita:

»Zar bih mogao zaboraviti bačke ravni,
gdje svaki cvijetak sjeća me mladosti,
gdje svaka kuća sjeća me radosti,
gdje svaka žena sjeća me majke,
koja stari osamljena u suzama
ko jesenji suton
u Bajskom groblju
što tamni
nad kriptama?«

(»Zar bih ikada mogao zaboraviti?«)

Oskudica i neizvjesnost nisu mogli uništiti želju za učenjem. J. Kopilović se upisao na Filozofski fakultet, ali zbog općeg političkog stanja nije mogao redovito polagati ispite.

Kad je 1941. god. odlazio iz Subotice, polako se u daljini gubio toranj Gradske kuće, a na povratku taj toranj je bio sve bliže i kao da je iz daleka pozdravljao svoje drage povratnike.

»Kad ga oko spazi
kako iz daleka
svoje drage čeka
na trnovoj stazi
da se vrate domu,
sluša srce malo.
što se razigralo
u kutiću svomu.«

(»Toranj Gradske kuće«, XI)

Zbog tog nezaboravnog susreta sa svojim gradom u sjeni visokog tornja, pjesnik J. Kopilović kasnije se više puta vraća motivu opisa tornja i motivu o Gradskoj kući u Subotici.

Poslije oslobođenja bila je velika oskudica prosvjetnih radnika i nesvršeni student književnosti J. Kopilović uključio se u prosvjetno-pedagošku struku. Predavao je hrvatskosrpski jezik u gimnaziji u Subotici. Ali, znao je da bez stručne diplome neće moći dugo ostati u toj struci i zbog toga za kratko vrijeme prekida posao i odlazi u Zagreb. Tamo je kao redoviti student slušao predavanja i diplomirao je u jesen 1954. godine.

Vratio se u Suboticu i nastavio posao kao prosvjetno-pedagoški radnik. Bio je na raznim dužnostima u školama, od profesora hrvatskosrpskog jezika do v. d. direktora.

Tih godina, uz svoj prosvjetno-pedagoški rad, bavi se poezijom i to je period njegovog plodnog književnog rada. Tada je objavio nekliko zbirki pjesama, većinom u vlastitoj nakladi. S izdavačima nije imao sreće. Na njegovom primjeru se vidi koliko su u provinciji uvijek bile skromne mogućnosti za izdavanje knjiga, a iz provincije prodrijeti do velikih kulturnih centara bilo je vrlo teško. Zbog toga je J. Kopilović izdvajao svoja skromna novčana sredstva prosvjetnog radnika i objavljivao je zbirke pjesama.

U želji da radi u kulturnoj ustanovi, prešao je 17. XI. 1968. god. na položaj upravnika Gradske biblioteke u Subotici. S kolektivom je pravio velike planove o budućem radu, ali to je sve brzo prekinuto. U siječnju 1969. god. teško je obolio.

Apsurd i ironija grdno su se narugali. J. Kopilović je, uz svoj prosvjetni rad, bio dugogodišnji uporni atletičar, trkač na srednje i duge pruge. Pretrčao je tolike kilometre i najednom je obolio na kičmi i postao je gotovo nepokretan. On, koji je pretrčao kilometre i kilometre, nije mogao ni hodati. Prisiljen bolešću, napustio je biblioteku i 13. VII. 1971. god. otišao je u invalidsku mirovinu.

Bolest je bila duga, ali snažnom voljom i velikom upornošću toliko je svladana da se barem donekle mogao uključiti u svakodnevni život.

Čim je mogao, odmah je nastavio svoj književni rad, ali ova duga bolest i dalji stalni napori imaju sudbinsku povezanost s poezijom J. Kopilovića. Sa sigurnošću možemo reći da su sve te životne neprilike, kroz koje je prošao, ostavile dubok trag u njegovim pjesmama.

Možda će se nekom činiti nepotrebno što sam iznosio biografske podatke pjesnika, ali poezija J. Kopilovića svakome će biti bliža ako je poznata ljudska pozadina svih tih pjesama. Poezija J. Kopilovića nije plod racionalnog razmišljanja i zanatske vještine pjesničke rječitosti. Njegove su pjesme doživljaji pretvoreni u stihove. Ta je poezija lirsko doživljavanje svih sretnih i tužnih časova ljudskog života.

J. Kopilović na jednom mjestu kaže: »Čega se taknem, postaje pjesma« (»U hramu stiha«). Sve oko sebe pretvarao je u stih. Kućica u subotičkoj prašnjavoj periferijskoj ulici, golubica na grani, ili kamen na putu, sve može biti poticaj za lirsko doživljavanje. Sve što nas milo ili nemilo okružuje, može biti pjesnička inspiracija. U času lirskog ushićenja pjesnik se pita:

»Gdje da nađem pjesmu za te,
kad se zvijezde samo zlate?

Grlicu u srcu nosim...
Srebrnastom kosom kosim,
klasje pjeva: Bačka, Bačka...

Ikavica cvjetna slatka,
mila majka bunjevačka.

Gdje da nađem pjesmu klasja
da ravnice lice zasja.

Samo tragam, samo tragam,
u srcu se PJESMI nadam.« (»Vječni dug«)

Svi kritičari koji su pisali o J. Kopiloviću slažu se u ocjeni da je on pjesnik pejzaža, ali nije pjesnik koji, diveći se, opisuje prirodu i u njoj nalazi nove ljepote, nego on pejzaž doživljava kao bezbroj novih i novih slika koje u sebi kriju sudbinsku slikovitost ljudskog života. Takvih primjera ima mnogo među pjesmama J. Kopilovića, a navest ću samo jedan: osamljen kamen u prahu na putu simbol je odbačenog čovjeka kojeg jači gaze:

»U prahu leži
na cesti, ranjen;
ko uzdah teški
ostavljen kamen.
Siv od rođenja,
u srcu leden;
ranjen od želja,
sniva svoj bedem.« (»Kamen«)

Kada je Paličko jezero kod Subotice oko 1970. godine doživljavalo svoju ekološku propast, za J. Kopilovića bio je to povod da napiše zbirku pjesama »Jesen jezera« koja nije objavljena.U toj zbirci zanimljiva su dva ciklusa pjesama: »Palićke slike« i »Palićke elegije«. Otrovane su vode jezera i Palić je grudobolni bolesnik. On umire kao živo biće, nama vrlo drago i blisko od djetinjstva. Zato mu se pjesnik obraća:

Jezero moje, zdravo!
Kako se osjećaš danas?
Tebi sam mladost dao.
Sve je obično za nas.
I sunčano. Nekad mračno.
Volimo se kao jarani.
Obalo, slomljena igračko,
ostavljena svojoj rani. (»Jezero, zdravo!«)

Ali ne samo to. Pjesnik u pojedinim prirodnim pojavama, pokraj kojih svi prolaze ravnodušno, vidi slikovitost vječnih pitanja ljudskog postojanja i ljudskih patnji na zemlji, a sve je okruženo vječnim tajnama svemira.

Među mnogim simbolima ipak još jedan moramo navesti: to je jablan. J. Kopilović često se vraća tom motivu i cijelu jednu zbirku mu je posvetio (»U dolu jablan«).

Jablan je simbol bačke ravnice. On visoko raste iznad niskih kuća i salaša u dolu, pa je zato u poeziji slika čovjeka koji živi okružen od drugih, ali ipak je sâm.

Dok pjesnik promatra sve oko sebe, on vjeruje u pobjedu ljepote i dobrote, ali ima mnogo stihova koji izražavaju duboku ljudsku bol zbog čestih i velikih životnih poraza. Ako imamo u vidu sve ono što smo ranije rekli o životnom putu J. Kopilovića, onda sve možemo razumjeti i doživjeti kao osobno gorko iskustvo pjesnika i svoje.

Kad je zbog bolesti bio prisiljen da se što više kreće u prirodi, on se suživio s prirodom i ima neki novi odnos prema njoj. Svakim danom sve snažnije doživljava prirodu i nalazi nove ljepote koje su osnova za nova i uvijek nova lirska doživljavanja.

Premda smo već naglasili da su u pjesmama J. Kopilovića prisutni mnogi motivi pejzaža, ipak treba reći da ima vrlo mnogo i drugih isto takvih, a možda i ljepših motiva.

Obično se kod svakog pjesnika prvo ističu rodoljubni motivi jer su svakom čitaocu najbliži i najdraži.

O rodoljubnoj poeziji J. Kopilovića već je bilo riječi na početku kad smo opisali kako je poslije okupacije 1941. godine napustio svoj rodni grad. To su bili dramatični trenuci bolnog rastanka kada se sa svima oprostio i pošao u neizvjesnost. Taj rastanak je u isto vrijeme bio i zakletva da nikada neće zaboraviti bačke ravnice i njene ljude. U dalekom gradu misli na majku koja čeka sina i na oca skret-

ničara koji isprača vlakove i po njima šalje pozdrave sinu. Pod snagom tih udaraca sudbine morali su nastati stihovi puni bola i iskrenih osjećanja prema svojim najbližim i prema rodnom kraju. Nastala je zbirka pjesama »Daleko od zavičaja«.

U toj zbirci možda ima i boljih pjesama, ali u ovoj prilici želim istaći pjesmu »Tamburica kad zaplače...« jer tamburica je bunjevački omiljeli narodni instrument i kada čujemo tamburicu, čini nam se da jeca i plače, a tih godina tamburica je mogla samo da plače dok ne popucaju tanke žice, jer

»Tamburica kad zaplače u osvit na Materice,
bunjevačko srce puca, stara majka sina čeka
i otvara širom vrata. Tužno cvile tanke žice:
Čekaj, majko, sina svoga, vratit će se iz daleka.
Čekala je majka sina, zaručnica zaručnika,
dok se nisu umorile dvije žene nesretnice.«

(»Tamburica kad zaplače«)

I kasnije, poslije povratka u Suboticu, rodoljubni motivi često se javljaju, uvijek u novim oblicima. Pjesnik se u pjesmama obraća svome gradu i rodnoj grudi. O tome kaže u pjesmi »Kome...«:

»Kome ću reći da me srce boli?
Kome u svijetu bolesnika?
Nikome neću reći što me boli.
Sa krvavim srcem u svetačkom muku
vratit ću se zemlji.
Zemlja zna da voli...«

Tako je u toj ljubavi prema rodnoj grudi nastalo više pjesama o bačkoj ravnici, o zlatnom žitu, o risarima — žeteocima, o blagdanu žita i »bilog kruva«, o dužijanci:

Na obrazu sunca
radost zemlje,
radost ljudi.

(»Ditiramb uz tamburice«)

Neka blista bili kruv!
Kolači,
pogače,
lepanje zrače

(»Drugi ditiram o ravnici«)

Svoju neraskidivu povezanost s rodnom grudom pjesnik je najljepše slikovito izrazio u pjesmi »U brazdi rođen«:

U hladu pod krstinama
zemlji me je poklonila nana;
mala brazda zlatna —
mater slatka.
Tako je mater, Marija Mala,
sparnog litnjeg dana
s kukom u ruci,
s rukom na klasu
što daje kruv,
tako je nana
rodila u muki
sinčića svog
Jašu.
U nadnici
na salašu.

Rodoljubnim motivima bliski su motivi o ljubavi prema baki, ocu i majci. Pjesnik J. Kopilović odužio se svojim najbližim i najdražim. Posvetio im je posebne cikluse pjesama koje u sebi sadrže sinovsku ljubav i iskrenu toplinu.

Iz djetinjstva je ponio uspomenu na blagost i nježnost bake koja je bila pralja i, mučeći se, svoju je djecu podizala. Njena smrt je inspiracija za stvaranje novih pjesničkih slika o ženi patnici:

»Znala je za muke
pod bičom gospoje Sudbine,
a crnim zalogajom kruva,
tvrdim i škrtim,
s bilim košuljama
i čistim ruvom kojem se radovala
kad ga je prala
i pod nebo prostirala
na štrangi razapetoj
od neba do pakla —
cakli se suza i muka.
Sada je sklopila dvi ruke,
dvi bulke
u bolu.«

(»Smrt moje bake«)

Smrt oca jest čas da sin pogleda na prošli život toga čovjeka i tada se pred očima pojavila duga povorka patnji i stradanja:

»Sjajne mu zjene bjehu,
lice suho i blijedo,
ko patnik je izgledo
u tuzi i u smijehu.
To srce kucati znade
za tuđe brige i boli.
To srce volit je znalo,
zato je u bolu stalo.«

(»Srce moga oca«)

Smrću majke sin je osjetio nenadoknadiv gubitak i uplašila ga je zastrašujuća osamljenost, pa mu se iz duše oteo vapaj poput tužbalice:

»Nema više moje mame,
ko će da se brine za me.«

(»Mama«)

Za vrijeme boravka u Zagrebu bio je službenik Glavne bratinske blagajne, koja je davala socijalnu pomoć rudarima. Poslovno je kratko vrijeme bio u rudniku Siverić kod Drniša. Sin ravnice bio je snažno potresen kad je vidio teškoće i opasnosti rudarskog rada:

»Stenje crna zemlja. Sve je neveselo...
Na dnu zemlje samo sjaj zjene se krije.
I svodove mraka dodiruje čelo,
Ništa novog nema, ništa staro nije.

(»U jami«)

Taj neobični susret pjesnik je dugo nosio u duši pa je tako nastao ciklus od šest pjesama »Rudari«. Pjesnik je skicirao taj ciklus pjesama u Zagrebu a završio ga je odmah iza oslobođenja u Subotici, ali objavljen je tek 1971. godine u zbirci »Skretnice«.

Sa formalne strane taj ciklus pjesama je zanimljiv, jer su soneti povezani u mali sonetni vijenac, tj. kako jedna pjesma završava, tim stihom slijedeća pjesma počinje i tako su redom povezane u cjelinu.

Od mnogih motiva poezije J. Kopilovića jedan ipak ne možemo mimoići:

Subotička Gradska kuća poznata je kao vrijedno arhitektonsko djelo. Građena je od 1908. do 1912. god. u stilu secesije, ali mislim da nijedna zgrada u našoj zemlji nije toliko opjevana u pjesmama. No, ne samo pjesnici nego svi Subotičani neraskidivo su vezani za ovu staru velebnu zgradu s visokim tornjem koji se vidi iz svakog dijela grada i s dalekih salaša u okolini. Kad ljudi vide visoki toranj Gradske kuće, onda se osjećaju sigurni i znaju da su u svom rodnom kraju, u svom gradu. Postoje narodne izreke: »Kad vidim toran, onda znam da sam kod kuće.« »Najsigurniji smo mi blizu torana.« Zato pjesnik kaže:

Kad zora svane *on u sjaju stoji,*
sa plavog svoda *sjenu svoju baca*
i sunašce grane *i kućice broji*
ko mila sloboda, *bačkih Bunjevaca.*

(»Toranj Gradske kuće u Subotici«, II)

Osim što je napisao ciklus pjesama »Toranj Gradske kuće u Subotici«, J. Kopilović se više puta vraća tom motivu.

Ne možemo dalje nastaviti nabrajanjem motiva u poeziji J. Kopilovića, ali treba istaći one brojne motive pjesama koje su nastale kao izraz osobnog doživljaja, jer je već više puta naglašeno da su osobni doživljaji osnovni poticaji i inspiracija vrlo mnogih njegovih pjesama, na primjer pjesme: »Tisuću i jedna noć«, »Mladost na tramvajskim kolima«, »Slika bolesnika«, «Trkač olovnih nogu«, mnoge pjesme u zbirci »Skretnice« i druge.

Pjesnik kaže da su pjesme dio njegove duše i kada on ne bude živ, one će živjeti.

J. Kopilović ima 14 objavljenih zbirki pjesama. To nisu velike knjige po opsegu, ali pjesnik je stalno bio prisutan sa svojim djelima u kulturnoj javnosti u Subotici i sigurno je mnogo doprinio razvoju hrvatske književnosti u Bačkoj.

Među mnoštvom neobjavljenih pjesama nalazi se nekoliko gotovih zbirki. Navest ću neke naslove: »Stihovi«, »Jesen jezera«, »Vjetrenjače djetinjstva«, »Bašta mašte«, »Čuvarkuće«, »Frulice« i »Neznan đerdan«.

To nisu velike zbirke, ali sadrže mnogo pjesničkih motiva koji su bliski pjesniku. J. Kopilović tokom svoga književnog rada nije imao podršku izdavača. Tako je to i sada, a iz skromnih prihoda mirovine ne može objavljivati knjige u vlastitoj nakladi. Rezultat je toga da mu pjesme i zbirke čame u ladicama pisaćeg stola.

Uza sve to on je pisao i stvarao, a piše i stvara i danas.

Na tom drugom stvaralačkom putu pjesnik J. Kopilović stalno je tražio nove motive za svoju poeziju, ali on je želio pronaći i nove poetske forme za svoje pjesme.

Kada je 1938. god. počeo objavljivati svoje pjesme, on se po motivima i po formi uključio u subotički krug hrvatskih pjesnika. Tada su mu pjesme drugog stila s određenom rimom, a ritam je lagan sa širokom melodijom. Posebno je pazio da ritam stiha bude prilagođen sadržaju pjesme. /To sve vrijedi i za prve zbirke pjesama, ali može se primijetiti da već tada ponekad napušta određenu, vezanu formu pjesme i piše u slobodnom stihu.

Treba istaći da je sonet bio stalno prisutan u njegovoj poeziji, s tom razlikom što je na početku taj sonet imao strogo određenu formu, a u novije vrijeme sačuvana je osnovna forma soneta, ali stihovi su kraći, s novim ritmom,

U najvećem broju slučajeva pjesnik je smatrao da se najbolje može izraziti u kratkoj pjesmi, kratkog stiha. Tu je pjesničku formu najviše njegovao premda se često vraćao većim pjesmama s dugim stihovima i klasičnom sonetu. Kao primjer mogu poslužiti mnoge pjesme u zbirci »Skretnice« (1971). Sigurno je pjesnik osjećao da ti motivi zahtijevaju duže pjesme s dužim stihovima i s mirnijim ritmom. Međutim, poslije te zbirke pjesnik se opet vraća kratkoj pjesmi s kratkim stihom i nevezane forme. No, ima izuzetaka i među najnovijim pjesmama.

Posebno treba istaći da u svim pjesmama, bez obzira na formu, pjesnik obraća posebnu pažnju na melodiju stiha i na zvučnost ritma. Tom doprinose i rime kojih se nikada nije odrekao premda nisu vezane.

Već sam više puta naglasio da je za svaku pjesmu J. Kopilovića osnova lirski doživljaj, a taj je doživljaj naslikan stihom u slici s malo riječi. Svi opisi s vremenom su otpali. Ostala je samo jezgra, ali ta slika budi niz novih asocijacija i ostavlja čitaoca da lirskim razmišljanjem pođe dalje od onog što je pjesnik počeo slikati. Tako su pjesnik i čitaoci u tranoj povezanosti lirskih doživljaja. Neke pjesme daju dojam nedorečenosti, ali pjesnik želi samo potaći na lirska razmišljanja i na nove slike.

Zbog opsežnosti pjesničko djelo J. Kopilovića nije lako upoznati i prikazati u cjelini.

Ovaj je članak samo pokušaj da se dade kratak prikaz njegova života i rada kako bi šira naša kulturna javnost upoznala vrijednost pjesnika koji do sada nije bio dovoljno poznat ni priznat.

Adéle NOVAK

Tren radosti

Vizija
seoskog prozora
koji
nad kamenjarom hercegovačkim
kroz tamnu, kišnu noć
sja...

Knjiga
izgubljenog prijatelja
koji
daleko, daleko
nad zbirkom pjesama
jedno ime šapuće...

Pjesma
tiha i sjetna
koju
nepoznat netko
na guslama
u ovom trenu
svira
i ja ga slušam...

A. V. MIHIČIĆ

Želje

Vjetar htio bih biti
pod liščem se u granama kriti
i tiho s pticama u snu ćućuriti
u proljeće buditi cvijeće i trave
jaglace
visibabe
zlatice i perunike plave.
Probudit ih
zanjihati
i pustit ih da u slobodi
s pticama pjevaju
i radost proljeća slave.

Da, vjetar htio bih biti
i zajedno s pčelama
na krilu
od cvijeta do cvijeta
pelud raznositi
raspjevavati vrela
i prela
vedriti izbrazdana čela
i snagom oluje trgati s visokih grana
parasitska gnijezda imela
i čitavo plavo nebo
zajedno s munjama
u svojim njedrima kriti
pa opet lahor biti
jutarnju rosu piti
i pod liščem u granama
zajedno s pticama u snu ćućoriti.

Stjepan SULIMANEC

Sudbini

Izdrljala si oštrim bodljama
iznemoglo
i satrto srušeno tijelo,
hrapavim
i promuklim glasom
otpjevala opijelo,
misleći da je svemu kraj
i sve da je prošlo.

Zar bih mogao
a da ne slušam
tvoju bol,
tvoj jauk i tvoj doziv?
Ti se čas smiješiš,
čas liješ suze
proklinjući i mrzeći,
kao da ičemu ima
početak i svršetak.

I prije početka
već je postojalo
sve što postoji.
A svršetka nikako nema,
ono što mislimo
da je kraj,
ono je tek nastavak
u novom tijeku.

Mišljenja i reagiranja

O MARITAINU ILI O NEČEMU DRUGOM?

Osvrt Željka Puratića u pretprošlom broju »Marulića« na Grgecovo i moje pisanje o Maritainu mogao bi se ostaviti bez odgovora da autor nije prešao s glavne teme naših priloga na neke druge probleme koji se ne tiču Maritaina, nego zadiru u neke osnovne razlike između katolicizma i protestantizma. Pokušavajući opravdati određene protestantske nazore na kršćanstvo i stanoviti evangelistički stav prema filozofiji, a odbaciti onaj koji je svojstven katoličkom svijetu, naš je autor usput iznio neke nesuvisle misli koje podjednako odudaraju i od protestantizma i od katolicizma.

On, na primjer, šutke prihvaća kao nedvojbenu istinu naivno progresističko načelo prema kojemu su stvari to bolje što su vremenski novije, odnosno to gore što su starije. Zato se čudom čudi što se »pri kraju XX. stoljeća kršćanstvo povezuje s Aristotelom !!!« iz 4. stoljeća prije Krista i što se Toma Akvinski iz 13. stoljeća još i danas uzima kao idealni kršćanski mislilac. Pri tome zaboravlja da vrijednost ljudi i njihovih djela ne zavisi od njihova položaja u vremenu, nego naprotiv vrijednost vremena zavisi od vrijednosti ljudi koji u njemu žive i djeluju. Neki su ljudi u starome vijeku izveli genijalna djela kojima se i danas divimo, a neki su u novom i najnovijem vijeku počinili strahovita nedjela i naučavali obične gluposti. Osim toga: zar nas kršćanstvo ne uči da je Bog upravo u samom iskonu povijesti izveo svoje najveće djelo, stvaranje svijeta, i da je Krist prije dva tisućljeća izveo svoje spasiteljsko djelo?! Međutim, po logici kojom se služi naš kritičar sva bi ta djela i još mnoga druga, uključujući možda i Lutherovo koje je staro već preko četiri stoljeća, trebalo jednostavno prepustiti zaboravu jer su veoma udaljena od našega 20. vijeka. No meni se čini da bi već bilo krajnje vrijeme da se oslobodimo tih naivnih progresivno-regresivnih kronoloških fraza i da ljude, njihove misli i djela ocjenjujemo prema njihovoj stvarnoj vrijednosti.

Posebno iznenađuju neke očite nedosljednosti i proturečnosti našega kritičara. On, na primjer, na riječima zagovara toleranciju i otvorenost prema tuđim mišljenjima, ali je vrlo netolerantan, nepravedan i neistinit prema Tomi Akvinskom i sličnim misliocima. On tvrdi, ali bez ikakva dokaza, da »Toma Akvinski, uvođenjem grčke filozofije u interpretaciju kršćanske doktrine, uistinu iskrivljuje smisao kršćanstva!«. Ponajprije, ne odgovara istini da je Toma uveo grčku filozofiju u interpretaciju kršćanske doktrine. Učinili su to davno prije njega mnogi crkveni oci koji su Pitagorin brojevni simbolizam i platoničarski dualizam dobrano upotrebljavali kao sredstvo tumačenja kršćanskih istina. Tragovi platonističarskog dualizma mogu se naći, na primjer, i kod Luthera ukoliko je on, povodeći se za mladim Augustinom Hiponskim, korjenito suprotstavljao narav i nadnarav. Doduše, Luther je u početku odbacivao svaku filozofiju, ali ju je poslije ponovno uveo na njemačka sveučilišta. O tome je napisana obilna i dokumentirana literatura iz koje navodim samo slijedeća djela: Lucien Febvre. *Un destin, Martin Luther*, Paris 1928; Pierre Mesnard, *Coment Leibniz se trouva placé dans le sillage de Suarez*, u Archives de philosophie, vol. XVIII, cah. I; Peter Petersen, *Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutchland*, Leipzig 1921; Ernst Lewalter, *Spanisch-jesuitische und deutsch-lutherische Metaphysik des 17. Jahrhunderts*, Hamburg 1935. Poznato je nadalje da je Melanchton, jedan od Lutherovih suradnika, upravo aristotelizam uzeo za podlogu protestantske školske filozofije. Prema tome, g. Puratić je u raskoraku ne samo s To-

nom Akvinskim nego također s objektivnom povijesnom istinom i s protestantizmom.

Ali to nije sve. On je otišao, da tako kažem, do krajnjih granica neodgovornog iskrivljavanja povijesne istine kad govori o »zajedničkom naučitelju« Katoličke crkve. On naime optužuje Tomu da je »pridonio zapostavljanju Biblije«. Je li našem kritičaru poznato da je Toma svoje prvo javno predavanje na Pariškom sveučilištu 1252. godine posvetio upravo biblijskoj temi »Ovo je knjiga Božjih zapovijedi, Zakon koji će trajati dovijeka« (Baruh, IV, 1)? Zna li da je Toma kroz slijedeće dvije godine kao pomoćni predavač biblijskih znanosti (baccalaureus biblicus) tumačio samo Sveto pismo? Da li mu je poznato da je Toma napisao komentar na slijedeće svetopisamske knjige: na knjigu Joba, na Psalme, na Pjesmu nad pjesmama, na Izaiju proroka, na Jeremiju proroka, na Tužaljke Jeremije proroka, na Matejevo i Ivanovo Evanđelje, na sve poslanice apostola Pavla i da je sastavio *tzv. Zlatni lanac* (Catena aurea), to jest zbornik najboljih tekstova crkvenih otaca kojima se redom tumače svi tekstovi četiriju Evanđelja?! Je li mu poznato da je potonje djelo prema mišljenju biblijskih stručnjaka pravi pionirski rad srednjovjekovnih biblijskih znanosti?

Bilo bi zanimljivo vidjeti od kojih je autora naš kritičar baštinio svoje krive informacije o Tomi. Takva neupućenost začuđuje to više što je naš domaći reformator Matija Vlačić Ilirik Tomu Akvinskoga uvrstio u svoj *Katalog svjedoka istine* (izd. JAZU, Zagreb) 1960, str. 187—189).

Bilo kako mu drago, nadamo se da naš autor ubuduće neće nuditi slične tekstove kao prilog traženju istine, ili razvijanju tolerancije, dijaloga i ekumenizma na našem tlu.

TOMO VEREŠ

P. S. Kritičar me pita na što mislim pod »traženjem istine u objavi«. Budući da sam o tome već pisao, neću to sada prepisivati, nego sam slobodan uputiti na svoju knjigu *Iskonski mislilac*, Zagreb 1973, osobito str. 31—38.

MEĐUNARODNA SMOTRA FOLKLORA U ZAGREBU ZAVREĐUJE DRUKČIJI TRETMAN

Minula je, eto, po šesnaesti put Međunarodna smotra folklora, nesumnjivo središnji događaj »Zagrebačkog ljeta« i manifestacija evropskog (a donekle i svjetskog) ranga, a neke negativne pojave (uglavnom izvan nje) i dalje je prate, neki bitni problemi u vezi s njom još uvijek nisu riješeni.

Ponajprije: grad Zagreb, domaćin Smotre, nije ju ni nakon toliko godina iz dna srca i duše prihvatio. Dokazi? Na dohvat su ruke: USIZ kulture ne daje joj dostatna sredstva, »gradskih otaca« nema na priredbama, za njezina trajanja grad nije u doličnom svečanom ruhu, premalo publike prati programe (i na otvorenom, i u Dvorani »Lisinski«) itd. Drugdje bi (i kod nas, i u svijetu) svaki grad učinio sve što je moguće da ovako značajnu kulturnu manifestaciju učini potpuno svojom, ustali, unaprijedi, razglasi, a Zagreb ni izdaleka ne čini sve što bi mogao i morao. Zašto? Koji se to pojedinci i strukture već godinama trude umanjiti važnost Smotre folklora, potkopati je i — ukinuti?

Sredstva javnog priopćavanja također ne posvećuju Smotri dovoljno pažnje. U dnevnom (i ostalom) tisku nema uopće stručnih napisa koji bi čitateljima na popularan način ukazali (prije Smotre) na njezino značenje, rastumačili (za njezina trajanja) zanimljivosti i vrijednosti u nastupu pojedinih grupa, ocijeenili (po završetku) cjelokupno zbivanje, upozorili na nedostatke, predložili poboljšanja za iduću godinu... Televiziji valja izreći priznanje što je i ove godine prenosila povorku i svečano otvorenje, no i to bi se moglo činiti stručnije (s više koristi za gledaoce). Ni puko informiranje o mjestu, vremenu i sadržaju pojedinih programa nije u novinama ni na radiju uvijek »štimalo«. Tipična novinarska površnost i bašmebriga-mentalitet!

Uza Smotru čuju se često i bučni »stručni« prigovori (prvenstveno iz redova etnografa, etnologa, umjetničkih i »umjetničkih« voditelja profesionalnih i amaterskih folklornih ansambala) kako na »toj« Smotri nema zapravo izvornog folklora: »pa te curice su našminkane«, »dakle skandal, na narodnoj nošnji tvornički šeširi!«, »to uopće nije bila originalna svirka, to je prerađeno«, »ovo nisu seljaci; vidite valjda da se radi o nekakvoj profesionalnoj grupi« ... Danas, kada je i u svijetu i kod nas sve manje seljaka, kad tradicijska kultura naglo izumire (ali su njeni pojedini elementi ipak živo prisutni u životu gradskog stanovništva, naročito u prvoj generaciji — u okolici Karlovca vidjeh nedavno svadbenu »povorku« u kojoj automobili bijahu ukrašeni frotir-ručnicima!), danas je deplasirano primjenjivati na Smotru u svoje vrijeme opravdane i umjesne kriterije Rudolfa Hercega. (Tko na tom inzistira — ili je neupućen, ili je na djelu poznati »hrvatski jal«...) Dobro je i poželjno nastojati da na Smotru dođe što više »pravih« seljaka, da nošnje, pjesma, svirka i ples budu što izvorniji, no isto je tako korisno primati, podržavati i poticati i one koji više, odavno ili uopće nisu seljaci — a vole tradicijsku kulturu svoga kraja ili domovine i žele je prikazati i sačuvati barem njene tragove. Valja im samo pomoći da ne zapadnu u kič.

Vrlo je karakterističan i odnos našeg turizma prema Smotri. Nije se posljednjih godina moglo čuti ni pročitati da ju je ijedna naša agencija uvrstila u svoj program za strane ili domaće goste, da su na njene priredbe u »Lisinskom« autobusi dovozili publiku iz obližnjeg Varaždina, Karlovca, Siska...

Griješe li u čemu i organizatori Smotre? Vjerojatno. Sigurno i time što nema više uz priredbe (barem u »Lisinskom«) nikakvih pismenih informacija (mi se stariji sjećamo tiskanih tekstova svih pjesama što su se izvodile na negdašnjim smotrama hrvatske seljačke kulture!) i što u sastavu Smotre nema nikakvih popratnih akcija (izložbi, predavanja, diskusija i sl.). Premalo je propagande, široj javnosti nije poznato pojavljuju li se u vezi sa Smotrom kakve znanstvene ili znanstveno-popularne edicije. Kako je organizirano slobodno vrijeme izvođača? Vide li pod valjanim stručnim vodstvom barem najznačajnije zagrebačke vrijednosti i zanimljivosti? Lako je, međutim, prigovarati i preporučivati, a Smotra ni nakon dugogodišnjeg postojanja nema stalan ni siguran izvor potrebnih financijskih sredstava (što nije na čast ne samo gradu Zagrebu nego ni našoj Republici, ni Federaciji — jer je ta manifestacija međurepubličkog i međunarodnog karaktera pa bi morala biti i njihova!).

I na kraju pitanje: kad će napokon dobiti barem nagradu grada Zagreba inicijator i organizator zagrebačke Međunarodne smotre folklora Petar Mihanović sa svojim suradnicima? Zar i na šesnaest godina teške borbe i mukotrpnog rada za njenu realizaciju, održanje i kvalitetu mjerodavni odmahuju rukom?

Mirko Petravić

THEATRALIA ET ALIA

Da se razumijemo...

Pod ovim naslovom, točnije pod i-kavsko-čakavskim »da se razumimo«, kako redovito piše, uputio je splitski novinski humorist Miljenko Smoje 21. VI. 1961. svojim čitaocima slijedeće retke:

»Kako se ovaj moj ludi dnevnik (»Dnevnik jednog penzionera«, tjedna rubrika Smojina u splitskoj »Nedjeljnoj Dalmaciji«) nije pojavljivala puna dva miseca, primija san pusta pisma i čuja da se po gradu svašta govori: i da san se razbolija, i da san se svadija, i da mi više ne dadu pisat, da su mi zabranili.

Ništa od tega nije istina!

Dnevnik se nije pojavljiva, jer ga nisan pisa.

A nisam ga pisa, jer sam bija štuf.« (Jer mi je dosadilo.)

Tako jednostavno mogu objasniti i »Alija i drug« svoju odulju šutnju nakon šest godina redovitog javljanja ne ovim stupcima: »štufali su se« i oni, i to svoje trke s vremenom, jer bi po njihovoj zamisli »Marulić« morao izlaziti češće, kako i mnogi čitaoci žele. Ovako oni dan za danom gomilaju svoje bilješke, a dok dođe čas slaganja časopisa, mnogo je građe zastarjelo, nova se ne stigne ubaciti, pa mjeseci, a eto i godina, prolete kao u čas u šutnji.

A hrpe komentara ostaju ili postaju dobrotvori »Unije«, poduzeća koje stari papir pretvara u novi, da posluži kakvom novom Aliji za kasniju pisaniju, ako Bog da.

Ali čitaoci, koji to znadu, navaljuju da se štošta objavi i bez vremenske obaveze, pa, eto, danas za ogled takvog jednog malo opširnijeg zakašnjelog napisa o temi, koja zapravo nije »zastarjela«, uz nekoliko dodataka.

A što se tiče poneke polemike, koja se od nas očekuje, treba uzeti u obzir da ozbiljni ljudi mogu dostojno sebe i svojih stvari polemizirati samo sa sebi ravnim u bilo kojem pogledu; inače, čašnije je ukloniti se s puta, »kao što radimo, kad sretnemo siledžije«, kako je nedavno napisao u zagrebačkoj štampi jedan ugledni beogradski javni radnik, upozorivši na kraju svoje izjave da se u nas napadajima često onemogućavaju ljudi korisni našoj zajednici. (O toj izjavi, ako vam je promakla, »počaci u redakciji«, kako se često navodi u našem tisku.)

Elem, »recimo koju« naknadno o jednoj važnoj zagrebačkoj publikaciji, u vezi s Marinom Držićem.

* * *

Dubrovčanin dum MARIN DRŽIĆ s nadimkom »Vidra« (rođen u Dubrovniku 1508, a umro u Veneciji 1567, no ni jedan ni drugi datum nije sasvim siguran), autor lirskih pjesama djela namijenjenih sceni u stihu i prozi, danas se tako mnogo prikazuje na pozornicama, a preštampava, komentira i čak kao izmišljen književni lik obrađuje u knjigama, da sve više poprima dimenzije glavnog, zapravo jedinog hrvatskog klasika dostojnog tih počasti i zanimanja, koja, recimo odmah, ne potječu uvijek iz objektivnih ni dovoljno utemeljenih i razborito odmjerenih saznanja, ocjena, stavova i pogleda.

Glavna opasnost toga ne bi bila u tome da se lik i značenje samog Držića preuveliča (premda bi i tu trebalo reći »est modus in rebus«), nego da sjena jedne hipertrofije zamrači mnogostruko bogatstvo naše kulturne baštine ili je obasja krivim svjetlom.

Zbog toga treba oprezno pratiti neke suvremene »pristupe« Držiću da bismo ih prihvatili ili otklonili.

Za svog života, Marin Držić objavio je u knjizi samo svoja djela *u stihu*, pjesme i glume, koja je, sudeći po mnogočem, sâm jedino smatrao vrijednom literaturom, dok je na svoje *komedije u prozi* gledao kao na prigodne improvizacije po uobičajenim šablonama.

To su one, zapravo, i bile i samo je zasluga Držićeve iznimne darovitosti da je i po tim svojim tvorevinama obilno prosuo toliko originalnih i najraznijih vrednota.

Spomenuta Držićeva djela u stihu došla su do nas u dva štampana izdanja iz g. 1607. i 1630, a nagađa se da je njihovo prvo izdanje bilo objavljeno g. 1551. i da bi ga bio uredio za štampu sam Držić. No od toga nemamo ni jedan primjerak.

Sve Držićeve komedije sačuvala nam je jedna kasnijom rukom ispisana tzv. »plava teka«, o kojoj će još biti riječ, a mnoge su stranice čak i iz nje iščupane i izgubljene.

Držićeva sabrana djela izdala je u novije doba prvi put Akademija u Zagrebu (JAZU) g. 1875, kao sedmu knjigu Starih pisaca hrvatskih, u redakciji profesora Franje Petračića, koji joj je dodao uvod od svega sedam stranica, a u redigiranju Držićeva teksta snalazio se, služeći se »plavom tekom« i ostalim dostupnim predlošcima, kako je znao i umio, jer nije znao dubrovački, nije poznavao ni talijanske suvremenike Držićeve, a nije ni naučno bio sasvim dorastao tome poslu.

Ipak, bilo je to, koliko su dopustile opće i Petračićeve mogućnosti, *prvo kritičko izdanje Držićevih djela*, kako bismo danas rekli. Objavljeno 308 godina nakon Držićeve smrti u Veneciji (2. V. 1567), gdje je i pokopan u crkvi sv. Ivana i Pavla, i gdje mu je zagrebačka JAZU postavila nedavno (14. X. 1972) spomen-ploču sa hrvatskim i talijanskim natpisom, ali samom grobu nema mu tamo traga. (Na ploči piše hrvatski »Veliki hrvatski renesanski komediograf« itd.)

Pola stoljeća nakon Petračića objavio je g. 1930. poznati istraživač i temeljiti znalac dubrovačke književnosti, zagrebački sveučilišni profesor Milan Rešetar *DJELA MARINA DRŽIĆA* kao ponovnu VII. knjigu pod istim rednim brojem Akademijinih Starih pisaca hrvatskih. (Zašto se tako označila, nije jasno, jer je to sasvim nov rad, gotovo bez ikakve veze s Petračićem.)

To je prvorazredno djelo Dubrovčanina rodom i temeljitog stručnjaka, upućenog u građu bolje no itko tada, izrađeno je po tadanjim naučnim principima, savjesno i znalački, dostojno značenja Marina Držića. Našao se, ipak, i po koji prigovor (»dobru konju sto mana«), posebno u Rešetarovu čitanju nekih mjesta originala (»plava teka«, pisana tko zna čijom rukom, bila je često nečitka, a očito i »korigirana« mjestimično), pa nam je stari profesor, gotovo slijep od dešifriranja starih rukopisa, predavajući nama posljednjim svojim studentima slabim glasom, ali sa zanosnim žarom negdašnjih učenjaka (čak nam je potiho pjevao pjesme u Hektoroviću, jer je ranije volio pjevati u zboru!) uže zainteresiranim za Držića i hrvatsku starinu stavljao je na srce da i dalje razmišljamo o koječemu, što mu se ne čini konačno pročitanim ili utvrđenim u držićevskim vrelima To se pamtilo i nastojalo se njegove savjete slijediti, ali kada je, na primjer potpisani, kao već pomalo iskusan »teatralac« i Držićev zaljubljenik, pokušao sa starim Mentorom obnoviti veze, bilo je prekasno: bijaše se odselio u Firencu, gdje je i umro g. 1942.

A »plava teka« imala je čudesnu sudbinu: promijenila je više vlasnika, koji su joj usput čupali pojedine listove (čini se da je oko 1870. još bila potpuna!), dok nije, ne znamo kako, postala svojinom profesora Rešetara (tako smo mi neki njegovi počašćeni đaci imali sreću da je u svetom uzbuđenju imamo u ruci!), a on ju je između dva rata, s ostalim svojim arhivskim blagom, prodao knjižnici u Pragu, gdje se i sada nalazi, jer u bivšoj Jugoslaviji nitko nije imao interesa da je otkupi. Tako je ta naša neprocjenjiva dragocjenost, jedino rukopisno i nadajmo se autentično vrelo dum Marinovo, pisano, doduše, nekom tuđom rukom, našlo posljednje smirenje u tuđini, kao i prah njena auto-

ra... A da li mi imamo barem njen mikrofilm, nije nam uspjelo doznati. (Iscrpan historijat Rešetarove biblioteke, o kojoj je u Pragu izdana 1976. brošura »Rešetarova knihovna ragusian«, donio je zagrebački »Vjesnik« 26. III. 1968.)

Velika je šteta što Rešetar nije svojoj knjizi Držića dodao komentare i rječnik, premda je već g. 1867. dubrovački vlastelin, erudit, književnik, pristaša narodnog preporoda u Dalmaciji, i, kako se danas veli, »animator kulture« u Dubrovniku, Jozo Bunić-Bona objavljujući u dvama godištima almanaha »Dubrovnik« Držićeva »Dunda Maroja« i »Arkulina«, osjetio potrebu da te tekstove poprati objašnjenjima i rječnikom, neophodnim čak i novim Dubrovčanima. (Bio je to prof. Jozo Bunić-Bona, 1837—1875.)

Usprkos tome, Rešetarovo kritičko izdanje Držićevih djela bit će uvijek korisna pomoć i polazište rada svim ozbiljnim »držićevcima«.

Spomenuta dva Držićeva izdanja svjedoče i o kolebanju naših književnih povjesničara u atribuiranju Držiću nekih djela: Petračić je uvrstio kao Držićeva dva skazanja (vjerske glume) »Porod Jezusov« i »Posvetilište Abramovo«, koja se danas prilično uvjerljivo smatraju Vetranovićevima, a nije uvrstio tragediju »Hekuba«, koja je već bila objavljena kao Vetranovićeva u četvrtoj knjizi Starih pisaca hrvatskih, dok drugi naš negdašnji marljivi i temeljiti proučavatelj stare hrvatske književnosti, Petar Kolendić (1882 — 1969), nije dokazao da se taj »srpskohrvatski« prevod Dolčeove »Hekube« mora smatrati Držićevim. To je mišljenje sa svoje strane iznio i Milorad Medini, još jedan Dubrovčanin i zaslužan stari hrvatski književni historičar i javni radnik. Rodio se i umro u Dubrovniku (1874 — 1938).

Tako se konačno ustalio »fundus« Držićevih djela kojima je Kolendić nedavno htio dodati jedan kratki šaljivi dijalog, »prenje«, »karanje«, »Kontrast Dživka Oblizala i Save Vragolova«, ali, čini se, da se naš naučni svijet nije još odlučio, da li da tu atribuciju uvaži.

Sve to, razumije se, ne isključuje mogućnost da je Marin Držić napisao još po koje djelo koje se izgubilo, a možda i leži »adespotno« u kakvu arhivu.

Treći put pojavio se Držić nakon gotovo pola stoljeća u knjizi s naslovom »*MARIN DRŽIĆ — DJELA*« (»Liber«, Zagreb 1979) u raskošnoj opremi, formatu negdašnjih misala i s neobično velikim brojem stranica (945), dakle, u svakom pogledu u reprezentativnoj publikaciji.

Naslov je upućivao na to da je to novo, suvremeno kritičko izdanje dum Marinovih spisa, to više što prva stranica nosi samo kratku oznaku *Priredio Frano Čale*, a izraz »priredio« uobičajen je za redigiranje nekog tuđeg autorskog teksta, u prvom redu klasičnog.

Dr. Frano Čale, poznati i vrlo aktivni zagrebački sveučilišni profesor, koji se odavno bavi Držićem i teorelski, pišući o njemu studije, i praktički, sudjelujući kao jezični i dramaturški savjetnik u priređivanju njegovih scenskih izvedbi u Zagrebu i na Dubrovačkim ljetnim igrama (čak je za jedno zagrebačko prikazivanje komedije »Tripče de Utolče« 1958. napisao i objavio prolog u zamjenu za njen originalni početak, koji se izgubio), uvrstio je u ovu »Librovu« knjigu, kako smo i očekivali, cjelokupna djela Marina Držića sa svojim komentarima (stranice 178 — 896) i rječnikom (905 — 939), ali je ostale stranice knjige ispunio vlastitim napisima o životu Marina Držića, o njegovim djelima, o njegovu vremenu, »o životu i djelu Držića u evropskom kontekstu« itd.

Sve su to vrlo opširne naučne rasprave ili eseji, ponekad pomalo i feljtoni (u Čalinu pisanju ti se načini pisanja često prepliću i stapaju), pa je to trebalo svakako istaknuti već u naslovu s punim opravdanjem.

Sam tekst Držićevih djela preuzeo je Č. iz Rešetarova izdanja, koje pošteno naziva »vrsnom kritičkom redakcijom piščevih tekstova« (str. 7, bilješka), sa svojim »neznatnim, većinom pravopisnim preinakama«, ne osvrćući

se ni za »Hekubu« na tekst starijeg rukopisa (str. 954). Razumije se da svako pažljivo čitanje novih redakcija starih autora i izdanja dovodi do pojedinačnih pitanja ili dvojbi, no u to se ovdje ne možemo upuštati.

Pod skupnim naslovom »*Neknjiževni spisi*« dodao je Č. na kraju: 1. Predstavku (navodno Držića, odnosno »njegovog« studentskog doma) senatu Republike Siene, 2. Jedan Držićev dopis kao rektora tog doma u Sieni, upućen, recimo, policiji, 3. Držićevu izjavu u parnici braće Primović (Dubrovčana u Veneciji, kojima je Držić bio prijatelj i čest gost pod kraj svog života) i 4. Četiri famozna »politička pisma« Držićeva upućena kući Medici s molbom i planom za obaranje »režima« u Dubrovniku, kojim je apelima naš dum Marin, kratko rečeno, pozivao talijanskog tiranina i autokrata da okupira Dubrovnik, da bi u njemu — uveo demokraciju...

Sve je to dragocjena građa (prvi joj dio dugujemo istraživanju u sienskim arhivima poznatog hrvatskog naučnog radnika Lea Košute, koji živi i djeluje u Parizu; otkriće »pisama« uglednom Francuzu i našem velikom prijatelju Jeanu Dayreu) za proučavanje Marina Držića i svega u vezi s njim, pa je vrlo dobro što je ovdje objavljena na okupu.

Posebno je velika Čalina zasluga njegov »Rječnik« jezika Marina Držića (str. 905 — 939), uopće prvi takav rječnik: prije toga, dodavali su drugi izdavači Držića, pa i Č., rječnike uz pojedine objavljene komedije, od kojih je najvredniji Kolendićev uz »Dunda Maroja« u luksuznom izdanju Jugoslavenske knjige (Beograd 1951).

Čalin će rječnik, napokon, omogućiti i »nejužnjacima« (koji su negda Držićeve »noćnike« shvatili kao »noćobdije« i naoružavali ih halebardama, piscu ovih redaka »korigirali« su u jednom članku informaciju da »baba« znači »dadilja«, a čak su i Foteza 1938. uvjeravali i gotovo ga uvjerili da je Perina »baba« — baka, a još 1967. prevode u Dubrovniku dadilju kao »an old Woman«!) da najvećim dijelom potpuno shvate dum Marina, što inače nije nimalo jednostavno, a mi smo i u njemu ponegdje zastali i zamislili se.

Na primjer: u toliko razvikanom prologu Negromanta prije »Dunda Maroja« plava teka ima jednu nečitljivu riječ (u Č. str. 343) za koju se ni Rešetar nije znao odlučiti kako da je pročita (i pisao je o takvim slučajevima čitave rasprave), pa je izdavači ili ostavljaju u crticama ili naprosto preskaču dio rečenice u vezi s njom. Č. je odlučno čita kao »tačam = samo, ne tačam = ne samo« (str. 934), ne navodeći potvrde za tu neobičnu riječ, a riječ »munčjela« prevodi kao »sud za vodu«, dok je svojedobne dubrovačke festivalske knjižice-sadržaji »Skupa« za strance prevedoše i engleski i francuski kao »sac = vreća«. Riječ je posebno važna zbog toga što se u tom predmetu nalazi Skupovo »tezoro« (blago, očito zlatan novac), a to ga nije moglo biti cementna vreća, pa je, možda, i »sud za vodu« prevelik. U Plautovoj »Aululariji«, po kojoj je »Skup« pisan, to je »olla« (ranije »aula«, odnosno »aulula«, što Francuzi točno prevode »*petite marmite*«) zemljana ili (rjeđe) kovna tava — lonac, ćup, što bi realno najviše odgovaralo tom elementu »Skupa«, daleko od — vreće zlata. (Tko li je to mogao napisati i propustiti od uglednika potpisanih na spomenutim knjižicama!) No, kad spomenusmo »Aululariju«, pribilježimo nešto, što nam se ne čini nezanimljivim: Satir u spomenutom Držićevu prologu objašnjava, prilično nespretno, svoju prisutnost u komediji, gdje nema mitoloških bića, time, što je on Skupu »u gori kameni tezoro objavio«, premda je čas prije rekao da ga je starac našao (možda inspiriran Satirom?). U Plauta je »tezoro« uštedio i sakrio »in medio foco« Skupov otac škrtac, koji ni na samrti ne htjede sinu odati blago, zato intervenira »*Lar familiaris*«, duh zaštitnik osnivača obitelji (nije božanstvo kao Penati), a škrtost se nasljedno vraća u Larovu nadareniku. To uvelike zaokružuje i pojačava osudu kobnog djelovanja zlata

unutar jedne čitave obitelji, što se u Držića sasvim izgubilo, svedeno na osobnu i početnu nastranost Starca-Skupa.

Čalini komentari »pod retkom« drugo su veliko bogatstvo njegove knjige. Iz njih se saznaje pravo mnoštvo podataka i objašnjenja od najveće koristi za razumijevanje autora i njegova djela i vremena, jer je Č. marljivo prikupio, pročitao i iskoristio čitavu već veliku našu i stranu držićevsku literaturu, naučno savjesno i lucidno.

Ali...

Već u tim komentarima očituje se nešto neuobičajeno u naučnoj kritici, što će nas ispuniti nepovjerenjem i prema Čalinim uvodnim raspravama: Č. se ne zadovoljava stvarnom informacijom, nego konsekventno insistira na slobodnoj interpretaciji ne samo tekstova Marina Držića nego i svih okolnosti bitno povezanih s njima, sasvim u duhu jedne čitave, nazovimo je »poslije-drugo-ratne« tendencije sagledavanja Držićeve osobe, njegova života, ideja, postupaka, pa i čitavog njegova vremena.

Sažmimo barem u nekoliko riječi, u čemu se ona sastoji.

Budući da o Marinu Držiću imamo vrlo malo dokumenata, tek nekoliko često nepouzdanih datuma i nepotpunih vijesti u raznim aktima (na primjer, u jednom, iz g. 1550, spominje se prvi put da je tada svećenik, iz čega, naravno, ne možemo izvesti, kad je to postao, a već mu je moralo biti preko 40 godina!), počeli su se pomalo, s više ili manje mašte, povezivati i interpretirati ti oskudni podaci da bi se iskonstruirali životopis i fiziognomija Držićeva, pri čemu kao da se upravo zlurado težilo otkrivanju što većeg broja negativnih crta za njegov portret i djelovanje, osobito u studiji književnog historičara iz Starog grada na Hvaru Jorja Tadića (»Dubrovački portreti«, Beograd 1948).

Nekako u isto vrijeme pojaviše se brojni članci i knjige književnika, romanopisca i pjesnika, a i istaknutog političkog radnika, Živka Jelićića, »Marin Držić, pjesnik dubrovačke sirotinje« (Zagreb 1950), »Marin Držić Vidra« (ćirilicom, Beograd 1958), »Marin Držić«, izbor djela s uvodom (Sarajevo, 1959) itd. u kojima autor najcrnjim bojama slika stari Dubrovnik, njegovu vladu i prilike u njemu, a samog dum Marina prikazuje i slavi kao »komediografa, koji se svojom pisanom riječi, od prvog stiha do posljednjeg pisma Kozimovu sinu, borio za čovjeka nazbilj (pravog čovjeka), a protiv ljudi nahvao (naopakih)!

Za razliku od Tadića, namrštenog i nekako zluradog kritičara, Jelićić je književnik bujne mašte, gotovo bolesno raspaljene u pronalaženju i opisivanju košmarskih pojava i zbivanja, u kojima se guši čitav stari Dubrovnik, ali njegove vizije i zaključci mogu se ocjenjivati samo kao književna fikcija (kojoj su svaka jednostranost i pretjerivanje slobodni), ali ne kao stvarna, dokazana i svestrana povijest.

Jelićić je, dakle, kako i Č. ističe, prvi otvorio perspektivu tumačenja Držića u svjetlu suvremene filozofske i političke misli.

Ali usvojiti njegovo književno-političko maštanje, koje nije nezanimljivo, kao historijsku vjerodostojnost bilo bi isto što predložiti, recimo, Zagorkinu »Gričku vještičicu« (koja ima svoje nemale kvalitete) za udžbenik hrvatske povijesti na fakultetu.

Č. se, međutim, u svojoj knjizi pridružio bez rezerve Jelićićevim pogledima, ravna se po njima, razrađuje ih i citira ne samo u uvodnom dijelu knjige nego i u komentarima, pa, na primjer na strani 345, pod tekstom toliko eksploatirane rečenice o »ljudima nazbilj i ljudima nahvao« citira nadugo u fusnoti Jelićićevo tumačenje tih riječi i misli, kojima J. autoritativno i besprizivno tvrdi među ostalim: »Ljudi nahvao... u svakom su slučaju oni 'monstrumi' u pismima Cosimu Mediči... Riječ je o dubrovačkim gosparima, o tome nema više sumnje!... Nitko se u našoj literaturi nije oštrije i nesmiljenije narugao s plavom krvi«...

Držić, međutim, misli općenito da svaki čovjek može biti po svojoj moralnoj, etičkoj itd. formaciji »pozitivan« ili »negativan«, »nazbilj« ili »nahvao«, »dobar« ili »zao«, pa će njegovo držanje i postupci u bilo kakvim okolnostima biti posljedica tog njegovog habitusa, a ne obrnuto.

Konačno, i Č., doduše kasnije i drugdje, veli da se te riječi mogu primjenjivati na dubrovačke vlastodršce samo kao »koincidencija«, slučajna i djelomična podudarnost, a da se »linearno gledanje« na taj pasus već preživjelo: drugim riječima, »nahvao« i »nazbilj« treba shvatiti u mnogo širem i sveobuhvatnijem značenju, aktuelnom u svako vrijeme i prilici, pa »ne treba insistirati na klasnom pitanju, koje nije bilo u doba renesanse aktualno, u onom smislu u kojem će to postati kasnije«, »koincidencija u klasnim odnosima ljudi nahvao i ljudi nazbilj zaista je samo koincidencija«. (Tako smo i tu razboritu konstataciju doživjeli!)

Zato je za nas u čitavoj naprijed citiranoj tiradi Jelićića sve i te kako »pod sumnjom«, jer Držićev govor obična je moralizatorska parafraza svih mogućih etičkih, filozofskih, religijskih i svakojakih mudrih izreka, sentencija i pouka, od stare Biblije, a i prije nje, do utopista i vizionara svih budućih vjekova. Držić samo općenito, gotovo propovjednički (ipak je crkven čovjek) »verno prikazuje vrlinu i mudrost«, kako ispravno primjećuje Eli Finci u svom uvodu »Dundu Maroju«, jednom od naših najljepših napisa o Držiću.

I Držićeve osude zlata, »pogube ljudske naravi«, i opet su poznata opća mjesta oduvijek i odasvud, pa se teško složiti s Čalom, kad čak u jednoj bilješci uz Hekubu (str. 787) tvrdi, »da je motiv zlata, odnosno pohlepe za tezorom, u 'Hekubi' bitna odrednica tragedije u Držićevoj obradbi, odnosno razloga zašto se D. odlučio da je napiše«. Ovakvim tvrdnjama mogla bi se sva velika djela književnosti simplificirati do agitki, a ne čini se vjerojatnim da bi to obogatilo suvremenog čovjeka, njegove domete ni vlastite stvaralačke potencije.

Bez obzira, koliko je uvjerljivo i prihvatljivo ovako rezolutno tvrditi da znaš razlog, zašto je neki autor nešto stvorio. Moglo bi se to nabaciti kao hipoteza, ali da se proglasi činjenicom — nema osnove.

Mnoge postavke u ovoj knjizi zbunjuju, recimo, kad se Pometove peroracije njegovih »životnih principa« uzimaju kao nekakvi ozbiljni, pozitivni i, što bi netko danas rekao, napredni stavovi, da je »kralj od ljudi« onaj koji se »umije vladat«, to jest, klanjati se i služiti svakome, »kad te tko psuje, podnosim, ruga se mnom, za dobro uzimljem. Ovakvi ljudi renjaju!« (Str. 392.)

To je već definirano (P. Popović) kao »cinička filozofija prepredenog lupeža«, pa ako taj sud i ublažimo shvaćanjem potrebe »snalaženja« nekoga s najniže društvene i ekonomske ljestvice, opet se ne možemo oteti usporedbi s mnogim našim današnjim pojedincima, koji prakticiraju te principe »prilagođavanja vremenu« i dodvoravanja svakome i svemu za svoje, većinom neopravdane, interese, zarade, napredovanja itd., pa nam se ne čini opravdanim ni konstruktivnim isticati Pometovu »doktrinu« i teško prihvaćamo tvrdnju da će »viziju svijeta izraženu preko Pometova lika iznenada osvijetliti u pravom značenju Držićev urotnički pokušaj kao epilog Držićeve životne epizode« (str. 421).

Uostalom, dok je Bogčilo dunda Maroja autentičan i može se reći realističan tip dubrovačkog sluge, Pomet je književna tvorevina sluge, kakvih u relativno skučenom Dubrovniku vjerojatno nije uopće bilo, dolutao je po komičkoj tradiciji do Držića, koji mu nije ništa dodavao, osim bljeska dubrovačkog govora i govorljivosti, pa je povezivanje te fikcije s toliko važnim autorovim životnim pothvatom prilično nespojivo. Baš kao što nam se čini prevelika počast tom i takvom Pometu, kad čitamo u Čale da njegove (Pometove) misli »sintetiziraju renesansno shvaćanje svijeta«. (O tome operiranju s renesansom u nas trebalo bi posebno »prodiskutirati«.)

No potanko praćenje svega onoga, s čime se u Čalinu »Držiću« ne slažemo

(a što bi bilo pravo popratiti i sa svim onim, što sa zadovoljstvom i priznanjem prihvaćamo), ispunilo bi novu knjigu, a na ovako ograničenom prostoru može samo ispasti nedorečeno i uroditi nesporazumima, pogotovo, kad pribilježimo da je i sam Č. u toku dugogodišnjeg bavljenja Držićem mijenjao neke svoje sudove ili ih barem drugačije formulirao.

Ograničimo se, stoga, na slijedeće konstatacije: godine 1971. izdala je zagrebačka Školska knjiga u svojoj seriji »Interpretacije« (s nadnaslovom »Ključ za književno djelo«) Čalinu knjigu »Marin Držić«, koja u skladu s naslovom serije tumači, »često na posve nov način«, kako piše na koricama, Držićev život, djelo, vrijeme itd.

A prilikom nedavne proslave 300. godišnjice javnog djelovanja kazališta u Dubrovniku, donijela je splitska »Slobodna Dalmacija« od 4. IV. 1981. vrlo zanimljiv i sadržajan razgovor s drom Franom Čalom, pod naslovom »Primjernije interpretirati Držićevo djelo«. Tu Čale sažeto i jasno izlaže svoja nastojanja oko revalorizacije i novog tumačenja filozofskih, sociooloških i političkih aspekata Držićeva stvaralaštva.

Između »Ključa« i ovog intervjua stoji Čalina velika knjiga o Držiću, a sve troje popunjava se i objašnjava međusobno.

To će ostati kao svjedočanstvo jednog znanstveno-političkog raspoloženja ovog naseg trenutka, ali takva raspoloženja mijenjaju se dijalektički i u kritici, a pogotovo u historiografiji, pa bi se i u Čalinu pisanju o Držiću kroz decenije mogle registrirati stanovite, barem parcijalne oscilacije.

»Liber« bi neuporedivo više bio zadužio našu kulturu današnjice i sutrašnjice, da je s drom Čalom utanačio, umjesto crvene knjižurine, izdavanje dviju knjiga, od kojih bi prva sadržavala kritičko izdanje Držićevih djela, po treći put u 106 godina (od 1875), a zapravo po prvi put s obzirom na Čalinu erudiciju, dokazanu i u ovom izdanju.

Toj knjizi morao je, razumije se, biti priložen kratak držićevski uvod, otprilike kao onaj Čalin u »Mojoj biblioteci« zagrebačke Školske knjige (1962), koji nam se u mnogočem čini preglednijim i prihvatljivijim od uvoda u »crvenoj« knjizi.

Taj bi, naime, uvod, kao i to čitavo kritičko izdanje bio morao biti izrađen isključivo po naučnim i objektivnim (filološkim, dokumentarnim, provjerenim historiografskim itd.) kriterijima, da može korisno informirati svakoga u svako vrijeme, uz razumljive usputne navode i nečijih drugačijih »pristupa«, kao zanimljivosti, ali nikako kao dogmatsko nametanje Jeličićevih i sličnih nebuloza.

Drugu knjigu takva izdanja ispunili bi pod naslovom »Moj (ili naš) Držić«, napisi samog Čale, u stilu njegova »Ključa« (eventualno i štošta drugih autora), koji bi se, ovako subjektivno prezentirani, čitali sa zanimanjem i s koristi kao vrijedno provjeravanje i upotpunjavanje svog i tuđeg znanja o Držiću.

Od ovako razdvojene građe, prva bi se knjiga svakako dugo održala i bila bi trajno dragocjena, dok bi druga, možda i naskoro, ustupila mjesto novim autorskim konceptima koji se već i naslućuju među našim »držićevcima« što dolaze. U konglomeratu crvene knjige latentna je opasnost da prolazno povuče u zaborav i ono trajno vrijedno što je dr Čale u nju uložio s velikom akribijom i nemanjim trudom.

»Librov« Držić nije, naime, unio reda u kojekakva »mišljenja« i lupetanja o Držiću kad se o njemu piše i govori, a pogotovo kad ga naši dragi suvremenici iznose na pozornicu (svaki put s novim zabludama, što, ipak, postaje pomalo svakome jasno, osim onima, koji uporno upadaju u njih).

Već spomenuto oskudno dokumentsko znanje o Držiću onemogućava u prvom redu rekonstrukciju neke potpunije slike o njemu kao čovjeku i »javnom« radniku, pa i »političkom«, kad mu i to svojstvo, nažalost, pripada.

Tko, na primjer (da navedemo samo jednu držićevsku zagonetku), može znati, kakva je, zapravo, bila Držićeva uloga, kad je, boraveći u Beču s pustolovnim grofom Rogendorfom (kome, ipak, nije bio »njegov Pomet«, kako i Č. piše, premda dobro zna da su u to doba svjetski pisci često bili u mnogo više ponižavajućem odnosu prema svojim »mecenama«, a da o servilnosti mnogih današnjih pera i ne govorimo), kontaktirao s tamošnjim dubrovačkim (političkim) emigrantima i na povratku u Dubrovnik referirao o tome vlastima. Što je to bilo? Rodoljublje, revolucionarnost, ili tko zna što drugo? Što je, napokon, u Držiću intimno bilo povod da traži tuđeg tiranina da zavlada Dubrovnikom, što bi po neizbježivoj i vječnoj logici takvih intervencija značilo okupaciju i likvidiranje dubrovačke državne samostalnosti i slobode, koja se baš ne smije nazivati »kakva-takva«? Je li moguće da dum Marin nije dokučio pravi domet i posljedice takvog »pothvata«, kad bi se ostvario, a praktički je, da ne reknemo »strateški«, tako djetinjasto zamišljen (kako je već netko točno definirao) da doista možemo preko njega samo prijeći šutnjom, kako je, uostalom učinio i sam talijanski vlastodržac, ne odgovorivši uopće na Držićeve apele?

Umjesto toga, u nas se s jedne strane Držić veliča zbog toga kao pravi rodoljub i napredan borac za dobro naroda, a s druge strane njegov lik uporno ocrnjuju kao, na primjer, svojedobno naš »buldožer kulture«, kako ga nazvaše, Igor Mandić, koji za dum Marina napisa (u »Vjesniku« od 30. IV. — 1. 2. V. 1970) da je bio »sprdalo i spadalo, pop i gladnica, urotnik i izješa, koji nije mnogo oklijevao da se bezobzirno, ali dobrodušno poigra svim probavnim, izlučnim, seksualnim i tjelesnim funkcijama ljudskog tijela« itd.

Bez obzira na nivo takva pisanja, otkud i na temelju čega takvi sudovi, točnije pljuvanja po Marinu Držiću? Ali uobičajilo se da se tako i slično piše o njemu, a ni najblaži njegov epitet da je bio »svrzimantija« (to je izmudrio neki naš veliki režiser) jednostavno nije točan jer je Držić i umro kao aktivan svećenik. Na temelju čega može redatelj Mladen Škiljan tvrditi da je Držić bio »poročan i, sve u svemu, sumnjiv dubrovački svećenik« (»Večernji list«, 10. X. 1967)? I čemu, konačno, sve to?

I pogledi na ostale stare dubrovačke književnike, u prvom redu na Gundulića, i na čitavo dubrovačko društveno uređenje neznalački se ili tendenciozno izvitoperuju da netko ispadne »suvremen«, i to oslanjajući se na Držićeva pisma Firentincu!

A nije, najposlije, Držić bio jedini koji je kritizirao dubrovačke »gospare«; uradio je to, kako znamo, mnogo oštrije (i manje »tračerski« od dum Marina) i autentični aristokrat Marojica Kabudžić, i više drugih buntovnika i buna, kakvih je bilo uvijek pod svakim režimom, pa i u Dubrovniku, ali je isto tako činjenica da je »vladajući stalež« u starom Dubrovniku bio i prema sebi i svojima strog za dobro države, za koju su svjesno i glavu davali, kad je bilo potrebno, pa je održanje njene samostalnosti i slobode bilo i ostalo jedinstveno u širim povijesnim razmjerima svijeta.

Sve floskule, olako nabacivane i automatski ponavljane od strane neupućenika i nedobronamjernika, ne stižu, razumije se, pobijati ozbiljni revijski ili novinski članci (premda to neki uspješno rade, ali se prerijetko javljaju a što su ozbiljniji, to se manje čitaju), ali koga savjest potakne da nešto pošteno i temeljito sazna o Držiću i starom Dubrovniku, neka pažljivo pročita iscrpnu i magistralnu studiju dra Vinka Foretića »O Marinu Držiću« (Rad JAZU, knj. 338., Zagreb 1965), pa njegovo kapitalno djelo »Povijest Dubrovnika do 1808.« (2 knjige, gotovo 900 strana, Zagreb, Matica Hrvatska, 1980), Rešetarov predgovor njegovu izdanju Držića, napis prof. Iva Batistića »Zavjerenička pisma Marina Držića« (Filologija 5, Zagreb 1967), i možda prije svega »Zbornik radova o Marinu Držiću«, koji je 1969. izdala Matica Hrvatska. To će i po vremenskom redoslijedu biti uputna priprema za čitanje Čale-»Librova« Držića, pa će se tako pripremljenom čitatelju mnoge stva-

ri »ukazati same« u pravom svjetlu, kako reče stari pjesnik.

Gornju literaturu korisno popunja spomen-spis Srpske književne zadruge »Marin Držić 1508—1958«, izbor važnih dokumenata i napisa o dum Marinu od »priminutja« njegovog do danas, koji se drugdje ne mogu naći na okupu.

Onome kome je takav »pristup« Držiću zamoran, ostaje, ipak, lijepa i laka mogućnost da zaduži našu kulturu time da dum Marina — ostavi na miru...

Još mnogo toga vrijedilo je u Čalinu »Držiću« pohvaliti, za neke pojedinosti požaliti što nisu ispale drugačije, upozoriti na neke omanje lapsuse, itd., no i ovako smo uzurpirali prevelik prostor, pa su mnoge kartice ovog rukopisa otpale, premda bi ovakva knjiga zaslužila i veću pažnju jer joj se slična neće tako skoro pojaviti.

Žalimo posebno, što nismo našli mjesta svojoj staroj žalopojci što se Marinu Držiću ne posvećuje dovoljna pažnja i studij kao pjesniku, jer smo uvjereni da je u okviru i u pjesnikovanju svog vremena bio izrazit i velik poetski talenat, suptilan i bogat u izrazu, što ne bi smjela zasjeniti bučna »slava« njegovih Pometa, Grižula i ostale komičke svojte.

Trebalo bi nadalje već jednom raščistiti, kakav je lik u talijanskoj komediji, pa i u Držića (»Arkulin«) Negromant (šarlatan i opsjenar, a neki ga naši prave filozofom i idejnim pokretačem Igara), suvišno se mudruje oko rečenice da je šest Pometnika u šest dana složilo »Dunda«, kad znamo da je to kopija talijanske uobičajene formule (npr. da neki njihovi Pometnici »quasi in tre dí hanno fatto una comedia«) i tako dalje.

Naslov naše rubrike nameće nam još jednu primjedbu: stranicu 173. i uopće svoje uvodne članke Č. zaključuje nabrajanjem tko je sve prekrajao i iznosio na pozornicu djela Marina Držića nakon »otkrića« Marka Foteza g. 1938. (sa svima njima dr. Č. je, kako rekosmo, surađivao) i završava ovako:

»Iako sam od niza izvedaba naučio mnogo od onoga, što sam u ovoj studiji i u komentarima uz tekst napisao, dopustit ću sebi da iznesem mišljenje kako pravi život pravog Držića na sceni treba tek očekivati.«

Korisnije od kurtoazne stilizacije ovog mišljenja, koja ipak pogađa naše »teatarce«, što svake godine iznova mrcvare Držića (Č. je 1962, za izdanje zagrebačke Školske knjige, prihvatio čak kao tekst za školsku lektiru diskutabilne adaptacije Držića redatelja M. Škiljana), bilo bi nekako Čalino obrazloženje kako bi trebalo Držićeva djela iznositi na pozornicu, što je, barem u nekim osnovnim zahtjevnostima jasno, ili barem, kako se dum Marinov opus ne bi smio tretirati, što je još jasnije i dugim poratnim iskustvom utvrđeno:

Šteta, što se na ovom mjestu to pitanje nije pretreslo, jer je autor »mišljenja« očito imao svoju zamisao kako bi pravi Držić na sceni morao izgledati kad implicite tvrdi da pravog života pravog Držića na sceni još nije bilo (treba ga tek očekivati) pa su njegove sugestije i iskustvo mogle korisno usmjeriti daljnji scenski kult Držića, koji je i ove godine, na Dubrovačkim ljetnim igrama, doživio nov kobni promašaj.

* * *

»Miletićeva kuća«, velika zgrada Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, nasuprot Sveučilištu, gradila se od 1894. do 1895, otvorena je svečano 14. listopada 1895. a kad je postala premalena za razgranatu scensku djelatnost, adaptirale su se kao pomoćne pozornice kina (Streljana) u Tuškancu i u Frankopanskoj ulici. (Potonja je današnje Dramsko kazalište »Gavella«.)

Prvo zagrebačko kazalište nakon Miletića sagrađeno iz temelja kao pravi teatar, u najboljim uvjetima tadašnje kazališne (komorne) arhitekture, sagradili su — fratri franjevci na Kaptolu, da bi zadovoljili potrebe čestog nastupanja u to vrijeme vrlo brojnih amatera vjerskih društava. Nov teatar počeo se graditi 1936. a svečano otvorenje bilo je 18. prosinca 1938.

Ta je zgrada današnje Kazalište »Komedija«.

(Zanimljivo je da se i današnje zagrebačko Gradsko kazalište lutaka nalazi u bivšoj »Jeronimskoj dvorani«, podignutoj u istu svrhu kao i »franjevačka dvorana«.)

Slaveći ove godine svoju tridesetu godinu djelovanja (1950/51 — 1980/81) »Komedija« je izdala reprezentativnu i vrlo ukusno opremljenu monografiju, bogato ispunjenu svojom potankom kronikom, te osobnim, repertoarskim itd. podacima, a vrlo dobre fotografije njenih predstava sačinjavaju gotovo polovicu opsežne knjige.

Rodila se »KOMEDIJA« poslije drugog svjetskog rata, nakon što se u toj zgradi pokušala afirmirati estradna scena Fadila Hadžića »Kerempuh«, pa neko amatersko »Zagrebačko dramsko kazalište« (1948 — 1950), dok se sva ta ponešto zbrkana traženja nisu stopila u pravo profesionalno kazalište, koje je g. 1951. preuzeo Narodni odbor grada Zagreba, a ono je od početka htjelo biti »drugačije« od »velikih«, ponekad previše »ozbiljnih« i »svečanih« teatara, naumivši da bude »vedro i zabavno, ali ne hoteći da ga smatraju neozbiljnim«, kako je to izvrsno definirao pokojni dr. Ivo Hergešić, intendant ovog kazališta od 1953. do 1956, kome je u ovoj spomenici posvećen topao i zaslužen nekrolog.

Zato je »Komedija«, posjedujući uvijek izvrsne glumce, a kasnije i pjevače (kad je uvela operetu, a zatim i mjuzikl) sve ove decenije tražila repertoar komunikativan ali dalek od trivijalnosti i lošeg ukusa, ne bojeći se da pozove na svoju scenu i klasike, pa i Shakespearea (najprije »Vesele žene windsorske«, 1954) i našeg Držića (kojega je pisac ovih redaka prvi put uveo u tu kuću svojom adaptacijom i režijom »Dubrovačke vragolije« 1959), a i zapažena imena suvremenog teatra, naša i strana, većinom s potpunim uspjehom. Poneki krivi potez u izboru djela (npr. nekih suvišnih burgija Fadila Hadžića), pa i redatelja i čak direktora, nije umanjio stalni visoki nivo i omiljelost »Komedijina« djelovanja, koja je svoje najuspješnije sezone doživjela pod direktorom Vladom Štefančićem (1969 — 1978), jedinstveno svestranim kazališnim stvaraocem, glumcem, plesačem, redateljem, animatorom i inicijatorom uvijek novih sretnih pothvata.

Treba se nadati da njegov nasljednik Richard Simonelli neće zaostati za njim ni u radinosti ni u — sreći.

»Komedija«, naime, oduvijek ima zaista sreću u odazivu publike, koja je njoj privržena više nego ijednoj zagrebačkoj kazališnoj kući, i to s razlogom, jer je bliska svim društvenim slojevima.

Tu bi njenu popularnost, čini se, mogli pomutiti samo »eksperimenti«, kao što su pokazale izvedbe silom »originalnih« predstava, npr. mjuzikla »Grička vještice« (koji je htio biti nešto drugo nego što »Grička vještica« jest), premda je bio sjajan spektakl, ali je odmah zaostao za fenomenalnim uspjehom »Gubec — bega«, pa i nedavna modernistička postava operete »Zemlja smiješka«, koja je (s punim pravom) općenito otklonjena.

Takvi potezi »Komediji« nisu potrebni, njen omiljeli zdrav i srdačni stil osvajat će i nadalje vjerne gledaoce kao i do sada, pa ga treba produbljivati, a ne mijenjati.

* * *

Od filmova, koje naše televizije snimaju, a vrlo su različiti po svojoj vrijednosti, beogradska je televizija 17. kolovoza 1981. privukla pažnju gledalaca nekim osobitostima svoje TV-drame »VRELE KAPI«.

Premda treba istaknuti kako i autorica scenarija Dragana Kršenković (studentica na beogradskom Fakultetu dramskih umjetnosti) i redatelj Milivoje Milivojević (kome je ovo prvi film) izvršiše svoje zadatke bolje od mnogih iskusnih rutinera, nešto nam se drugo čini vrednijim pohvale.

Najprije sadržaj filma, koji prikazuje život i naslućuje jadnu smrt jedne tragične ličnosti ne samo srpske, nego i naše opće književne prošlosti, pjesnikinje Milice Stojadinović Srpkinje (1830 — 1878), kćeri svećenika u palanačko-malograđanskoj sredini, koja smatra sramotom njeno bavljenje pisanjem (slagala je iskrene rodoljubne i poučne pjesme), pa iako je u mladosti doživjela stanovitu popularnost i priznanja kao »prva srpska pjesnikinja«, odnosno žena koja se htjela isključivo posvetiti književnosti, ubrzo je napuštena i prezrena, pa je i završila u krajnjoj bijedi.

Taj sadržaj obrađen je, zatim, filmski bez melodramatičnosti u vrlo sugestivnoj evokaciji tadanjih ambijenata i atmosfere, s mnogo tople humanosti i osjetnog patriotskog pijeteta (među ostalim nastupa i Vuk Karadžić), koji može poslužiti kao uzor kako treba poštivati svoju prošlost i njene zaslužne pregaoce, koji su, kao nesretna Milica ili njena hrvatska suvremenica Dragojla Jarnevićeva (1812 — 1875) nastojali da prevladaju kulturnu zaostalost našeg svijeta u svom vremenu, mjesto da se na filmu i televiziji bavimo koještarijama.

Treća je privlačnost ovog filma bila vrhunska kreacija Miličine majke poznate i često viđene beogradske glumice, rođom Crnogorke, Nede Spasojević, koioj je potpisani bio jedan od prvih redatelja u Narodnom pozorištu u Titogradu 1961. Već tada pokazivala je ona veliku glumačku (i muzikalnu!) darovitost, radinost i skromnost, koje su je kasnije zaslužno dovele do tumačenja Hasanaginice, Elektre i mnogih drugih izvanrednih kreacija. Prerana smrt nedavno je prekinula njeno stvaranje, gotovo neposredno pred emisiju drame »Vrele kapi«, u kojoj je tragičnom podudarnošću prikazala umiranje jedne žene i majke, pa je i to posebno potreslo sve one koji su cijenili i sa simpatijom pratili rad i uspjehe darovite i marljive Spasojevićke. Jer film i televizija, ukoliko s jedne strane čuvaju uspomenu na svoje pokojne umjetnike, s druge strane djeluju kao uznemiravanje bez pijeteta ljudskih bića, koja su prešla međe svega fiktivnoga i samrtničkoga...

* * *

JAKOV GOTOVAC, najpoznatiji skladatelj svoje domovine a kao naš »glazbeni predstavnik« i širokog svijeta, proslavio je nedavno 85. godišnjicu života (rođen je u Splitu 11. listopada 1895, a živi u punoj svježini duha i neumorne aktivnosti u Zagrebu). Tom prilikom objavilo je Društvo skladatelja Hrvatske svoj Zbornik 2, posvećen Gotovcu, u kojem pišu J. Juračić (Uvodna riječ), M. Barbieri-Jelača (Životni put Gotovčeva »Ere s onoga svijeta«), D. Paulik (Tekstološka analiza »Ere s onoga svijeta«), N. Turkalj (Dramaturška analiza opere »Ero s onoga svijeta«) i A. Pedišić (Aspekti vrednovanja Gotovčeva remek-djela).

Sve su to opširni i iscrpni članci što će uvijek dobro doći svima koji na bilo koji način dođu u dodir s Gotovčevom glazbom, posebno s njegovim »Erom«. U zborniku je velika slika autora od Božidara Jakca i mnogo zanimljivih podataka (npr. o izvedbama »Ere« u našim opernim kućama, koje su ga do redakcije »Zbornika« prikazale prosječno po 300 puta, a zagrebačka opera 467 puta do 27. XI 1979, pa su navedene brojke do danas već obilno premašene, a inozemne izvedbe tu nisu registrirane), fotografije, reprodukcije plaktata (npr. sa praizvedbe »Ere« u Zagrebu u subotu 2. studenoga 1935) itd.

Uz te članke treba upozoriti na Turkaljev, jer je glazbeni kritičar i publicist Nenad Turkalj već u »Vjesniku« od 31. III 1968. iznio svoje mišljenje da je Milan Begović radio libretto »Ere« prema jednoj lakrdiji starog njemačkog pisca Hansa Sachsa, koju je Turkalj, kako sam navodi, tada (1968) slučajno otkrio. Od tada se ta hipoteza neprestano ponavlja kojegdje. Treba, međutim, jednom reći da je potpuno neosnovana. U vrijeme postanka teksta i glazbe »Ere« poznavali smo obojicu autora i znamo točno, kako je

sve oko »Ere« teklo. Razumije se da je Begović kao kulturan teatrolog znao za Hansa Sachsa kao i svi koji smo se od malena bavili teatrom, ali farsa o »Đaku putniku koji putuje u raj« nije mu bila ni na kraj pameti kad je pisao »Eru«. Sam Gotovac izjavio je više puta da je osobno našao taj štivo u čitanci svoje kćerke (vjerojatno je to zapravo bila školska lektira »Izabrane narodne pripovijetke hrvatske i srpske« dra Davida Bogdanovića, gdje se »Ero s onoga svijeta« pod tim točnim naslovom i s potpunim »scenarijem« kasnijeg libretta nalazi na strani 221) i prenio je Begoviću uz neke svoje sugestije.

Tako je Begović dodao narodnoj osnovi nov zapletaj, nove likove i sasvim novu opću moralnu intonaciju. O tome smo, uostalom, i razgovarali s obojicom autora. Sachs, dakle, tu nema nikakva udjela. Vezu i sličnost njegove farse s našom pričom ne možemo ovdje ispitivati, to više, što taj motiv ne mora biti orginalno Sachsov, jer smo ga susretali i u folklornom blagu raznih naroda, npr. u ruskoj priči »Lukavi seljak«. Sachsa, prema tome, ne treba više spominjati u vezi s »Erom«.

Još nam se nešto čini vrijednim upozorenja: od prve originalne hrvatske opere »Ljubav i zloba« nesretnog Vatroslava Lisinskoga, praizvedene g. 1846, do danas održale su se na našem repertoaru samo dvije opere, »Nikola Šubić Zrinski« (1876) Ivana pl. Zajca i »Ero s onoga svijeta« Jakova Gotovca iz g. 1935, kako će vjerojatno ostati i u doglednoj budućnosti.

To ne bi, ipak, smjelo baciti u zaborav ostala operna djela Jakova Gotovca, od »Morane« (1930 do »Stanca« (1959), koja vrve isto takvim obiljem melodijske ljepote nadahnute narodnim duhom i samostalnom inspiracijom originalnog i velikog skladateljskog talenta, pa se također rado slušaju i slušat će se zacijelo i dalje.

* * *

Kao svake godine, i ovog ljeta, u nedjelju 9. kolovoza 1981, održala se u Sinju ALKA, starinska viteška igra i sjećanje na oslobođenje Sinja od Turaka g. 1715, u kojoj jahači u punom trku svojih konja gađaju kopljem dva koncentrična željezna prstena obješena visoko nad trkalištem i prema tome u koju od njihovih pregrada pogode dobivaju bodove, tzv. »punte«. Najjači je bod pogodak »u sridu« prstenova.

Ove godine Alka je bila 266. po redu, izvedena točno po tradiciji, u slikovitim »viteškim« odorama alkara i njihovih »momaka« u sinjskoj narodnoj nošnji, a zanimljiva novost bile su (u redovima glazbara koji prate natjecanje) djevojke sviračice odjevene također kao ženska lica u Gotovčevu »Eri«.

Trčalo se po krasnom sunčanom danu, uz vatreno sudjelovanje mnoštva gledalaca (koji sve više sužuju stazu potrebnu konjima!), a neopisivo oduševljenje pozdravilo je pobjednika, jer on, Ante Bareza Šore, već zreo, srdačan, nasmijan i dobroćudan čovjek, uživa silnu popularnost kod znanih i nas neznanih kao pravi »vitez-alkar« i oličeenje alke i svega s njom u vezi, premda u privatnom životu, ukoliko mu ga pretekne od alke, prodaje cement ili slično u nekoj zadruzi, sasvim u skladu s nejunačkim vremenom. Njegova pobjeda upozorila je da su generacije, već izašle iz mladićke dobi, staloženije i očito manje nervozne u nastupu, a velikodušnost, kojom je Bareza glavni dio novčane nagrade potrošio — za bombone sinjskoj djeci, odala je još neke ljudske crte, koje, na žalost, pomalo »odumiru«.

No, što je najvažnije, čitavo pripremanje i odvijanje alke potvrdiše još jednom da u toj igri nema nikakvih mračnih »namještaljki« ni špekulacija, koje sve više degradiraju naš sport: ona je zaista čista i samo viteška i junačka, pa joj poželimo da takva i ostane na ponos Sinju i svima nama koji joj, barem na televiziji, uvijek uzbuđeno dočekamo početak uz uvodne zvuke »Lijepe naše« i plavetilo njenog neba.

V. R.

OSAMDESETA GODIŠNJICA ŽIVOTA JEANA GUITTONA

Kada je 1972. HKD sv. Ćirila i Metoda upoznalo našu katoličku javnost s ispoviješću vjere velikoga mislioca i člana Francuske akademije *Jeana Guittona*, objavivši u prijevodu i s predgovorom svojega glavnog urednika prof. *Radovana Grgeca* njegovo djelo »*Što vjerujem*«, nismo ni pomišljali koliku će popularnost ovaj suvremeni filozof i književnik, istaknuti katolički laik i kulturni radnik, steći u Hrvatskoj. Ovo je djelo ubrzo bilo rasprodano, a nakon toga su u ćirilometodskoj nakladi i u prijevodu Radovana Grgeca izašle još tri Guittonove knjige: »*Katolicizam*« s predgovorom nadbiskupa dr. *Franje Kuharića*, »*Pavao VI i Sveta godina*« i konačno »*Moj mali katekizam*«. Zagrebački isusovci objavili su značajno Guittonovo djelo »*Isus*«. Jean Guitton navršio je 80 godina života i nastavlja i u visokoj starosti sa svojim neumornim, plodnim i zaslužnim djelovanjem.

Njegova je riječ i nama dobrodošla u vrijeme sveopćeg relativizma i opće dezorijentacije. Zato nas se i obrasci vjerovanja toga vrhunskog intelektualca tako snažno doimaju. Njegov »Mali katekizam« ne razlikuje se od katekizma našega djetinstva i mladosti, s tom odlikom da u njemu ne postavlja pitanja samo vjeroučitelj nego i vjeroučenik. Za Guittona ima veliko značenje i izričita molitva, koja je razgovor s Bogom, središte i stjecište vremena i vječnosti. Kao i toliki suvremeni teolozi i mislioci, Guitton je, proučavajući kršćansku starinu, shvatio njezino značenje za današnjicu i veliku važnost vraćanja na izvore, u čemu je i bit »aggiornamenta«. Njegovo podrijetlo i kasniji kontakti s raznim predstavnicima ekumenskih gibanja učinili su ga svojevrsnim pionirom i na tom području. Bio je jedan od onih koji su svojim djelovanjem i pisanjem pripremili Drugi vatikanski koncil, na koji je pozvan od pape kao prvi laik. Ivan XXIII. i Pavao VI. cijenili su ga kao savjetnika i prijatelja.

Kao filozof Guitton je posebno proučavao Plotina i Augustina. Problem vremena i vječnosti, imanencije i transcendencije neprestano mu je pred očima. Nastoji povezati ono što je božansko u čovjeku s onim što je božansko u svemu, u svima, i njegova je deviza: »Izabirem sve!« Takav katolički »eklekticizam« uklapa se u Guittonovo poznavanje i poimanje evropske i svjetske filozofije kao veličanstvena vizija kršćanske univerzalnosti, u sveobuhvatno shvaćanje bića i čovjeka, sastavljenog od duha i materije u jedinstvenu i neodvojivu cjelinu ljudske osobe.

Guittonova su djela pokrenula čitav niz pitanja u teologiji i filozofiji. U svemu tome Guitton je ostao filozof razgovora, otvoren za mnoge i najrazličitije struje i utjecaje. Svojom trijeznošću umovanja i vjernošću zasadama vjere približio se najplauzibilnijim rješenjima najtežih i najsloženijih problema. Prigodom osamdesete obljetnice života želimo mu da i dalje nastavi sa svojim plodnim i blagotvornim radom. Nadamo se da će nam njegova lucidna misao još dugo svijetliti.

G. M.

»ZEMLJA SMIJEŠKA« S BLAGIM OKUSOM GORČINE

Nakon više od dva decenija (zamislite koliko je dugo trebalo pojedinim upravama kazališta »Komedija« da dođu do nekih saznanja!) vratila se trijumfalno na kaptolsku pozornicu operета. Ne bih rekao da je to zasluga sadašnjeg direktora Richarda Simonellija jer je i on u svojstvu glumca tijekom godina stajao na strani onih koji su tu bečko-budimpeštansku tvorevinu duboko prezirali i ostavili je na ledu preko dvadeset godina. Za više od dva decenija penzioniran je cijeli niz poznatih operetnih prvaka a naša Glazbena akademija u svojoj potpunoj zatvorenosti i pomanjkanju bilo kakve veze sa stvarnim zahtjevima glazbene publike ne školuje naravno pjevače i glumce za operetni žanr. U tih dvadesetak godina morali smo slušati u »Komediji« niz dobrih ili manje dobrih dramskih glumica i glumaca kako u mjuziklima recitiraju bez glasa i sluha glazbene stranice, što je sve uz asistenciju službene kritike »Večernjeg lista« i posebno »Vjesnika« bilo uvijek proglašavano vrhunskim glazbenim ostvarenjima.

Čini se da je prvak operete MARIJAN KUNŠT morao slaviti 30. obljetnicu svojeg umjetničkog rada pa da nam opereta dođe ponovno na Kaptol. I zamislite tu neposlušnu zagrebačku publiku koja se usudila i bez asistencije onako izvrsnog organizatora kakav je bio prerano preminuli šef »Komedijine« propagande prof. Danon (bez čije pomoći i angažmana mnogi »uspjeli« mjuzikli nikada ne bi prešli brojku od pet do šest izvođenja) — nrpimice navaliti u »Komediju« na premijeru slavne Leharove operete »Zemlja smiješka«! Da bi se na neki način opravdao povratak operete u Zagreb, uprava »Komedije«, odnosno redatelj *Richard Simonelli*, želi djelo očistiti od takozvanih natruha naivnosti obradom teksta (obradivač: *Nenad Turkalj*). Tu i leži opći nedostatak ove inače šarmantno postavljene operetne predstave. O čemu je riječ? Dramskim glumcima bilo je prepušteno izgovaranje dramskog teksta koji su oni izgovarali dozlaboga dosadno, neuvjerljivo i s nelijepim glasovima (užasno je smetao hrapavi glas Lise). Imao se dojam da ta mlada družina dramskih glumaca nema blage veze o čemu se tu radi, pa su na taj način i igrali. Turkaljevo »osuvremenjivanje« teksta pjevača (pogotovu u glavnoj Su-Čongovoj ariji) moglo je mirne duše izostati jer je stari prijevod bio daleko šarmantniji i glazbeniji. Sve ostalo u režiji R. Simonellija bilo je duhovito i umješno. Treba reći da su uvedena dva broja koja su u prijašnjim davnim izvedbama »Zemlje smiješka« bila izostavljena (inauguracija Su-Čonga i njegovo vjenčanje sa četiri žene). Posebno je imponiralo da se Simonelli uz asistenciju Ljubice Wagner (kostimi) oslobodio raznih zmajeva i inih »ukrasa« pri čemu mu je sigurno pomogao i pravi kineski konzultant Zhong Tong. Simonelli je s Jaroslavom Hoškom bio i izuzetno nadahnuti scenograf tako da je (posebno u drugom dijelu) do potpunog izražaja došao sklad pastelnih boja. Šteta je da ono malo teksta nije bilo prepušteno glavnim pjevačkim protagonistima jer bi oni to mnogo bolje učinili od mladaca koji su se trudili (poput prijašnjih »Komedijinih« uprava) da se opereta ne ustali na Kaptolu. Glazbena strana (dirigent Veseljko Barešić) bila je odlično pripremljena. Od orkestra, koji je pokazao pravi operetni zamah, preko sigurnih solista i preciznog zbora do najmanjih pjevačkih uloga — sve je funkcioniralo. Spomenuo sam da je istaknuti prvak tenor MARIJAN KUNŠT proslavio svoju 30. obljetnicu rada u »Komediji« kao Su-Čong. Prigodom ovakvih proslava obično se o slavljeniku govori sve najbolje i u slučajevima kada i nije sve u redu. Marijanu Kunštu to nije potrebno. On je na premijeri u eksponiranoj ulozi pokazao ne samo svoju veliku muzikalnost i smisao za mekoću fraze već i čudesno svjež glasovni potencijal koji je posebno u glavnoj ariji »Ti mog si srca raj« kulminirao u dramskim akcentima izmamivši pravu buru iskrenog odobravanja publike. Što je također za operetu važno, umjetnik je izvrsno izgledao i glumio suzdržano kako mu to uloga nalaže. Upravo je šteta da taj pravi umjetnik nije godinama zbog krive politike u »Komediji« mogao biti dostojno iskorišten u žanru za koji je rođen. *Nevenka Petković-Sobjeslavski* u ulozi Lise bila je dostojan partner Kunštu, posebno u duetima, šarmantna u pojavi — prava operetna primadona. To se sve ne može reći za *Iva Pattieru* na premijeri i *Josipa Dernikovića* na repriznim predstavama u ulozi Guštla, koji svojim više nego minornim glasovnim nemogućnostima nisu mogli iznijeti Leharovu frazu. Obojica vrlo kruti na pozornici a Dvornikoviću je s onim brkovima izgledao poput pisara iz Nušićevih komedija. *Blaženka Blažinić* kao Mi i glasovno i glumački potpuno nezamjetljiva. Šteta je da »tanckomikerski« par nije imao nimalo šarma i što je ispuštena komična uloga eunuha.

Posebno poglavlje ove predstave činili su znalački kreirani kostimi *Ljubice Wagner*. Toliko ukusa u slaganju

boja već dugo nismo vidjeli na zagrebačkim pozornicama. Ljubica Wagner virtuozno je izbjegla veliku zamku ovakvih predstava — nije dopustila da prijeđe u kič. Posebno efektni i povijesno vrijedni bili su kostimi baletnog i operetnog zbora. Ceremonija vjenčanja bila je prava likovna svečanost za oko. Ovakva kostimografija zaslužuje posebno priznanje.

Koreografkinja *Zagorka Živković* znala je iskoristiti pokretljivost efektne Leharove glazbe, pa su članice *Studija za suvremeni ples* u vrlo decentnoj koreografiji vrijedno dopunile ovu predstavu. Recimo i to da smo na jednoj od repriznih predstava čuli u ulozi Su-Čonga i mladog tenora (sada još studenta Glazbene akademije u Zagrebu) *Zrinka Soča* koji je pokazao neobično lijep glasovni materijal, suvislo vođenu frazu i smisao za interpretaciju. Jedino mu je u glavnoj ariji pomanjkalo dramatike, što će sigurno biti poboljšano u zrelijim pjevačkim godinama. Nastup ovog mladog umjetnika efektne scenske pojave (što se u operetu ne smije zanemariti) nagovješćuje da se na pomolu nalazi nova tenorska nada. Najavljivana umjetnica Cvjetanka Dukova nije nastupila kao Lisa niti u jednoj predstavi (koliko je barem meni poznato) jer je navodno slomila kuk, no treba se nadati da će i ova sopranistica zahvaljujući povratku operete doći više do izražaja nego do sada.

Publika je na premijeri umjetnike pozdravila srdačnim aplauzima koji su se često pretvarali u prave ovacije. Posebno je bio pozdravljen slavljenik Marijan Kunšt kojemu su na kraju čestitali mnogi predstavnici kazališnog života u nas a bili su pročitani i brojni brzojavi (niti jedan od strane naših prosvjetnih društvenih i političkih foruma iako smo dr. Stipu Šuvara vidjeli među publikom). Poželimo »Zemlji smiješka« još mnogo izvedaba na pozornici »Komedije«.

Siniša Hrestak

ČAROBNO OHRABRENJE

U općem pomanjkanju mladih opernih pjevača djelovao je krajem lipnja u maloj dvorani »Lisinskog« nastup *Opernog studija Glazbene akademije* kao veliko ohrabrenje. Pod vodstvom svojih stalnih profesora *Jovana Sajnovića i Vladimira Ruždaka* izveli su mladi pjevači Glazbene akademije uz decentno naznačenu glumu fragmente iz popularne Mozartove opere »Čarobna frula«. Glasovirsku pratnju izvela je profesorica *Olga Vukomanović-Tarbuk*. Ono što je posebno imponiralo bila je izvrsna nastudiranost Mozartova notnog teksta, što je sigurno zasluga profesora Jovana Šajnovića. Mladi interpreti pokazali su zavidan nivo pojedinačnog i skupnog muziciranja, smisao za Mozartovu lepršavu frazu i lakoću kretanja na pozornici. Ako bi trebalo nekoga posebno istaknuti, onda bi to bio mladi tenor *Zrinko Soča* kao Tamino. On je u teškoj prvoj ariji »Dies Bildnis ist bezaubernd schön« pokazao povitljivost svojeg glasa, zamjerni muzikalitet i razgovjetnost fraze pjevane na njemačkom jeziku. Pridružio mu se bas-bariton *Josip Lešaja* kao Papageno preciznim pjevanjem, umjerenom gestom i lijepo obojenim srednjim položajem svojeg glasa. Tri dame *(Oriana Vozila, Diana Hilje* i *Cecilija Car-Glasnović)* pokazale su ujednačenost tonskog muziciranja. *Inga Heinl, Gordana Baršić* i prof. *Zdenka Žabčić* bile su (kao tri dječaka) šarmantne i u intenzitetu onoliko eksponirane koliko to traži Mozartova glazbena fraza. Na žalost nikako ne mogu ovakve komplimente podijeliti prof. *Jasni Šajnović* (koja je uskočila umjesto jedne studentice u ulogu Kraljice noći) jer joj je glas u dvije jedine vraški teško pisane arije zvučio raspršeno i s prizvucima, a tonovi do de-a nategnuto i neugodno. Nešto nije bilo u redu niti s intonacijom, pa mi zato nije jasno kako će to sve zvučati kada se spomenuta pjevačica bude po prvi put pojavila u ovoj eksponiranoj ulozi u novopostavljenoj »Čarobnoj fruli« krajem sezone u HNK-u. Recimo na kraju da je *Božidar Brajković* bio efektni i sigurni Monostatos, a da je *Marina Jajić* pokazala glasovne mogućnosti u ulozi Pamine koje obećavaju. Na flauti je svirao *Mladen Tarbuk* dok je profesor *V. Ružđak* pjevao recitative (bez arija) Sarastra. Operni studio valjda ima još jednog basa iz studentskih redova, a ako ga već nema — trebalo ga je posuditi, recimo iz razreda prof. Nade Safret s Glazbene škole »V. Lisinski« (radi se o mladom i talentiranom basu Ivici Lovriću). Treba reći da je to bio ugodan susret s mladim talentiranim pjevačima kojima treba omogućiti što više nastupa. Šteta je što koncertu nije prisustvovalo više publike.

Siniša Hrestak

STO GODINA MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT

Nedavno je, s neznatnim zakašnjenjem, *Muzej za umjetnost i obrt* (MUO) u Zagrebu proslavio stotu obljetnicu svoga postojanja. Prigodnom izložbom, prije skromnom nego reprezentativnom (kakvom bi se inače ova ustanova u svakom času mogla iskazati i koja je ovom prigodom bila poželjna), samo je djelomično pokazao od kolikog je značenja njegovo stoljetno postojanje u zagrebačkoj i u hrvatskoj sredini. U svakom slučaju dobro je da muzealci iz MUO nisu podlegli teško shvatljivom i, na žalost, nerijetkom nehaju zbog kojeg se nekad propuštaju godišnjice, pa i stogodišnjice, a da se javnost ne upozori na osobe i događaje čija je nazočnost toliko utkana u cjelinu nacionalnog života i napretka da se bez osjetne štete ne može od njih odvojiti. Željeli su pokazati da je institucija za koju se brinu ne samo dio tradicionalne hrvatske kulture već da ona postoji kao stalan poticaj za neprekidno osuvremenjivanje plemenitih vještina u kojima se sjedinjuju um, mašta i spretnost ljudskih ruku.

Nakon toliko vremena živovanja i krepkog djelovanja danas se dobro vidi kako je bila sretna zamisao ustanovljenja muzejske zbirke ove vrste. Svi koji su prisustvovali otvorenju izložbe, koji su je naknadno posjetili kao i oni kojima je inače poznata aktivnost Muzeja stječu sve dublje uvjerenje o potrebi pomnog održavanja ovog sabirališta svojevrsne kulturne baštine, ne samo naše već i evropske što se tijekom stoljeća našla na našem tlu.

Sve što je u Muzeju pohranjeno ne može nikako odjednom biti pokazano. Ono što je kao stalna postava vidljivo i ono što se izložbama povremno prezentira daje tek djelomičan uvid u vrijednosti što ih je Muzej sabrao. A to nema samo muzeološko značenje već je, kako ovom zgodom reče sadašnji direktor ustanove Radoslav Putar, »iskrište za paljenje novih načina mišljenja, osjećanja i zadovoljavanja u prepoznavanju istinskih potreba«. Iako je to rečeno s obzirom na nove, suvremene oblike muzejskog djelovanja, Muzej je već u svome početku bio tako usmjeren. Zbog toga ova proslava dobiva posebnu duhovnu odrednicu.

U drugoj polovici 19. st. u svim se većim evropskim središtima javljaju žurna nastojanja za osnivanjem zbirki vrijednih umjetničkih i majstorskih proizvoda namijenjenih svagdanjoj upotrebi. Izvor tih nastojanja bio je u strepnji da bi najezda industrijske proizvodnje takvih predmeta mogla uništiti ručnu obradu koja se zasnivala na umješnosti pojedinaca u pronalaženju novih oblika i njihovom umjetničkom usavršavanju. Bila je to neka vrsta uzbune za spašavanje umjetničkog obrta, umjetnosti prilagođene predmetima svakodnevne upotrebe i široke potrošnje. Jedan od beskompromisnih branitelja rukotvorina, slikar, graditelj, pjesnik i esejist William Morris (1834—1896), zahtijevao je vraćanje najfinijoj funkcionalnosti primijenjene umjetnosti kakva se njegovala u prošlim stoljećima kad su je jedino ruke dotjerivale. Suprotstavljao se vulgarizaciji koja je obezvređivala ovo područje umijeća serijskom proizvodnjom što ju je uvodila kapitalistička industrijalizacija. U Londonu je god. 1852. osnovan muzej South Kensington. Danas je to Victoria and Albert

Museum, u svjetskim razmjerima velik i vrlo bogat. Proširujući osnovnu koncepciju i sabirući najraznovrsnije vrijedne predmete (od antičke skulpture i srednjovjekovnih portala do najobičnijeg jedaćeg ili pisaćeg pribora) narastao je u jednu od najpotpunijih zbirki te vrste. Bečki Muzej »für Kunst und Industrie«, utemeljen 1864, bio je neposredan uzor da se nešto slično poduzme u Hrvatskoj. Poticaj da se u Zagrebu osnuje muzej umjetničkog obrta dao je mnogostruki kulturni radnik Iso Kršnjavi. On je razradio prvi pravilnik Muzeja. Jedan od osnovnih ciljeva nove ustanove, prema njegovu mišljenju, bio bi da u njoj majstori-obrtnici izlažu svoje najuspjelije radove kako bi javnosti pokazali što znaju i mogu i da bi mlade kolege i novajlije u poslu potakli na proučavanje i usavršavanje zanata. Bile su zamišljene pokretne izložbe i prigodna predavanja, a u duhu tih ciljeva mislilo se odmah i na obrtnu školu. Zamisao o osnutku jedne i druge ustanove podržalo je »Hrvatsko umjetničko društvo« i tako je god. 1880. došlo do otvaranja Muzeja, a dvije godine nakon toga i Škole koja će kasnije naći mjesto pod istim krovom s Muzejom. Ni u ovom slučaju nije izostalo mecenstvo biskupa Strossmayera. Već u toku priprema za oživotvorenje ovih zamisli sugestije su đakovačkog vladike bile vanredna podrška osnivačima, a njegovi su pokloni ušli u poklad osnovnog fundusa Muzeja. Na ovoj jubilarnoj izložbi neki su se od tih predmeta mogli vidjeti.

Prvi smještaj novoosnovani Muzej našao je u skučenim prostorijama jednog privatnog stana u Gajevoj ulici. Nimalo bolji uvjeti za rad nisu nastali ni kada se nakon izvjesnog vremena preselio u Prašku ulicu. Tek osam godina nakon osnutka dobio je vlastitu zgradu i pogodnost da se razvija. Sadržaj Muzeja proširivao se marljivim traganjem za predmetima, darovima rodoljuba i entuzijasta, razmjenama i otkupima. Danas je već toliko upotpunjen da je postao jedna od najbogatijih specijaliziranih ustanova ove vrste u ovom dijelu Evrope, s više od četrdeset i pet tisuća popisanih djela. Dobavljanje predmeta samo je jedna strana rada u Muzeju. Građa je iziskovala obradu, katalogiziranje, restauriranje, izdvajanje u izložbene svrhe. Taj su posao obavljale generacije muzealaca čuvajući povjereno im kulturno nasljede.

Muzeju su dali obilježje pojedini njegovi ravnatelji. Razrađujući ili u nove okvire postavljajući ciljeve i načine rada predviđene u početnim pravilima, neki su od njih ostavili neizbrisiv trag svojih nastojanja. Nakon Ise Kršnjavoga u prvom razdoblju postojanja Muzeja njime je upravljao Hermann Bollé. Uza sve promašaje što ih je ovaj plodni graditelj učinio u Zagrebu, mora se istaknuti njegovo zauzimanje da glavni grad Hrvatske izgledom stane uz bok drugim metropolama Austro-ugarske monarhije. Po njegovoj je zamisli god. 1888. na ondašnjem Sajmišnom trgu (danas Trg maršala Tita) sagrađena zgrada za smještaj Muzeja i Obrtne škole. Kako je bio naklonjen eklektizmu, Bollé je pročelje zgrade stilizirao u renesansno-baroknom slogu i njime obrubio gotovo cijelu zapadnu stranu trga koji se danas, sa središnjom građevinom — Hrvatskim narodnim kazalištem, može smatrati jednim od ljepših evropskih trgova. Muzejskoj je zgradi dao unutarnji raspored koji je posve zadovoljavao ondašnje potrebe. Jednostavno ali prostrano predvorje u kojem dominiraju četiri vitka drvena pilastra podržavajući gornje galerije namijenio je prigodnim izložbama i drugim kulturnim priredbama. One se i danas tu održavaju.

U prvom razdoblju nakon prvog svjetskog rata Muzejem je upravljao Đuro Szabo. Njegovih sedam godina vodstva bilo je vrlo plodno. Spašavajući umjetničke predmete iz napuštenih i ratom oštećenih dvoraca i crkava po sjevernoj Hrvatskoj, obogatio je Muzej novim prilivom vrijednih predmeta. Drvena polikromirana plastika, crvotočna i odbačena, oštećeni antipendiji, mramorne figure, slike na drvu i platnu i starinski namještaj kojemu je prijetila očita propast smješteni su na sigurno mjesto. Muzej je dobio cijele zbirke umjetnina koje su stvarane stoljećima od gotike do kasnog baroka. Szabo je obraćao pažnju i na suvremena umjetnička ostvarenja pa je njegovom zaslugom popunjena zagrebačka Moderna galerija, osnovana 1919. god. i u prvo vrijeme usko vezana s radom Muzeja. Etnografska građa, dobrim dijelom njegovim razumijevanjem sabrana, smještena je u Etnografski muzej koji je u isto vrijeme utemeljen.

Za drugog svjetskog rata Muzej je vršio goleme napore u spašavanju pokretnih spomenika umjetnosti i kulture koji su bili izloženi uništenju i pljački. Pod upravom Vladimira Tkalčića sabiru se, kategoriziraju i po odjelima sređuju predmeti raznovrsne primjene po stilovima i tehnikama pa se sada mogu razgledati zbirke pokućstva, glazbala, grafičke vještine, nošnje, portreta, tapiserije, fotografike, slikarstva, industrijskog dizajna i sličnog. Raznovrsni materijali: kovina, drvo, staklo, keramika, koža, tekstil iziskuju specijalistički tretman. Stvorena je ekipa muzejskih radnika koja je u poratnom vremnu Muzej izdigla do nove kakvoće.

Razgranatoj djelatnosti suprotstavljao se skučen prostor. Nastojanjem dugogodišnje direktorice Zdenke Munk uređen je god. 1962. novi izložbeni prostor adaptacijom tavana. Na prostranstvu od pet stotina četvornih metara našle su stalni postav cijele zbirke koje dotad nisu mogle biti izložene. Ni ovo, naravno, nije riješilo problem otvorenog smještaja eksponata pa je još uvijek velik dio predmeta u spremištima.

Muzej se nebrojeno puta predstavio javnosti tematskim izložbama iz vlastite pohrane ili ustupajući prostorije i omogućujući izlaganje ustanovama iz zemlje i inozemstva, pa i pojedincima. Teško bi bilo te izložbe pobrojiti. Spomenut ću samo neke koje su bile postavljene nakon preuređenja Muzeja 1962. god. (suzujući izbor samo na one koje su na posjetitelje ostavile jači dojam i zadržavajući vremenski slijed): *Industrijsko oblikovanje u Italiji*, *Fotografija u Muzeju i ateljeu* (autor Zvonimir Mikas, 1963); *Minijatura u Jugoslaviji (1964)*; *Medalja u Hrvatskoj*, *Francuska tapiserija* (1965); *Japanska arhitektura*, *Sto godina fotografije u Hrvatskoj* (1966); *Pismo kroz vjekove* (1967); *Johannes Gutenberg 1400—1468*, *Madžarsko zlatarstvo od 10. do 19. stoljeća (1968)*; *Skulpture i slike iz fundusa MUO od 14. do 20. stoljeća (1969)*; *Devedeseta godišnjica MUO* (1970); *Riznice Zadra i Nina*. *Riznica zagrebačke katedrale* (1971); *Stolno posuđe i pribor od renesanse do secesije (1973)*; *Uvezi i okovi knjiga iz jugoslavenskih kolekcija (1974)*; *Mjerači vremena i stare mjere* (1975); *Kabinetski ormarići iz fundusa Muzeja (1976)*; *Secesija u Hrvatskoj*, *Restaurirana djela Vlaha Bukovca* (1977); *Oslikana pozlaćena koža od 16. do 18. stoljeća* (1978); *Sakralna umjetnost iz fundusa MUO* (1979); *Englesko srebro od 16. do 20. stoljeća*, *Donacija Ljube Perić* (1980). I nespomenute su izložbe, dakako, osvojile naklonost brojnih gledatelja. Ako napomenemo da su gotovo svaki put bili tiskani vrlo informativni i slikovno bogati katalozi, često s višebojnim prilozima, ako istaknemo da se pazilo i na to da sve te publikacije imaju jednak oblik i ukusan izgled, jasno nam je s kolikom je pažnjom, ljubavi i stručnosti sve to rađeno. Kad već spominjemo izdanja, izostavljajući ostalo što je Muzej objavio (npr. dva sveska *Tkalčićeva zbornika*, 1955. i 1958), upozorit ćemo na djelo *Muzej za umjetnost i obrt — Zagreb*, tiskano o devedesetoj obljetnici Muzeja. Ova slikovna monografija i stručnjacima i manje upućenima daje gotovo potanki uvid u ono što se desetljećima događalo u zgradi kojoj je na pročelju neizazovan, gotovo i neuočljiv natpis *Muzej za umjetnost i obrt*, što ga je još Bollé postavio.

Muzej je zakoraknuo u drugo stoljeće života. Godine ga nisu umorile već mu pribavile golemo iskustvo, a ono je u svim ovakvim slučajevima važan uvjet za uspješniji nastavak rada.

Josip Mihojević

35. GODIŠNJICU POLJSKOG KATOLIČKOG UDRUŽENJA »PAX«

Iz »Dossiera o Poljskoj« objavljenog u »Našim temama« (1/1981) doznajemo da u Sejmu ima 49 poslanika vanpartijaca koji pripadaju katoličkim udruženja (»PAX«, »Znak«, Katoličko društvo).

Među tim katoličkim udruženjima najstarije, najaktivnije a vjerojatno i »najkontroverznije« jest »PAX«. Budući da se koncem prošle godine navršila 35. godišnjica tog udruženja, smatram uputnim dati konture te katoličke organizacije.

»PAX« broji oko 20 tisuća članova i kandidata. Ima svoje podružnice u svih 49 vojvodstava. Obuhvaća 318 klubova. U Sejmu ima šest poslanika. To su Ryszard Reiff, predsjednik društva, Witold Jankowski, Zenon Komender, Mieczyslaw Stachura, Janusz Stefanowicz i Jan Waleczek. »PAX« ima jaku izdavačku djelatnost. U prvih 30 godina svojeg postojanja izdao je 2.600 naslova knjiga s tiražom od 28 milijuna primjeraka od čega 1,150.000 primjeraka otpada na Sv. pismo. Od stalnih publikacija najpoznatije su: dnevnik »Slowo Powszechne«, tjednici: »Kierunki«, »WTK«, »Zorza«; mjesečnici: »Zycie i Mysl« i »Zycie Katolickie w Polsce« (na pet svjetskih jezika).

Udruženje se samostalno financira i ne koristi se nikakvim dotacijama. Posjeduje vlastite privredne organizacije u kojima je zaposleno oko 16 tisuća radnika i pomoćnika u kućnoj radinosti. Ovo povezivanje s kućnom radinosti ima i svoju socijalnu funkciju. Njom se ispomažu porodice s mnogo djece kao i samohrane majke. Promet tih privrednih organizacija kreće se oko 6 milijardi zlota. »PAX« financira u Varšavi mušku srednjoškolsku ustanovu sv. Augustina s oko 300 učenika. Financira i ustanovu godišnjih nagrada »Wlodzimierza Pietrzaka« za istaknuta djela na polju kulture i nauke koja se dodjeljuje i Poljacima i strancima (Graham Green, Sarvepalli Radhakrishnan i drugi).

1. Postanak

Po svršetku drugog svjetskog rata nekoliko poljskih katolika, koji su zajedno sudjelovali u pokretu otpora, u dogovoru s tadašnjim poljskim primasom kardinalom Augustom Hlondom organizirali su izdavanje tjednika »Dzis i Jutro« (»Danas i sutra«). Prvi broj je izašao 25. studenog 1945. g. Taj se datum smatra i osnutkom udruženja »PAX« koje je osnovala kasnije ista grupa. Centralna ličnost bio je Boleslaw Piasecki koji je bio dugogodišnji predsjednik udruženja, sve do svoje smrti.

Iako je primas Hlond dao jednokratnu skromnu pomoć od 500 dolara, udruženje »PAX« nije pod patronatom episkopata; to je potpuno laička inicijativa.

2. Idejna osnova

Tri su osnovna ideološka polazišta PAX-a: patriotizam, katolicizam i socijalizam.

A. Patriotizam

Prva i osnovna vrijednost jest patriotizam koji je moralna obaveza. Ljubav prema domovini mora se ipak izražavati u razumnim političkim kategorijama i mora biti efikasna.

Potkraj 1979. godine osniva se i posebni Savjet za pitanja domovine (*Rada do Spraw Rodziny*).

B. Katolicizam

Udruženje »PAX« izjavljuje da je poslušno Crkvi u stvarima vjere i morala. Inače, svoju djelatnost provodi na vlastitu odgovornost i ne uvlači u nju crkveni autoritet. Poljskoj Crkvi pridaje ne samo vjersko nego i općepoljsko značenje. Smatra da normalizacija odnosa između Crkve i države kao i uspostavljanje diplomatskih odnosa između Poljske i Vatikana jača Poljsku. Intelektualno produbljivanje ideja Drugog vatikanskog koncila i porast uloge laika u Crkvi razvija poljski katolicizam.

C. Socijalizam

»PAX« prihvaća društvene i ekonomske principe socijalizma, ali istovremeno odbacuje marksističku materijalističku filozofiju. Priznaje vodeću ulogu Partije u političkom životu, ali si pridržava pravo da izrazi vlastite ocjene i zahtjeve u svakoj sferi javnog života. Glavne teze programa jesu pluralizam svjetonazora i socijalizam. Država mora biti neutralna prema svjetonazorskim i religijskim uvjerenjima građana. Svjetonazor partije jest njezina unutarnja stvar. »PAX« smatra svojom povijesnom misijom ostvarenje tog svjetonazorskog pluralizma i drži da je to stvaralački element univerzalizacije socijalizma. Socijalistička demokracija treba se izražavati upravo u svjetonazorskoj demokraciji, u omogućavanju vjernicima kao i drugim vanpartijcima pristup do državnih položaja, u odjeljivanju partijskih od državnih funkcija, u rotaciji na najvažnijim državnim i političkim položajima i punopravnom učestvovanju vanpartijaca.

Sredstva informacija moraju osigurati javnosti potpune obavijesti i reflektirati postojeću raznolikost pogleda.

3. Dijalog

Udruženje »PAX« iskorištava svaku priliku za unapređivanje dijaloga i suradnje s marksistima.

U ljeto 1955. održao se u Varšavi V. svjetski festival omladine i studenata za mir i prijateljstvo. To je pospješilo kod omladine reakciju na stereotipe u nauci i kulturi koji izviru iz dogmatizma. U jesen te godine list varšavskih studenata »Po prostu« proživljava izrazitu metamorfozu. Otvoreno napada mnoge negativnosti poljskog javnog života. Članak Jana Kuczynskog »Čar vjere« u tom časopisu daje povod za dijalog. »Dzis i Jutro« odgovara na taj članak. To daje povoda studentima da na nekoliko sveučilišta povedu diskusiju o javnoj ulozi katolicizma. U dijalog ulazi i marksistički časopis »Mysl Filozoficzna«.

»PAX« je posebno aktivan u 1964. godini. S predstavnicima marksističkog časopisa »Wychowanie« (»Odgoj«) organizira dijalog. Kasnije se pridružuju i predstavnici marksističkog časopisa »Czlowiek i Swiatopoglad« (»Covjek i svjetonazor«). Razgovori su objavljeni u knjizi »Dialog i Współdzialanie« (»Dijalog i suradnja«, »PAX«, Varšava, 1970). Osobito je bila oštra diskusija o neutranosti države i škole. Marksist Wojciech Pomykalo svjestan je da su marksisti uvjereni kako je jedino njihov svjetonazor istinit dok katolici tako isto misle o svom. On ne prihvaća svjetonazorsku neutralnost države; to obrazlaže tvrdnjom da je prosječni Poljak stalno pod utjecajem katoličkog svjetonazora i da stoga marksisti moraju imati državu kao pomoć u širenju marksističkog pogleda na svijet. Njemu se pridružio marksist Tadeusz M. Jaroszewski. Pozivajući se na Lenjina priznaje da se država ne treba baviti borbom protiv religije. Međutim, školski odgoj je za njega druga stvar. On smatra da postoje takvi školski predmeti koji se po svojoj biti suprotstavljaju katoličkim koncepcijama. Predstavnik PAX-a Witold Jankowski suprotstavio se tim shvaćanjima. Izjavio je da i »PAX« želi socijalističku školu. Socijalizam se može prihvaćati i propagirati i sa stanovišta kršćanskog svjetonazora isto kao i s materijalističkih pozicija. I drugi predstavnik PAX-a, Mikolaj Rostworowski, razlikuje socijalističku angažiranost od svjetonazora.

Nastojanje je predstavnika PAX-a da argumentiraju svoju tezu kako država može i treba propagirati socijalizam, ali pritom treba priznati jednaku vrijednost i materijalističkog i vjerskog svjetonazora. Socijalizam ima kao glavni cilj humaniziranje stvarnosti i podizanje međuljudskih odnosa na višu razinu. To se nalazi i među ciljevima kršćanskog svjetonazora.

I Boleslaw Piasecki se zdušno zalagao za dijalog i suradnju. Kršćanin je pozvan da nastavi Božje djelo stvaranja. I Drugi vatikanski koncil nalaže kršćaninu kao svetu dužnost rad i usavršavanje svijeta. Za Piaseckog humanizam je centralna tema dijaloga:

autonomija, suverenitet i oslobođenje čovjeka. On kritizira one marksiste koji pretendiraju da je samo njihov svjetonazor »znanstven«. U stvari izraz »znanstven« u sistemu svjetonazorskih vrijednosti nije na mjestu, jer kriteriji kao dobar, lijep, istinit, lažan, smisao života, leže u području aksioloških, a ne znanstvenih pojmova. On se bori i za svjetonazorski pluralizam. Tek s pluralizmom pogleda na svijet socijalizam postaje objektivno univerzalan i pristupačan masama.

»Katolički život u Poljskoj«, mjesečnik namijenjen inozemstvu, često informira o dijalogu. Tako npr. br. 3/1979 oko dvije trećine svojih stranica posvećuje toj temi. Naglašava se prednost konkretnih pitanja i ljudi pred doktrinarnim apstrakcijama. Stoga praksa treba biti prvenstveno područje dijaloga i suradnje, dok na području ideja može doći i do konfrontacije. Kao vodeći marksistički teoretičar dijaloga naveden je prof. Tadeusz Jaroszewski. On se suprotstavlja traženju prividnih konvergencija između kršćanstva i marksizma. Zalaže se za svjetonazorski pluralizam i zagovara zajedništvo vrijednosti kao što je društvena pravda, razvoj čovjekove osobnosti, humanizacija svijeta. Kao primjer da su te vrijednosti prihvatljive i katolicima Jaroszewski navodi Emmanuela Mouniera i Teilharda de Chardina.

Kao pristaša dijaloga spominje se i poznati marksist Janusz Kuczynski. Spominje se njegov članak »Kršćanstvo dijaloške epohe?« (»Chrzescijanstwo epoki dialogu?«).

Svećenik prof. Jozef Tischner govori o fascinaciji za marksističku misao. Za njega je ona »posebni ethos« i ima izrazito aksiološki karakter. Pri tom misli na marksistički postulat mijenjanja svijeta. Po njegovom uvjerenju marksisti zato niječu Boga jer misle da je ateistični čovjek snažniji u transformaciji svijeta.

Profesor Katoličkog sveučilišta u Lublinu, Stanislaw Kowalczyk, uvjeren je da i marksisti i kršćani uviđaju nedostatnost čovjeka kao izoliranog pojedinca. Tek mu društvo osigurava potpuno samopotvrđivanje. Za vjernika su i »homo socialis« i »homo religiosus« na istoj razini: vjerski život unapređuje društveni život. Kršćanski nauk o Sv. Trojstvu naglašava društveni karakter života u božanskom smislu. Puninu ljudskosti tvori sjedinjenje preko vjere, nade i ljubavi s utjelovljenom Riječi. Čovjek otvarajući se Bogu otvara se i ljudima. Autentična antropologija u duhu Evanđelja distancira se od egocentričnog individualizma.

Prof. Kowalczyk posebno svraća pažnju na činjenicu da se mnogi marksisti distanciraju od ekstremnog determinizma i zagovaraju samoodređivanje i samopotvrđivanje čovjeka što je već tradicionalno u kršćanskoj misli. On ističe poljskog marksistu Fritzhanda koji zastupa čovjekovo samopotvrđivanje kao integralni element ljudske slobode.

4. *Pokušaj ocjene*

Dijaloške rasprave predstavljaju samo dio aktivnosti udruženja »PAX«. Osim toga, kako je već navedeno, snažna je izdavačka djelatnost s mnogobrojnim knjigama i časopisima. »PAX« je uz druga udruženja (spomenimo kao najpoznatije »Znak«) mnogo doprinio suvremenoj katoličkoj misli u Poljskoj On je, nekad sâm a nekad u suradnji s drugima, organizirao razna predavanja, simpozije kao i druge slične kulturne i znanstvene manifestacije. Tako je, na primjer, povodom četrdesetogodišnjice napada na Poljsku inicijativom narodnih poslanika u Sejmu katoličkih udruženja »PAX«, »Znak« i »Kršćansko socijalno udruženje« organizirana dvodnevna međunarodna konferencija pod mottom: »Kršćani i odgovornost za mir«. Učestvovalo je 250 predstavnika iz 25 zemalja.

U kriznim situacijama udruženje je često posredovalo između crkvene hijerarhije i vlade. Tako »PAX« tvrdi da su njegovi predstavnici mnogo doprinijeli Sporazumu između episkopata i vlade u proljeće 1950. i da su dapače aktivno sudjelovali pri samoj formulaciji kao npr. u točki 6. gdje je navedeno da se misija Crkve može ostvarivati u raznim društveno-gospodarskim sistemima. To je ideja koju je tek poslije desetak godina naglasio I. vatikanski koncil.

Pa ipak mnogi Poljaci ne simpatiziraju PAX. Zamjeraju mu prorežimski stav. Prigovaraju da prakticira politički oportunizam zbog stanovitih privilegija. Tako mi se jedan predstavnik »Znaka« potužio kako je država onemogućila aktivnost njihovu poduzeću »Libela« dok je dozvolila djelatnost PAX-ovim organizacijama »Inco« i »Veritas«.

Ako se učvrsti sadašnja atmosfera u Poljskoj pa vlasti ne budu jedno kršćansko udruženje privilegirale a druga diskriminirale, nego osigurale svima jednake mogućnosti djelovanja, doći će vjerojatno vrijeme kada će se djelatnost PAX-a mirnije i objektivnije ocjenjivati.

Slavko Eseš

UVIJEK ŽIVI MOZART

Posljednja ovogodišnja operna premijera (odnosno obnovljena predstava) u Hrvatskom narodnom kazalištu bila je slavna Mozartova opera *»Čarobna frula«*, pred punim gledalištem na Trgu maršala Tita u nedjelju, 26. lipnja. Mozart, odnosno profinjeni način muziciranja, predstavlja i za mnogo poznatije i jače operne ansamble veliki kamen kušnje. Operni ansambl HNK-a hrabro se uhvatio u koštac s mnogim zamkama ovog opernog djela. Na prvom mjestu treba istaknuti glazbenu dorađenost u pjevačkim kreacijama i poletno muziciranje orkestra za što je zaslužan dirigent *Jovan Šajnović*, koji se nakon nekoliko godina ponovo pojavio za pultom Opere HNK-a. Šajnović je u ovim našim danim okolnostima priličnog kaosa koji vlada u HNK-u demonstrirao svoj veliki afinitet prema čipkastom tkivu salcburškog majstora surađujući s pjevačima idealno i harmonično, apostrofirajući laku mocartijansku frazu i logični slijed povezanosti muziciranja s orkestrom. Redatelj *Wolfgang Kersten* ponovio je svoju režiju ove popularne opere od prije nekoliko godina, slijedeći glazbenu potku velikog majstora. Ipak, bila je šteta što cijela postava »Čarobne frule« nije bila realizirana na okretnoj pozornici jer bi se tako dobilo vremena za bržu izmjenu mnogobrojnih slika. Vjerojatno zbog štednje scenograf *August Augustinčić* nije dao više blještavila ovoj bajci vedrog raspoloženja kombinirajući možda malo previše dekora s metalom, što u posljednjih nekoliko godina naveliko prakticira. Kostimi *Ljubice Wagner* vjerni i efektni, osim kostima Sarastra (u prvom dijelu) kojemu je manjkala samo perjanica pa da bude Nikola Šubić Zrinski. Možda je i kostim Papagena mogao biti u vedrijim bojama (nije potrebno raznobojno perje) jer bi na taj način bolje korespondirao s kostimom Papagene. Zborovi zvučni i odmjereni (zborovoda: *Zoran Juranić*), a baletni umeci (baletni majstor: *Ivanka Žunac*) znalački kreirani i decentno otplesani.

Ako od vrlo dobro nastudiranih pjevačkih kreacija nekoga posebno treba apostrofirati, onda je to *Zlatko Foglar* kao Papageno. Njegov Papageno bio je vjerojatno vrhunac ove predstave kako u pjevačkom, tako i u glumačkom pogledu. Sve je teklo logički, govorni dijelovi bili su zajedno sa šaljivim odlomcima plasirani neodoljivo šarmantno i s mjerom dok je pjevačka fraza bila izbrušena u svakom pogledu. Mislim da nije bilo niti jednog slušaoca u gledalištu koji nije zavolio takvog Papagena od prvog časa. Ako Foglaru treba dati jednu od postojećih nagrada (koje se u posljednjih nekoliko godina na žalost dijele u većini slučajeva ne za kreativnost, već za dugogodišnje tavorenje pojedinih umjetnika na našim opernim i estradnim scenama), onda bi to trebalo biti baš za njegovog Papagena. Pastozni bas *Ante Mijača* u ulozi Sarastra našao je svojim smirenim vođenjem pjevačke fraze direktan put do gledalaca koji su oduševljenim aplauzima nagradili njegove obje poznate arije (»O Izis i Oziris« i » U

ovom svetom hramu«). To je bas koji uz Foglara u ulozi Papagena može ovu ulogu tumačiti na bilo kojoj opernoj evropskoj pozornici. *Branka Beretovac* u ulozi Pamine muzikalna i krajnje suzdržana (što i traži njezina uloga), mirna u gestama i draga. Tri kraljičine dame *(Ivanka Boljkovac, Gordana Marić* i *Jasna Podolšak)* korektne, koji puta previše solistički raspoložene i povremeno konfuzne u glumi, što će vjerojatno nestati na daljnjim izvedbama. *Franjo Paulik* ponovio je svoju poznatu kreaciju Monostatosa (osim malog nesporazuma s orkestrom) dok je *Mirjana Bohanec* vješto i ljupko korespondirala s Foglarom u šarmantnom duetu. U ulogama Triju dječaka čuli smo lijepe glasove članica opernog zbora *Snježane Vuk, Marijane Samuđe i Ljerke Mere.* Čuli smo i novog Tamina — prvaka Ljubljanske opere *Jurija Reju* koji se nakon uspješnog nastupa u »Ljubavnom napitku« (kao Nemorino) prihvatio teškog tenorskog zadatka. Obavio ga je apsolutno zadovoljavajuće. Treba reći da je uskočio u premijernu predstavu umjesto oboljelog Krunoslava Cigoja i da je posebno u drugom dijelu predstave svojim mekanim i povitljivim organom priredio publici ugodne trenutke. Sigurno je da tog tenora treba zadržati za ovako osjetljive uloge u ansamblu Zagrebačke opere. Od općeg zavidnog nivoa muziciranja i iskrenog zanosa odudarala je sopranistica *Jasna Šajnović* u eksponiranoj ulozi Kraljice noći. Valja se sjetiti da je neka Mozartova rođakinja i k tome nadobudna pjevačica zatražila od velikog majstora da direktno za nju skladajući ovu operu napiše samo dvije virtuozne arije s visokim f-ovima zagorčivši život mnogobrojnih soprana budućih stoljeća. Očito je da nakon lenomenalne Mice Glavačević u Sachsovoj postavi »Čarobne frule« ostalim Kraljicama noći ne polazi niti približno za rukom (odnosno glasom) da izraze sav potrebni virtuozitet brzine koloratura. Sjetimo se kako se svojevremena Nada Siriščević (sada: Ružđak) namučila posebno s »vražje« pisanom drugom arijom! Zanimljivo je spomenuti da se Jasna Šajnović beskrajno mučila sa srednjim (vrlo neugodno zvučećim) položajem i onim lagama do cis-a. Bilo je tu i krivih nota, dok je nekoliko najviših tonova zvučalo pristojnije, ali još uvijek nategnuto. Bio je to debut spomenute pjevačice (ako izuzmemo njezin jedini nastup u ulozi Zerbinette u Straussovoj »Ariadni« prije nekoliko godina). Rekao bi naš Šenoa (pročitajte njegova »Kazališna izvješća«!) da »ova velemučna partija nije ugodna grlu« gđe Šajnović.

Zvonimir Prelčec, Miljenko Grozdanić, Piero Filippi i *Boris Vajda* bili su korektni u manjim ulogama.

Ne mogu ni ovom zgodom propustiti javljanje naše službene i duboko u institucijama »zakopane« glazbene kritike. Mjesecima smo morali čitati u »Vjesniku« napise Jagode Martinčević-Lipovčan koja je najbolja ostvarenja na opernoj pozornici proglašavala promašajima i obrnuto. Sada je, čini se, štafetnu palicu preuzela Milica Maravić, službeni kritičar Radio-Zagreba, proglašavajući rano ujutro 27. lipnja na valovima Radio-Zagreba ovu »Čarobnu frulu« promašajem iako se zapravo radilo o sasvim suprotnoj situaciji. Ili je to možda bio »odgovor« na nedavnu službenu audiciju za prijem novih pjevača u Operu HNK-a na kojoj je naša Milica (govoreći u žargonu) dobila nogu? To je, međutim, ne bi trebalo posebno uzbuniti jer su i velika svjetska operna imena na audicijama ili predstavama u Zagrebu bila škartirana i proglaševana sasvim neupotrebljivima. Bilo kako bilo, rodila se nova »Čarobna frula« i podsjetila nas još jednom na velikog i nepresušnog salcburškog majstora koji se (nakon zagrebačkog neuspjelog »Figarovog pira«) radosno i uspješno još jednom spustio i na obale Save.

Siniša Hrestak

KOME SU TREBALE »SLUGE«?

Nakon izvrsne režije Ivice Kunčevića i prezentacije Držićeva »Dunda Maroja« u Drami Hrvatskog narodnog kazališta povjerovali smo da će se suvisla umjetnička repertoarna politika

ove naše najveće kuće nastaviti upravo tim pravcem. Ali, ne lezi, vraže! Uvijek se mora naći netko da pokvari umjetničke domete visoke vrijednosti i da Dramu HNK-a vrati na neželjene putove tananih rezultata. To već sezonama vrlo uspješno čini redatelj *Mladen Škiljan,* pa se i ovom prilikom pobrinuo da rastjera svojom režijom *Cankarevih »Slugu«* i ono malo dramske publike koju je Kunčević svojim »Dundom« tako mukotrpno vratio u kuću na Trg maršala Tita. No prije nego o »Slugama« kažem nekoliko riječi, želio bih istaknuti da sam prije nekoliko sezona u »Maruliću« pisao o onom Škiljanovom katastrofalnom »Hamletu« na istoj sceni. I zamislite! Kada smo svi vjerovali da je skidanjem tog »Hamleta« sa scene HNK-a gotovo za sve vijeke vjekova s tom režijom, pojavljuje se taj isti »Hamlet« 1979. godine uz asistenciju direktora dramskog dijela Georgija Para i uz velikodušni blagoslov direktora Igara prof. Nika Napice (naravno!) u Dubrovniku, malko »sfriškan«. Na konferenciji za predstavnike tiska napadnut sam od strane glavnog glumca Z. Zoričića (Hamleta u predstavi) zbog svoje kritike. Ipak, moram reći da je publika u Dubrovniku nedvojbeno rekla svoje. Nakon svega TRI predstave Škiljanov »Hamlet« biva skinut s repertoara »Igara« zbog svoje totalne neumjetničke orijentacije i odlazi definitivno u ropotarnicu. To što su potrošeni teški milijuni, e, za to nije nitko odgovoran — ni Paro a niti Napica. (Staru Radojevićevu odličnu režiju »Hamleta« skinuli su s repertoara Igara umjesto da se s nekoliko intervencija predstava obnovila i nastavila svoj život na Lovrijencu.)

Sada smo pak u situaciji da na pozornici HNK-a gledamo Škiljanovu režiju Cankareve drame »Sluge«. Nema sumnje da svatko tko se imalo razumije u kazalište može doći do saznanja da je Cankarev tekst zastario i da ga je danas teško pratiti sa zanimanjem. Cankar je sigurno napisao efektnijih tekstova (»Kralj Betajnove« na primjer), a »Sluge« bi trebalo uglavnom pribrojiti školskoj lektiri, ili načiniti ono što je Jovanović napravio na Sterijinom pozorju u Novom Sadu ove godine: izmasakrirao je tekst, nadopisao cijele odlomke i dao sasvim nova tumačenja pojedinih likova (što je svakako nedopustivo i predstavlja svojevrsnu nemoć kazališnog umjetnika koji misli da je napravio revoluciju na daskama ako recimo posljednji monolog Hamleta prebaci na početak ili središnji monolog Hamleta razlomi na dva dijela kao što je to učinio veliki blefer Ristić u svojoj režiji Shakespeareova djela).

Vratimo se, međutim, »Slugama« i recimo da je Škiljan u svojem postupku prilično vjerno slijedio Cankarev tekst u kojem će napredni učitelj Jerman u sredini poltronskih kolega, korupcije, ponižavanja i konfrontacije nove i agresivne teističke vlasti i progresivnih predstavnika doživjeti slom. Te Jermanove progresivne parole i ljudi koje on okuplja oko sebe zvuče danas izvještačeno i nedorečeno. Režijski postupak je na žalost takav da se od suhe reprodukcije teksta nije otišlo dalje i da su ionako razvučene scene postale još razvučenijima (što je rezultiralo totalnom dosadom u gledalištu). Tako su igrali i glumci — nezainteresirano, neizdiferencirano i sa vrlo slabom dikcijom u prijevodu našeg poliglota *Vladimira Gerića* (u našim kazalištima nismo imali priliku slušati još jedino kakav njegov prijevod s japanskog — ali to je uslijedilo vjerojatno i stoga što japanske pisce rijetko igramo). Za Cankara smo sigurni da je odlično znao slovenski, ali za Gerića još jednom moram istaknuti da mu je hrvatski tekst i vjernost originalu zadnja rupa na svirali. O tome bi HNK morao ipak više voditi računa. Jer ako se na pozornici Drame HNK-a neće njegovati pravilni i suvisli hrvatski književni jezik, onda gdje će?

Od glumaca bih istaknuo u prvom redu pozitivni doprinos *Vjenceslava Kapurala* kao Hvastje, solidnog *Krunu Valentića* kao Kalendera, *Zlatka Crnkovića* kao župnika i sugestivnu *Ettu Bortolazzi* kao majku. *Zvonimira Zoričića* u ulozi Jermana podosta je hendikepirala nemoćna režija a i razu-

mjeli smo ga zbog nepažljive artikulacije vrlo malo. U efektnoj ulozi učitelja Komara *Danko Ljuština* pokazao je samo svoju korpulentnu figuru. Ostali su igrali kako su znali i umjeli. Scenografija *Augusta Augustinčića* nekreativna i nefunkcionalna a kostimi *Diane Kosec-Bourek* standardni. Izbor glazbe *Ksenije Savin* bez veze s tekstom i šteta je što nije izostao.

Strepimo, ali se ipak nadamo da se ova loša režija »Slugu« neće nakon nekoliko godina pojaviti na Igrama u Dubrovniku.

Siniša Hrestak

Knjige

FILOZOFSKO-TEOLOŠKI DIJALOG S MARXOM

*Razmišljanja uz najnoviju knjigu Tome Vereša**

Svatko tko je upoznao 1. izdanje ovog djela — ili bilo koji od sada već brojnih radova dominikanca oca Tome Vereša — razveselit će se što je izišlo ovo novo, prilično povećano izdanje (u 1. izdanju knjiga ima 218 strana, u 2. ih je 320). Svojevrsno priznanje piscu jest i to što, kako čujemo, toj knjizi ne treba propagande, pa se zainteresirani — a njih je podosta i neka ih bude što više — moraju požuriti s nabavom da ne bi zakasnili.

Načela su ista kao i u 1. izdanju, to jest: knjiga pruža takav misaoni susret kršćanstva i marksizma, u kojem je presuda prepuštena filozofiji i teologiji.

Marxova literarna ostavština velika je, i nije lako uočiti dominantnu temu njegovih misli. Tom uočavanju škodili su pokušaji ne bi li se Marxova misao svela na tradicionalne misaone strukture: škodili su još više apriorni stavovi bilo simpatije, bilo antipatije. A ti apriorni stavovi u ovom slučaju bili su veoma snažni i uporni. Vereš si je dao mnogo truda kako bi nadvladao te i druge smetnje da bi tako u svojoj knjizi dao što objektivniju sliku i misli i prakse Marxa, i to autentičnog, neretuširanog Marxa.

Autentični, neretuširani Marx! Autentični, neretuširani Aristotel, autentični, neretuširani sv. Toma Akvinski... — koliko novoga svjetla, koliko proplamsaja vrhunske genijalnosti nalazimo često puta baš pri takvom otkrivanju neretuširanih velikana ljudske povijesti! Nalazimo također i ljudskih slabosti, dakako, jer su i geniji bili ljudi — no, zar to smeta? Možda će autentičnost Marxova lika u Verešovoj knjizi biti komu, u gdjekojoj točki, manje draga. Obratno od toga mišljenja (koje nije opravdano) kao prvu odliku ove knjige spomenimo upravo tu, stalnu i dosljednu, brigu pisca za uočavanje činjenica. Već na početku našeg stoljeća tužio se Batiffol kako je teško kad se u uhodane stavove neke škole uvuče kakav krivi podatak ili tvrdnja: tuži se on, rekli bismo, da za ponovo uspostavljanje istine treba zapravo anđeo s neba. Da li se za ovih osamdesetak godina nakon te Batiffolove pritužbe situacija u toj točki mnogo promijenila? I zato možemo biti radoznali koliko će uspjeha imati neke — inače potpuno dokumentirane — konstatacije iz ove knjige. Tako je, na primjer, Marxovo siromaštvo u Londonu više legenda nego povijest; ili blaže rečeno: neka su Marxova pisma nepotpuno shvaćena (Vereš, str. 62). Ili: tvrdi se — čak i Engels to kaže — da teorija o višku vrijednosti potječe od Marxa; a i to je netočno. Sam Marx kaže da ju je našao kod Proudhona (Vereš, str. 91 — 92). Vereš upozorava kako Marx u »Kapitalu« nijansira tvrdnju o radu kao izvoru vrijednosti: osnovna vrijednost ne dolazi od rada samoga po sebi, nego od upotrebe vrijednosti (Vereš, str. 88). Pojam otuđenosti Marx nije napustio nakon »Njemačke ideologije«, i tu nema razlike između »mladog« i »zrelog« Marxa (str. 76, usp. 57). Po iskazu Marxa nauka o klasnoj borbi nije njegovo otkriće (str. 60, bilj. 74; opširnije u: Vereš, *Razgovor o crkvi i Marxu*, »Obnovljeni život« 1978, br. 5, str. 414). Da je prvotno društvo bilo besklasno, naučava Engels, ne Marx (str. 97). Napose je zanimljiva Verešova analiza Marxova ateizma — no o tom malo niže i opširnije (jer je zaista važno).

U tom kontekstu spomenimo i Verešove ispravke prijevoda Marxovih tekstova kod nas. Nisam točno brojio koliko ih je, čini mi se desetak. Oni nekad ponešto nijansiraju Marxovu misao, a nekad njega samoga prikazuju u zanimljivijem svjetlu.**

Od Vereša, nadalje, saznajemo ne samo da klasna borba nije Marxovo otkriće nego da su se i on i Lenjin čuvali od njena precjenjivanja (str. 116). Doista, zar ima smisla proširivati na čitavu povijest tu specifičnu shemu klasne borbe u jednom dijelu Evrope 19. stoljeća koja je išla prema revolucionarnom preuređenju čitavog društva? Prošlo je Rimsko carstvo, prošao je društveni uređaj kršćanskog srednjeg vijeka, ali ne zbog klasne borbe između povlaštenih i nepovlaštenih, nego iz drugih razloga (usp. str. 117 — 118). Verešovu izlaganju dodajmo i primjer iz naših krajeva: dolazak Turaka u naše krajeve i oslobađanje od njih nije bio jedan od primjera klasne borbe. Pod dojmom tog Verešova upozorenja postaje uvjerljivija Lenjinova misao da »kroz neprekidno i umjetno podržavanje klasne borbe više progovaraju buržoaski negoli proleterski interesi« (Vereš, str. 116). Zahvalni smo ocu Verešu za tu novinu u vrednovanju klasne borbe; zahvalni smo još više za — napose u tom ispravku implicirani — poticaj na realizam u uočavanju činjenica.

I tim smjerom treba ići još i dalje. Vereš nam pokazuje kako Marx nije uvijek uporno išao za tim da ostane strogo unutar premisa svog — iako nesumnjivo jasno proklamiranog — filozofskog i sociološkog sistema i nekih njegovih izvoda. Tako, na primjer, unatoč svom osnovnom angažiranju za proletarijat, on se bez skrupula — makar su mu prigovarali da je izdao stvar proletarijata — zauzimao za građansku revoluciju i suradnju s njemačkim buržoaskim demokratima (str. 60), kako se čini sasvim iskreno, ne tek taktizirajući, kao što je god. 1864. jedino iz taktičkih razloga pristao da se u statut Internacionale unesu moralne kategorije prava, dužnosti, istine, ćudoređa i pravednosti (str. 160). Nadalje, unatoč proklamiranom klasnom, a ne nacionalnom pristupu ljudskoj zbilji, i unatoč našem eventualnom očekivanju da će se pri nacionalnim problemima zauzeti za izrabljivane — to više što nisu bili samo nacionalni problemi tada u pitanju — godine 1848. i 1849. govori Marx da će

---

* *Tomo Vereš: FILOZOFSKO-TEOLOŠKI DIJALOG S MARXOM. Misao i praksa u djelu Karla Marxa.* Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 1981, 2. izdanje, 320 str.

** Šteta što je Vereš imao previše povjerenja u Gavelin prijevod Aristotelove *Metafizike* pa je tako propustio ispraviti netočan prijevod rečenice iz *Metafizike II,1* što ga je stavio na početak svoje knjige. Također je šteta što je u knjizi ostao izvjestan broj nepopravljenih tiskarskih pogrešaka. Većinom su takve da ih čitatelj sam može popraviti, pa makar bile i neugodne, kao ona izmjena redaka na str. 130. Tu je čitavih 9 redaka (brojeći odozdol od 11. do 3.) krivo postavljeno (njima je mjesto iza 10. a prije 11 retka odozgor). Isto bih rekao za one dvije pogreške u navođenju sv. Tome Akvinskog. Oni, naime, koji se toliko bave svetim Tomom da će htjeti pogledati citate u njihovu kontekstu, znadu — po sadržaju — da onaj zanimljiv Tomin tekst iz *Summa theologica*, naveden na str. 90 — 91. u bilješki 29. jest iz II-II (što je slagar izostavio); ili da ono što se spominje na str. 275. ne donosi *Summa theologica III* (kako je ondje stavljeno u bilj. 83.), nego *Supplementum*. — No u drugu ruku, ne mora svaki čitatelj znati da je Rjazanov umro 1938, a ne 1918, kako je pogrešno tiskano na str. 23. A na str. 48 izostao je čitav redak (rado prihvaćam prijedlog da to spomenem jer je za čitaoce knjige korisno): to je 10. r. odozdol, koji mora glasiti ovako: *crkvenih otaca izgleda pretjerano, neprirodno, nezgrapno* (mjesto toga tu se nalazi tekst koji je ponovo tiskan u 8. retku odozdo, gdje mu jest pravo mjesto).

biti doprinos sveopćem napretku što će — kako on misli — slijedeći svjetski rat zbrisati s lica zemlje južnoslavenske narode (među njih ubraja i Čehe!); god. 1854. naviješta propast i onih južnoslavenskih naroda koji su tada bili pod Turskom (str. 61 i 122). A kad se radilo o umjetnosti, Marx je ne samo elastičnom taktikom ili privremenim stavom pokazao da zamjećuje uskost svog teoretskog okvira nego nije sakrio da je u svojoj teoriji ostao naprosto bez odgovora. On je, naime, i u umjetnosti htio vidjeti onaj njemu tako drag stav tzv. ekonomske podgradnje i ideologijske nadgradnje. U taj okvir pokušava ugraditi činjenicu da su neki oblici grčke umjetnosti — na primjer epika — nestali, kako on misli, zauvijek. On ne želi ono drugo — »idealističko« — tumačenje po kojem je umjetničko djelo izraz Vječnoga; a ipak uviđa i iskreno priznaje kako oblici grčke umjetnosti još uvijek pružaju umjetnički užitak i u izvjesnom smislu vrijede kao norma i nedostižan uzor. Zbog izmjene ekonomske podgradnje grčka epika je, eto, prošla i nema je više: a ipak ostala umjetnost još je tu, i to kao norma i nedostižan uzor. Za njegovo razmišljanje to je »teškoća«, i on je izričito priznaje (Vereš, str. 177). Traži li ta »teškoća« reviziju i samog prihvaćenog principa, možemo se pitati, reviziju pod prijetnjom raskoraka između principa i stvarnosti?

Vereš često donosi misli sv. Tome Akvinskog. Vrlo dobro! Poneki Tomini tekstovi koje je Vereš probrao mogu nas upravo iznenaditi. Iznenaditi ne toliko Tominom pronicavošću — nju već odavno poznamo! — nego njegovom suvremenošću. Sve badava, uvijek se ponovo i ponovo osjeća da je čovjek ipak — jedan! Nije toliko važno *kada* je živio onaj koji je uspio nešto o tom *»jednom«*, o čovjeku otkriti, nego je važno da li je doista upoznao *čovjeka*, stvarnoga čovjeka i njegov stvaran, a ne tek zamišljen svijet.

Pa počnimo i mi ovo svoje razmišljanje jednom rečenicom svetog Tome: »Quia parvus error in principio magnus est in fine... — Budući da sitna zabluda na početku biva krupnom na svršetku...« *(De ente et essentia*, početak). U svjetlu tog Tomina stava spomenimo neke činjenice. Kant radikalno i nepremostivo odjeljuje subjekt i objekt spoznaje. Hegel je to nazvao ne strahom od zablude, nego strahom od istine, pa isto tako radikalno izjednačuje sve što je realno i sve što je pojmovno (dakako, u onom specifički nijansiranom Hegelovu smislu). Mnogo je toga genijalno što su ta dva mislioca napisala; a ipak ta »sitna pogreška na početku« (ako je »sitna«!) jednog i drugog sistema kakve je imala posljedice! Među pokušajima ispravljanja te pogreške nalaze se i pokušaji Feuerbachovi, nalaze se i Marxovi. Marx naučava utapljanje — točnije: »uprisutnjenje« — filozofije u zbivanje, prožimanje i osmišljavanje zbivanja dijalektikom. Po njegovu mišljenju teoretska filozofija s Hegelom prestaje jer je već stigla do svog vrhunca; sada slijedi realizacija, ono sve veće zbližavanje, upravo izjednačivanje misli i bitka — ipak samo asimptotički, tj. na način krivulje koja se sve više i više približava pravcu, ali ga ne dostiže. Promašiti znači upasti u otuđenje, ostati degradiran na puku stvar, postvaren. I dok su Kant i Hegel kabinetski mislioci, Marx je čovjek koji želi zahvatiti život, sam život i sav život. Revolucionarna djelatnost proletarijata jest ono odjelotvorenje istine (usp. Vereš, str. 53 sa 16 — 17, 40, 45, 144—156, 192 itd.). Mjesto akademskih rasprava i tko zna koliko istinitih anegdota o Kantu i Hegelu sada je, kod Marxa, dáno zeleno svjetlo i događajima, golemih, pa i svesvjetskih razmjera. Ako je Marxova teorija kriva, »parvus error in principio«, onda druga polovica te spomenute Tomine rečenice — »magnus est in fine« — morat će dobiti strahovito značenje i upravo apokaliptičke dimenzije.

Je li opravdan taj »ako«? Što o tome misli sam Marx?

Ovo što sada želimo ukratko izložiti sasvim je nešto drugo nego ono obično — možda i zabavno kao na kvizu — ispitivanje tko je odgovorio točno, a tko netočno. Sada se radi o angaženosti najdubljih čovjekovih dubina pred zaista vrhunskim pitanjima.

Objektivno gledajući nije svejedno što znači fenomen smrti u čovjekovu životu; također, nije objektivno svejedno postoji li Bog ili ne postoji. No sve i da pustimo po strani taj objektivni vidik, samo subjektivno čovjekovo doživljavanje pred pitanjem o Bogu i o omeđenju ljudskog života smrću takvo je da opravdano zahtijeva krajnje poštovanje i pažnju. Potresne dubine iskonske ljudskosti došle su do izražaja u onom iskrenom Ciceronovu tekstu *(Cato Maior sive De senectute)* u kojem raspravlja o besmrtnosti duše, pa, nakon što — osloniviši se na samoga Platona — nije došao do potpunog smirenja, ipak ne odustaje od nade i govori kako će to biti lijepo — ako ima života iza biološke smrti — kad se bude mogao susresti s velikanima — on nabraja neke — koji su za tadanji rimski svijet bili simboli plemenitosti i prave veličine; no i obratno, pod dojmom svoje ipak neriješene sumnje govori i u suprotnoj pretpostavci, ako života iza smrti nema, on je ipak i tada u prednosti time što ga neće moći prezreti oni koji su ovdje govorili da zagrobnoga života nema. I još dublje potresa čovjekovu psihu ono razmišljanje — na način Pascalove »oklade« ili u bilo kojem drugom obliku — kako, u slučaju da Boga nema, vjerniku ipak najposlije neće škoditi njegova sadašnja vjera; obratno, ako Boga ima, za nevjernika je njegova nevjera vrlo nepoželjan riziko.

Što o tim problemima kaže Marx? U »Privatnom vlasništvu i komunizmu« otvoreno se suočio s oba ta pitanja, i o smrti, i o Bogu. Na oba pitanja daje neki odgovor, no sam ga obeskrepljuje.

Najprije o smrti. Čovjek je, kaže Marx, generičko biće, smrt je samo individualan problem: umire pojedinac, ne umire ljudski rod. No u istom djelu, samo jednu stranicu prije tog tumačenja smrti, upozorava Marx kako treba paziti da se u komunizmu »društvo« ne bi učvrstilo kao apstrakcija prema pojedincu (Vereš, str. 197 — 198). Ta je primjedba točna: jer doista, bez pojedinih ljudi što je ljudski rod ako ne puka apstrakcija? Ni Marx ni mi ne možemo prihvatiti takav odgovor na pitanje o smrti.

Uza sve to tim istim razlikovanjem između čovjeka kao pojedinca — koji nastaje — i ljudskog roda — koji niti nastaje niti prestaje, nego naprosto sebe održava — misli Marx otkloniti pitanje o iskonu čovjeka kao krivo postavljeno pitanje; kako ljudski rod, tako i sva priroda jest u trajnom progresu pri kojem pojedine pojave nastaju i prestaju, ali progres traje.

No to Marxovo tumačenje ne prihvaćamo (ne prihvaća ga, zapravo, ni on — kako ćemo malo niže reći), i to iz dva razloga. Prvo, tu bismo mogli ponoviti Marxovu primjedbu o generičnosti kao pukoj apstrakciji. Drugo, mogli bismo postaviti metafizičko pitanje je li taj ljudski rod i je li taj progres takva pojava koja sve potrebne uvjete svoje realizacije ima u sebi i od same sebe bez pomoći drugog bića; ili je, naprotiv, nalik na neplivača koji sam u sebi nema uvjeta za izranjanje, pa ako nesrećom padne s broda u more, nećemo ga spasiti time da mu u pomoć bacimo drugog neplivača, ili trećeg ili petnaestog...

Makar Marx nije ušao u sve detalje što ih uključuje ona malo prije skicirana usporedba s »neplivačima«, ipak je osjetio i izrekao da njegovo tumačenje postojanja svijeta nije dovoljno. Sugovornik njegova zamišljenog dijaloga nije zadovoljan s tim odgovorom niti s Marxovom tvrdnjom da se tu svijet najprije zamišlja kao nepostojeći, pa onda — po prijelazu iz ništa u stvarnost — kao postojeći, te zato nastavlja i insistira: »Ja te pitam za njezin [prirode] *akt* nastajanja, kao što anatoma pitam za stvaranje kostiju« (navodi Vereš, str. 206). Akt nastajanja — jako dobar izraz: ne radi se o vremenskom prije-poslije, nego o ontičkom i ontološkom biti, a ne ne-biti; radi se o »izranjanju« (da se opet poslužimo tom usporedbom) koje ima svoje uvjete: pa kad su ti »neplivači« ipak »izronili« i nalaze se »nad površinom«, sigurno je da oni sami nisu jedina stvarnost, nego da osim njih postoji i biće *drugačije naravi*, s drugačijim »aktom nastajanja« (da upotrijebimo

Marxov izraz), odnosno aktom postojanja nego što je akt nastajanja u onih »neplivača«. To je biće drugačije naravi baš s obzirom na ono »izdizanje nad površinu«, takvo da potrebne uvjete toga nadilaženja ima samo od sebe, u njega je bivstvovanje samosvojno. I snagom toga »broda« koji po svojoj naravi »plovi« a ne »tone« mogu »izroniti« i oni »neplivači«, i prvi, i drugi, i treći, i petnaesti. Nije važno koliko ih je — u ime metafizike nemamo ništa protiv da ih bude neograničeno bilo vremenski, bilo prostorno — važno je da li snagom svoje naravi ili od drugoga dobivenom silom imaju akt nastajanja, odnosno svoje bivstvovanje.

To je pitanje, dakle, Marx hrabro i iskreno postavio i — ostavio ga bez odgovora.

Hoćemo li se baš jako zabuniti ako pomislimo da je upravo taj nedostatak čvrsta stajališta o Bogu — spoznatom i priznatom — razlog što je Marx, teoretski, napustio klasičnu etiku, napustio sve do jetkog izrugivanja? Njega ne zanima »pravednost, sloboda, jednakost, fraternité«, to je za njega »moderna mitologija« (Vereš, str. 160). U tom je — teoretski — strahovito dosljedan. Njega zanima samo ono izjednačavanje misli i djela, ono odjelotvorenje istinom pomoću revolucionarne djelatnosti proletarijata, i to ne u smislu dinamički promatrane i finalistički orijentirane ljudske naravi (dakle čovjeka promatranog ne čisto statički, nego ukoliko je njegova narav specifički nosilac i zahtjevatelj specifičkih osobina i djelovanja), nego kod Marxa to odjelotvorenje uzima riječ »misao« i »djelo« u smislu Hegelova strukturiranja stvarnosti. Ne znam da li iz takvih premisa baš nužno slijedi ovaj zaključak, no Marx ga donosi: »I egoizam, i požrtvovnost pod određenim uvjetima jesu nužan oblik uspijevanja pojedinca« (navodi Vereš, str. 159). Možda otuda i onaj — inače neshvatljiv — Marxov stav prema Južnim Slavenima (kako smo malo prije razmotrili).

Tmurna etika — tmuran osobni život. Otprilike godinu dana pred svoju smrt piše Marx Engelsu o svom životu da je to bio »beskoristan, besadržajan, uz to skupi životni tijek« (navodi Vereš, str. 70). Smrt supruge (a i najstarija kći umrla mu je nedugo nakon tog pesimističkog pisma), pa nezaustavljiva bolest, sigurno je pripomogla tom raspoloženju. No tragično je i to da su obje njegove kćeri koje su ga nadživjele izvršile samoubojstvo (Vereš, str. 70, bilj. 80, usp. 122 — 123).

A sada još jedno pitanje: što zapravo treba misliti o Marxu kao filozofu? On jest čitao Aristotela i pravio bilješke iz njegovih spisa (usp. Marcel Reding, *Toma Akvinski i Karl Marx*. »Obnovljeni život« 1977, br 5, str. 446 — 447). Doktorirao je iz filozofije. No upravo ta njegova dizertacija potiče na kritičku suzdržljivost prema Marxovu filozofiranju. Pustimo po strani što je doktorirao (i to naglo) u Jeni iako je bio berlinski student (Vereš, str. 43, bilj. 49). Začuđuje sam sadržaj dizertacije jer Marx govori o sličnosti između »skretanja« zadnjih nedjeljivih čestica kod Epikura i »forme« kod Aristotela. Sličnost bi imala biti u tom što se tim »skretanjem« kida determinirana ukrućenost materije; i — prema Marxu — u tom bi bila sličnost s Aristotelovom »formom«. No to uspoređivanje Epikurove i Aristotelove misli sasvim je promašeno. Prema Epikuru materija je potpuno determinirana i ono »skretanje« posve je slučajno (u najgrubljem značenju riječi »slučaj«). A Aristotelova nauka o »formi« obrađuje realizaciju zamisli, »ideje«, u »materiji«, točnije: u materijalu (tvorivu) koji je po sebi prazan i nedeterminiran a kadar poslužiti realizaciji ove ili one zamisli. I dok se Epikurovi bogovi uopće ne zanimaju za zbivanja na Zemlji, Aristotel naučava da Bog ispunja svijet idejama »kad hoće i kako hoće — hópoy boyletai hai hópos« (*Peri kósmoy* 6, 400 b 12; usp. 398 b 13). A pod vidikom spoznaje Bog je već po svojoj naravi sva potpuna i subsistentna spoznaja, »misao onog bića koje je već po svojoj naravi misao — nóesis noéseos nóesis« (*Metaph.* 12, 9, 1074 b 34).

Šta dakle? Treba li odbaciti Marxa kao filozofa? Donekle, tj. toliko koliko je i on sam bio elastičan prema svojim vlastitim filozofskim iskazima. A to je išlo tako daleko da je dao povoda mišljenju kako je nakon »Njemačke filozofije«, u zrelijoj dobi, napustio filozofiranje. Iako to mišljenje previše tvrdi, ipak je zanimljivo da je do njega moglo doći. S vremenom kod Marxa prvo mjesto preuzima sve više i više ne filozofsko razmišljanje, nego sociološko, te otale praksa.

Upravo tu vidimo dobar putokaz za dijalog marksizma i kršćanstva. Središnje sporno filozofsko i religiozno pitanje, pitanje o Bogu, de facto Marx nije promatrao sa stanovišta preciznog metafizičkog proučavanja (nešto smo od toga malo prije razmotrili), i, koliko ipak djelomično jest i o tom razmišljao filozofski, zastao je na pitanjima koja je ostavio bez odgovora premda se odnose na samu srž problema. No obratno, promatrajući čovjeka ukoliko je ostao obespravljen, izbačen iz tračnica svoje životne putanje, prisiljen da živi izvan odrednica svoje naravi — a sve to pod pritiskom ljudskih »bogova« koji zaista nemaju nikakva opravdanja za takav svoj postupak — to je Marx uočio, i ne samo uočio nego je i pokušao znanstveno obraditi i pozvati na akciju. Nije on bio jedini (o tom vrlo informativno piše Vereš u svom članku *Razgovor o Crkvi i Marxu*, »Obnovljeni život« 1978, br. 5, str. 397 — 418); u pogledu vidovitosti u prosuđivanju situacija mi ćemo katolici — a ne samo mi katolici — bez oklijevanja dati prednost Leonu XIII, ali po geografski proširenom, službeno i propagandistički proklamiranom programu Marx ima prednost.

Malo prije upotrijebio sam izraz »ljudski 'bogovi'«. Nisam taj izraz upotrijebio samo na stupnju onog svojevrsnog stila koji nekad kao pohvalu, a nekad kao izričaj skrajnje nametljivosti, i to nepravedne nametljivosti, upotrebljava takav ili sličan izraz o čovjeku ili nečem iz njegova svijeta. U dijalogu s Marxom taj izraz ima zaista teološko ili barem parateološko značenje. Marx, slijedeći i nijansirajući Feuerbacha, govori o vjeri u Boga kao o čovjekovu otuđenju. Tu je Vereš zastao i lucidnom analizom pokazao kako »bog« kojeg pobija Marx, zaista nije Bog o kojem govori religija i do kojega dolazi metafizika. To je isto, zapravo, rekao već Marx time što ne proučava Božju egzistenciju ili narav, nego funkciju koju Bog ima u čovjekovu životu. Na žalost tu funkciju uočio je na svoj način, nekad nepotpuno, nekad netočno, a uz to i generalizirajući. »Zar stari Moloh nije vladao? Zar Apolon iz Delfa nije bio stvarna moć u životu Grka? Ovdje ni Kantova kritika ne znači ništa. Ako netko zamišlja da ima stotinu talira, onda za njega stotinu zamišljenih talira ima istu vrijednost kao i stotinu stvarnih«, veli Marx (navodi Vereš, str. 126). Takva božanstva mogu biti kočnica čovjekova samoizgrađivanja. Uostalom, u kojem sve značenju upotrebljava sv. Pavao izraz »idolopoklonstvo«! Dovle se kršćanin lako može slagati s Marxom. No, na žalost, Marx je išao za »oboženjem« čovjeka u smislu uprisutnjivanja misli u dijalektičnoj stvarnosti (usp. Vereš, str. 32, 123—127, 162, 207, 268 itd.), i takvom »oboženju« religija se protivi. U tom kontekstu Marx je religiju nazvao prauzorom svakog otuđenja (str. 133). Tom se »oboženju« napose protivi kršćanstvo, i zato je kršćanstvo nemoralno (str. 158, usp. 122—123).

Na sreću, autentični Bog i metafizike i religije nije čovjeku ni najmanje takmac, već duša njegove duše, duša i inspirator njegova stvarnog napretka i utemeljitelj sretnije budućnosti, kako ovozemske, tako i eshatološke u Kristovoj Završnici, a ta je bitno transcendentna (usp. str. 269, 272, 274 itd.).

Vereš je lijepo pokazao kako noviji izdavači Marxovih djela pokazuju simpatičnu i, bez sumnje, prijeko potrebnu kritičnost. I mi vjernici osjećamo potrebu proučavanja izvora, bez pomodarskih natruha iz bilo kojeg stoljeća, pa i ovog našeg (i bilo kojeg razdoblja u njemu). Poziv na upravo takvu smionost — i kršćanima i marksistima — kao da se »između redaka« osjeća u čitavoj Verešovoj knjizi. Po mom mišljenju upravo je u tom velika odlika,

možda i najvažnija, te veoma vrijedne knjige. No ona je i inače izvrsna. Na primjer, ovako cjelovita prikaza čitavog tog problema valjda i nema kod nas, i to niti u pogledu obilja podataka, niti u pogledu preciznog poštivanja činjenica. Uz to, često oslanjanje na sv. Tomu Akvinskog daje cijeloj knjizi poseban pečat akademske ozbiljnosti i životnog realizma. Na tom delikatnom području, gdje ima mnogo — i previše! — i blokovske zatvorenosti u vlastiti geto, i naivnih pokušaja niveliranja, čak i izjednačivanja, treba — i kad su razlike u svojoj stvarnosti upravo tvrdoglave — postupati kako nam kazuje ova značajna knjiga. Piscu čestitamo, a knjizi želimo što veći uspjeh!

Miljenko Belić

DANICA 1982.

Izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1981.

Kao i obično, Danica za slijedeću godinu uranila je za nekoliko mjeseci. Takve anticipacije pučkih kalendara uobičajene su ne samo kod nas nego i u drugim zemljama. I ova 101. Danica nastavlja svijetlu tradiciju najpopularnije svetojeronimske, odnosno ćirilometodske edicije, koja je, kao što znamo, najčitanija knjiga među Hrvatima katolicima. Opremili su je akademski slikari prof. Zdenka Sertić i prof. Dragan Sax, dosadašnji ilustratori ćirilometodskih izdanja. Tu još imamo i nekoliko crteža Josipa Ćosića. Kao i u prethodnim Danicama, i u ovoj se nalaze dva priloga u boji: prilog za naše ljude u inozemstvu i prilog za najmlađe »Mala Danica« s nagradnim natječajem.

Nakon uvodne riječi glavnog urednika Radovana Grgeca i njegova članka »Gore srca!« u kojemu je intonirana glavna tema ove Danice (tornjevi naših katedrala), redaju se u pojedinim rubrikama mnoga stara i neka nova imena sa svojim prilozima u prozi i u stihu. Od najstarijih suradnika valja spomenuti Tomislava Prpića i Josu Felicinovića te pokojnog Petra Grgeca, čiji su stihovi prigodom 800. obljetnice rođenja sv. Franje donijeti iz njegove knjige »Sveta Hrvatska«, i pokojnog Tomislava Macana, velikog prijatelja Jeronimskog društva. Tu su, kao i svake godine, i prilozi seljaka, radnika i djece (Pogačić, Burin, Rešković, Benzon, Sviben itd.). Iako je Danica prvenstveno pučki zbornik, ima u njoj i vrijednih literarnih priloga kao što su prilozi Dubravka Horvatića, Ive Balentovića i drugih suradnika.

Nažalost, i opet su se potkrale neke tiskarske i druge greške. Ipak uza sve svoje nedostatke, Danica je u svom žanru zaista jedinstvena i kvalitetna publikacija.

Posebno ističemo priloge redovitih suradnika Danice: Tome Vereša, Mirka Validžića, Srećka Bošnjaka, Stjepana Džalte, Vinka Dorčića, Josipa Berke, Stjepana Šegudovića, Žarka Brzića, Martina Kirigina, Oskara Piškorića, Branka Krilića, Vladimira Dumbovića, Nevenke Bakoš, Ive Grgureva, Antuna Jovanovca, Leonarda Kamerlata kao i nekih novih: Vjekoslava Milovana, Ive Arnerića, Slavka Jurića, A. Removčana, Dragana Čuturića, Aleksandra Peičića i drugih.

Ne smijemo prešutjeti ni pjesničke priloge Mire Preisler, Stanislave Adamić, Tomislava Dobora. U spomenima naših pokojnika nalaze se nekrolozi o Frani Sentinelli, koji je napisao biskup Ivo Gugić, zatim nekrolozi o Augustu Đarmatiju, Nikoli Boriću, Josipu Nagyu, Mihovilu Gračaninu, Nikoli Jagatiću i Boži Milanoviću koji je napisao naš poznati katehetski stručnjak Ivan Pavić.

Na kraju valja istaknuti vrlo popularnu cijenu ove zaista popularne knjige: 100 dl! Toplo je preporučujemo svima!

G. M.

Georges Huber: IVAN PAVAO I.

Izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1981. Biblioteka »Novi vidici«, br. 10. Preveo R. Grgec

Ćirilometodsko društvo objavilo je u prijevodu Radovana Grgeca još jednu Huberovu knjigu. Ona prva čitala se nadušak i ubrzo rasprodala. Bila je to knjiga o anđelima, koje danas neki teolozi ne smatraju stvarnim i osobnim bićima, a ovaj im je katolički laik pokušao vratiti »aureolu« upravo na temelju mišljenja i pobožnosti posljednjih papa prema anđelima čuvarima. Zanimljivost Huberova pripovijedanja dolazi do izražaja i u ovom djelu o Ivanu Pavlu I, papi koji se na Petrovoj stolici pojavio poput meteora, ostavivši svijetao i neizbrisiv trag.

Po mišljenju G. Hubera s Ivanom Pavlom I. započinje novo doba povijesti Crkve. Opisujući njegov život i djelo dokumentirano i zorno, još više nam je približio papu Lucianija, našega znanca s hrvatskog jubileja u Solinu i Splitu, gdje je njegova poniznost i ljubeznost ostavila dubok dojam na sve koji su imali sreću da ga vide.

Ovaj deseti svezak biblioteke »Novi vidici«, u kojoj je između ostaloga objavljeno i nekoliko knjiga Jeana Daniéloua i Jeana Guittona, nadovezuje se organski na prethodni (Bonnet-Grgec-Vereš: Neoklerikalizam i pučki katolicizam). Papa Luciani nalazi se na dijametralno oprečnoj strani svakom neoklerikalizmu i »pismoznanstvu«. Svjestan svoje ljudske slabosti i ograničenosti, ali i uzvišenosti svojeg poslanja, bez osjećaja niže vrijednosti prema »pismoznancima« i »cerebralcima«, ušao je Ivan Pavao I. hrabro u posljednje razdoblje svojeg života i izgorio. Profesor s bellunske bogoslovije, koji se služio s devet tisuća riječi, pokušao je kao biskup i papa izreći ono što je bitno s tisuću riječi, pristupačnih i razumljivih djeci i odraslima, neukima i obrazovanima. S mnogo duhovitosti i humora, ali i s mnogo razumijevanja za druge, znao se približiti puku, ali i, kad je bilo potrebno, reći »popu pop i bobu bob«. Popularnost sadašnjeg pape proizlazi, vjerojatno, dobrim dijelom iz Lucianijeva prethodništva. Luciani je među prvima zastupao mišljenje da valja prekinuti s praksom »talijanskog papinstva«, kako bi se čuo u Crkvi više glas onih koji ne žive na povlaštenom, »pluralističkom« ali manjinskom dijelu globusa.

Ivan Pavao I. nalazi se u ishodištu nove ere. Govorio je malo, ali je rekao mnogo i kao papa premda je na Petrovoj stolici bio svega trideset i tri dana. Imao je pravo »srce siromaha« koje je kucalo u ritmu Govora na gori. Njegov život bio je još rječitiji od njegovih »kateheskih simplifikacija«. Zahvaljujemo G. Huberu i Ćirilometodskom društvu da su nas podsjetili na naš dug prema jednom poniznom, svetom i velikom papi.

G. M.

BALENTOVIĆEVE KRATKE PRIČE

Ivo Balentović: SREĆA JE NEŠTO DRUGO, kratke priče, Vinkovci 1981, str. 145, izd. Društva književnika Hrvatske, Sekcije za Slavoniju i Baranju

Književni prilog *Ive Balentovića* hrvatskoj književnosti već je tolik da ga sve vode pristranosti nikad ne mogu izbrisati. Riječit je njegov doprinos našoj literaturi i u prozi i u pjesmi. Okušao se u gotovo svim književnim rodovima, i to uspješno, a na području pripovijesti posebno. To potvrđuje i njegova najnovija knjiga kratkih priča, kako ih je sam namjerno okrstio, i to pod vrlo simptomatičnim naslovom *»Sreća je nešto drugo«*, što nije lako odgonetnuti.

Dvadeset i tri kratke priče sve su sami istinski isječci našeg svakidanjeg života, ne uzeti nasumice niti plašljivo birani, izrasli u redovitoj vrelini naših zbivanja, zapaženi i dužnom pažnjom njegovani, stvarni mozaik našeg osobnog i društvenog egzistiranja. U

svim svojim pričama Balentović je i promatrač i brižljivi prelac, ne fotograf ili magnetofonski registrator, već nadareni umjetnik koji okom zapaža a srcem dodiruje, ne gubi se u magluštinama nerazumljivosti niti jeftino klizi u frivolne virove, već čvrsto stoji na razini istinskog pripovjedačkog poniranja jasnoćom dočaravanja i poštivanjem etičkih norma života.

Njegova je svaka priča život u malom, cjelina (iako životni isječak). — »*Svirač*« u krčmi i svirač u orkestru. Jedan svira kad duša želi, drugi na zapovijed. Problem *slobode*. — »*Osmijch lopočeva lista*« obrađuje temu *sela i grada*. Otac se vraća od sina iz grada da prirodno poživi u svom selu. — »*Glumac*« i gluma nije isto što i stvarnost života. Oproštaj od *iluzija*. — »*Mati čeka*« sina koji je poginuo u ratu i umire čekajući. Majčina je ljubav *otajstvo*. — »*Bridovi sjećanja*« sustižu se kod liječnice kad otkriva u pacijentu čovjeka koji ju je za rata kanio likvidirati. Pomogla mu je. *Savjest*. — »*Imati i nemati*« osjeća Ana u Americi dosta oporo jer ima svega, a nema *zavičaja*. — »*Barba*« je bio mornar, ima novaca, a ne zna živjeti, škrt je. Privuče se Mađarica i pobrsti sve. — »*Kad smo mi cigani*«, to je naša *krv*, nek nas svi puste na miru. — »*Put kroz džunglu*« je naš ljudski put: »Čovjek ništa ne zna. Život je rijeka, a čovjek je slamčica koju nosi velika voda tekućica... naprijed, u nepoznato«. — »*Izgubljeni smijeh*«, za pravo »samo... se među njima raspukla jedna tanahna nit koja ih je dotle spajala«. Ana i Andrija voljeli se u mladosti, sreli se u starosti i odmah rastali. — »*Rafa*« je bio »pomalo čudak, osamljenik, čovjek pogažen vremenom, zaboravljen od svih a i sam ne mareći ni za koga«. — »*Jedan korak*«, ali Vito Ivić neće da učini nepošten korak, radije skroman život, poštenje, mir. — »*Hromi golub*« je ponovni zov za *slobodom*. Umirovljeni učitelj Jež više voli prirodan život u maloj seoskoj kućici negoli opterećen život s djecom u gradu. — »*Dijete i smrt*« pokušava otkriti dječje reagiranje pred otajstvom *smrti*. —»*Rastanak s Kineskinjom*« zauvijek jer ona ne može shvatiti evropski način preopterećenog života, ona hoće biti slobodna i jednostavna. — »*Jadnici*« su robovi tehnike. Žena hoće auto, muž popušta, pretječe na njezino traženje, pras — sudar, on mrtav, sin bogalj, ona slupana. — »*Lopov*«, ali ne pravi. Učenik se sveti učitelju Cveku za dvije jedinice u 8. r. »Krade« mu motiku i čekić, uznemiruje ga, ali na kraju obradi vrt i vraća alat. — »*General u prašini*« u zatvoru priča mladom Luki što negda bî, a sada je ništa. — »*Ljuljka se vrbova grana*« dok se stari ribar Pavao na 80. rođendan rastaje s čamcem i udicom i veli unuku da je konac blizu i da je ravnodušan prema *smrti*. — »*Posjeta*« nezaposlenog kipara Petra Klina nekadanjem susjedu Franji, sada direktoru tvornice, očitovala je staru i današnju istinu: položaj je položaj, a poznanstvo je prošlost. — »*Skica s nazivom: smrt*« vječna je tema. Janko je zabunom svojih poginuo. Dva prijatelja dolaze na mjesto poginuća. — »*Mladić i zmija*«: ubiti se ili ne ubiti: ne; je li postupio ispravno; da; zašto ga onda smućuje primjedba kolege da je budala? — »*I ljubav i igra*«: klaviristkinja skreće od muža k ljubavniku, zaustavlja se na pragu i vraća zamalo unesrećenom mužu. Za nju je život glazba. Iako nam se često nalijepi privid da je život relativan — *Sreća je (ipak) nešto drugo!*

U odvijanju radnje Balentović izvlači predivo bez žurbe, učmalosti, oporog uvijanja ili bizarnog izmišljanja. U njega sve teče tiho, ne slavonski polako, a niti južnjački prebrzo. Dočarava pejzaže, čine, ocrtava lica i situacije kratko, sročeno i nenategnuto. On se toliko uhodao, udomaćio, postao gospodar opisa, portretiranja, orisa, dijaloga, monologa, usporedbâ da se teško može okliznuti. Ima sažetijih i (rjeđe) razvučenijih opisa životnih tokova, što je ponekad vezano i uz trenutačna raspoloženja pisca. Njegov način pisanja ne zamara, ono privlači pažnju, izaziva radoznalost i utažuje žeđ doživljavanja konkretnog predmeta.

Balentovićev je stil jasan, lagan i svijetao. U njemu nema zamućenih dionica ni čudovišnih konstrukcija. To očituje staloženost pisca, uravnoteženost odnosa od doživljenog do izraženog i znalački pristup postizanju adekvatnog oblika izraza.

Jezik mu je jedar i sočan. Upotrebljava ponekad birane riječi koje se ne susreću često: tavoriti, zjaknuti, steščati se (oko srca), oblagljiv, ženturača, dropiti (dušu), drezgav (glas), makljati (putem), zrakati (očima), ozlobljen, crnpurast, šibnuti (pogledom) sniježnica (otopina s krova), ošuknuti (očima), pogružen, ćućor (granja) itd. Ali ima i izraza koji zvuče disonantno: budilnik (14), svirepost (33), otkrovenje (37), hartija (73), misterija (101), uobražen (103), silueta (103), dupe (16), uobrazilja (129), svirep (131) i možda još pokoja.

Religijski momenat kao da je nekako nevidljiv, odsutan iz ovih kratkih priča. Malo je neobično da može biti (na okupu) dvadesetak životnih isječaka, a da bar tu i tamo nema bar kakvih sastavnih odraza bilo teističkog ili ateističkog karaktera. Suvremena je društvena struktura i te kako prošarana ovim obilježjima. Je li to »stidljivo« neuvaženje u takav zahvat kao »dug« suvremenom nesukobljavanju ili nešto drugo, nije lako reći. U stvari svi opisi lica i situacija u ovim kratkim pričama odišu dosta jedrom etikom, koja nije moguća bez zdrave životvorne religijske (kršćanske) pozadine i temeljnice.

M. V. Ćelkanović

UZ LJETNO ŠTIVO

1. Knjige o Bosni i Hercegovini

Hamdija Kreševljaković (Sarajevo, 18. IX. 1888 — 9. VIII. 1959) bio je istaknut istraživač osmanskoga razdoblja bosanskohercegovačke povijesti, poznat osobito po svojim radovima iz prošlosti gradova. Prošle je godine u Sarajevu po drugi put tiskano jedno od njegovih glavnih djela *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Riječ je o feudalnoj instituciji, nastaloj prema uzoru na kapetanije u obrambenom pojasu u Hrvatskoj, koja je bila specifična bosanska pojava i koja nije zabilježena ni u jednoj drugoj pokrajini Turskoga Carstva. Kapetanije su bile dio obrambenog sustava i sile a njihovi su zapovjednici, kapetani, odigrali znatnu ulogu u političkom životu Bosne i Hercegovine. Kreševljaković je u prvom dijelu svoje knjige opisao kapetanije općenito, a u drugome je, prema raspoloživim podacima, obradio pojedine kapetanije. Iako je u novootvorenoj građi podataka kojima će se morati popuniti Kreševljakovićevi rezultati, ipak je dobro što smo dobili drugo izdanje Knjiga je pisana dokumentirano, pregledno i lijepim jezikom. Jedina je šteta što knjizi nije dodana biografija pisca i osvrt na njegovo povjesničarsko djelo. Kreševljaković je to zaslužio.

Bosanskim se gradovima bavi i *Desanka Kovačević-Kojić*. Svoja je istraživanja sintetizirala u monografiji *Gradska naselja srednjovjekovne Bosne* (Sarajevo 1978). To je gospodarsko-kulturološki pogled na cjelinu pojave i razvoja te različitih oblika života ondašnjih gradova.

Našoj i donekle inozemnoj publici namijenjena je fotomonografija *Bosna i Hercegovina* (Sarajevo—Beograd 1980) da više slikom nego riječju govori o ovoj našoj republici. Snimci su popraćeni tekstom književnika *Ivana Lovrenovića*, koji se više pozabavio prošlošću. Sročio je čitljiv tekst, ali s nesumnjivim slabostima. Zadržao bih se na nekim mjestima. Pisac s jedne strane izvlači okomicu posebnosti, izvornosti, samostalnosti pa i autarkičnosti srednjovjekovne bosanske države i društva, politike i vjere, duhovnosti i kulture, voli »rezistentnu snagu duha« našega srednjovjekovlja, volju da se nikada potpuno ne podredi »asimilatorskim težnjama kršćanskog univerzalizma«, pa — ponesen književnič-

kom smionošću — nalazi to i u »epohalnoj ćirilometodskoj akciji«, i u glagoljaštvu, i u starohrvatskoj umjetnosti. Zapravo domišlja se. S druge strane voli ustvrditi kako su bosanski srednjovjekovni dvorovi otmeni kao oni u Evropi, kako su pečati lijepi kao najljepši evropski, ili kako džamije Ferhadija u Banjoj Luci i Gazi Husrev-begova u Sarajevu jesu »građevine koje po arhitektonskoj smionosti i smislenosti predstavljaju, u svom svijetu, pravi pandan vrhuncima talijanske renesanse sakralne arhitekture«. Književničko-anakronistički pristup vidi se u ocjenama Tvrtkove vladavine kao »anticipacije kohezione južnoslavenske ideje« ili »pretenzije nadilaženja političkog i etničkog partikularizma«. Anakronistička je i tvrdnja o Crkvi bosanskoj: »evidentno je da se na ovom prostoru razvija jedna antitotalitaristička zamisao koja dosljedno negira vrhunaravne autoritete, božije inkarnacije na zemlji, carigradske i vatikanske podjednako«. To je i netočno, budući da npr. papa jest vicarius Christi, ali nikako incarnatio Christi. Nema smisla ni u Mitri tražiti autohtonost drevne bosanske kulture (legenda uz sliku). Pretjerana je tvrdnja kako se Bosna na interferentnom području velikih civilizacija »razvijala oporbeno, kao embrio 'treće mogućnosti'«, a i ona kako u cjelokupnoj srednjovjekovnoj umjetnosti »južnoslavenskih zemalja gotovo da nema oblika koji tako inspirativno djeluju i danas, u nauci i umjetnosti jednako«. Pitanje je kako bi povijesnoumjetnička kritika reagirala na tvrdnje o prostornom rasporedu stećaka izvan Bosne i njezinu »izravnu duhovnom, kulturnom i političkom zračenju« na to tlo, ili na onu kako stećci »ne sadržavaju ništa što bi se podudaralo sa tipično medijevalnom hipnozom grijeha i klečanjem pred smrću, već stvaralačkom poletnošću, rafinmanom i razigranošću oblika, motiva i predstava — afirmiraju spontanitet kao vrhovni princip života«. Pisac je pretjerao proglasivši luku Drijeva »jednim od najdinamičnijih i najotvorenijih trgova na Mediteranu«. Nepoznavanje povijesti pokazao je pak u odlomku o kraljici Katarini za koju kaže kako je, došavši u Rim, »morala 'ispoklanjati' sve što je uspjela ponijeti sa sobom u bijegu, pa i testamentarno ostaviti Vatikanu pravo na Bosnu, da bi sebi i svojoj pratnji mogla osigurati 'blagodati' papskog azila koji se nije mnogo razlikovao od zatočeništva«. O tome valja usporediti barem nedavno izašli zbornik *Katarina Kotromanić Kosača* (Sarajevo 1979). U Lovrenovićevu tekstu ima još prijepornih tvrdnja, kao: bosanski umjetnik u 14. st. nije bio hipnotiziran religijom; siromaštvo crkvene arhitekture rezultat je generalne laicističke crte koja prožima cjelokupno srednjovjekovno bosansko društvo i kulturu; uvođenje katoličke hijerarhije 1881. jest između ostalog očit izraz nepovjerenja Beča prema franjevcima. Međutim, tu sam već pomalo izgubio zanimanje za tekst i nastavio listati ovu lijepo opremljenu fotomonografiju.

2. *Bogdan Krizman: PAVELIĆ I USTAŠE (Zagreb 1978)* i *PAVELIĆ IZMEĐU HITLERA I MUSOLINIJA* (Zagreb 1980)

Te dvije knjige jesu povijesna građa. U prvoj je knjizi građa, koju je Krizman »ispisivao i sažimao« o ustašama u emigraciji do proglašenja NDH i njezina pristupa Trojnom paktu 15. VI. 1941, a u drugoj — uz stanovito ponavljanje građe — »prevladava diplomatsko-vojna dokumentacija iz njemačkih izvora (pretežno)« o odnosima NDH prema silama Osovine do pada fašističkoga režima u Italiji 1943. Građa je zanimljiva, možda bi bilo dobro da na mjestima nije sažimana, a svakako ju je trebalo popratiti potpunijim instrumentarijem i komentarom, možda ponegdje drukčije grupirati i izbjegnuti nagle prijelaze. Sastavljaču preostaje obaviti još pola posla, a, zanimljivo, izdavač »Globus« obećava kako će to »uz pomoć autora i učiniti«!

3. *Šime Peričić: DALMACIJA UOČI PADA MLETAČKE REPUBLIKE* (krnji talijanski naslov sažetka *La Dalmazia alla vigilia della Repubblica Veneta*), *Zagreb 1980.*

Protiveći se »nepodijeljenom mišljenju« kako je Dalmacija u drugoj polovici XVIII. st. »proživljavala posljednje dane agonije, kao i njena gospodarica na lagunama« (a koje je mišljenje plod analogije i nedovoljna poznavanja prilika u Dalmaciji) i kontroverziji o tome tko je krivac za slabo stanje pokrajine, tj. da li je Venecija u nju ulagala ili se prema njoj maćuhinski odnosila, što je sve »navodilo na pristranost, pa samim tim i neobjektivnost« i »zamagljivanje prave istine o mletačkoj upravi u Dalmaciji«, autor je proučio desetljeća prije 1797. i došao do zaključka: »Sve ovo, držimo, demantira tvrdnje ekstremnih ocjenjivača odnosa Serenissime prema Dalmaciji toga vremena. Naime, nisu točne tvrdnje da je ona ovu pokrajinu branila 'delle barbarie ottomane' i na nju trošila 'svoj' novac, ali ni to da su Mlečani, bukvalno rečeno, zapuštali Dalmaciju do te mjere da je kraj XVIII. st. dočekala kao 'plus miserables' od sviju mletačkih posjeda, kako reče jedan nepristran povjesničar (Ch. Diehl). Može se dapače slobodno tvrditi da je Mletačka Republika tada s Dalmacijom postupala dosta popustljivo, u usporedbi s ranijim vremenom, ali da ipak nije tamo ulagala novac prema potrebi i mogućnostima [...]. Svakako je bremenitost tadašnjih prilika u Dalmaciji bila jedan od razloga koji su uvjetovali njeno skoro otcjepljivanje [!] od Mletačke Republike i pripajanje Austriji.«

Između toga pomalo umjetnog historiografskog izazova i ovoga podosta nejasna zaključka stoji solidna studija upravnih, gospodarskih, političkih i kulturnih prilika. Svojim je istraživanjem Peričić samo potvrdio staru spoznaju o južnoj Hrvatskoj pod Mlečanima: iskorišćavana, kolonijalna pokrajina, siromašna, gladna, neoismena, migrantna, sputavana kolonatom i enormnom tlakom, ograničenjem trgovine, monetarno izrabljivana razlikom tečaja i trošenjem njezinih prihoda na mletačku vojsku i činovništvo, s korumpiranim oblastima koje su svoju vlast zloupotrebljivale; pokrajina koja je nazadovala skupa s metropolom, ali s težim posljedicama; pokrajina u kojoj su rijetki reformni pokušaji imali ograničeno djelovanje i jadan ishod; pokrajina politički umrtvljena, školskom politikom Venecije primitivizirana, a kulturnom svedena na bezazlen privatan interes i na epigonske manifestacije, što je poslije urodilo teškom političkom baštinom. Pisac je to na mjestima jasno izrazio: glad sa smrtonosnim posljedicama i kao temelj iseljivanja; »očajno stanje pokrajine«; korumpirana oblast koja je pokrajinu vodila »u potpunu ekonomsku propast«; »u devetom desetljeću XVIII st. Dalmacija [je] bila nepoznata zemlja u glavnom gradu države. [...] Normalno je što stoga dotle nisu bile poduzimane nikakve mjere za njeno unutrašnje unapređenje, nego se isključivo vodila briga o što većoj njenoj eksploataciji«. To što se Prevedra oko 1790. sjetila svoje kolonije nije razvedrilo južnohrvatske prilike, a nije ni ozbiljan temelj za promjenu našeg općenitog suda o mletačkoj vladavini. Njezin pak odnos prema hrvatskom jeziku valja tražiti — kako je već učinjeno — isključivo u imperijalnom značaju njezine vlasti.

Također mislim da bi pisac bio bolje učinio da je izbjegnuo protuslovne rečenice o agrarnim odnosima kao najsnošljivijim ili najpovoljnijim u Evropi (usp. 43 i 46). Takve generalizacije, osobito za kratak vremenski raspon, ne pokazuju i ne dokazuju ništa.

Dakle, Peričić je napisao dobru studiju s nepotrebnim početkom i dvojbenim zaključkom.

4. *Prva naša opsežna i znanstvena sinteza srednjeg vijeka*

Pod dvostrukim naslovom: na koricama *Opća povijest srednjega vijeka* i unutra *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka* izišla je prošle godine u Zagrebu prva knjiga (716 strana) opsežna djela sveučilišnoga profesora u Zagrebu *Miroslava Brandta*. Knjiga je plod mnogogodišnjega rada i nakon mnogo desetljeća prvi domaći pokušaj

opsežne i znansvene sinteze srednjega vijeka. Pisana je na podlozi opsežne i raznorodne literature koja pokazuje muku pisca u malom narodu, njegovu akribičnost, volju i sposobnost da se s njom ponese i da ne upadne u komodnu nebrigu povjesničara iz velikih naroda koji se obično služe plodovima rada kolega iz nekoliko takvih historiografija. Druga je odlika ove sinteze što je pisac htio i umio povijest malih naroda, osobito našega, uvrstiti u takav pregled, što često puta u sličnim pothvatima nije slučaj. Brandtov napor valja pozdraviti, vidjeti u njemu uzor drugim stručnjacima, koji niti potiču prevođenje takvih djela, niti ih prevode, a kamoli da ih sami pišu, te valjano o njemu i raspravljati kada bude njegova povijest tiskana u cjelini. Ovakav pojedinačni posao u historiografiji maloga naroda veliki je pothvat, pa pisca uz priznanje ide i hvala što je imao snage da se unatoč svemu za nj odluči.

T. M.

KNJIGA NOVOG POLJSKOG NOBELOVCA

Pjesme Czeslawa Milosza, poljskoga književnika koji je prošle godine dobio Nobelovu nagradu za književnost, povremeno su prevođene u nas — na hrvatski ih je prevodio već Julije Benešić — no Miloszeva proza kod nas je potpuno nepoznata. Primjerice, u opsežnom eseju »Pogled na poljsku prozu« (u knjizi »Polonica«, Zagreb 1973), Zdravko Malić nijednom riječju ne spominje Milosza, odnosno prozno područje njegova književnog izraza, kao što ga ne bilježi ni u eseju »Između života i smrti — uvod u čitanje poljske proze 20. stoljeća« (koji je objavljen u zagrebačkoj »Književnoj smotri« 34-35/1979. kao uvod u panoramu modernih poljskih pripovjedača, gdje Milosz, dakako, nije zastupljen). Možda je takav odnos prema Miloszevoj prozi uvjetovan činjenicom da se ona nije pojavila u Poljskoj, jer Milosz je od godine 1951. emigrant te je domovinu posjetio tek nakon tri desetljeća izbivanja iz nje, po primitku Nobelove nagrade, pa zato stoji postrance od proznog toka matice poljske književnosti. No, bilo kako bilo, Miloszeva je proza takve naravi i takve kakvoće da zaslužuje da je upoznamo, pa je zato zagrebačko »Znanje« dobro učinilo što je u svojoj biblioteci »Hit« objavilo Miloszevu knigu »U dolini rijeke Isse«.

Milosz tu svoju knjigu, na jednom mjestu u njoj, naziva kronikom. Čini mi se da joj naziv kronike, romansirane kronike, najbolje i odgovara. To je, kako kaže nakladnik na ovitku knjige, »zapravo lirska evokacija vlastitog djetinjstva provedenog u Litvi«. Središnji je lik dječak Tomasz, te pisac putem njegovih doživljaja i zbivanja na imanju njegova djeda i oko njega, gledanih kroz dječakove oči, slika dolinu rijeke Isse, taj zabitni kutić Litve potkraj prvog svjetskog rata i u burnom razdoblju nakon njega. U samoj dolini Isse, osim agrarne reforme koja donekle pogađa Tomaszova djeda, plemenitaša i velikoposjednika, s političkoga se stanovišta ne zbiva ništa osobito, no i to je dostatno da se probude zapretane trzavice između Litavaca i Poljaka, da se u taj idilični kraj, u tihi ladanjski život Tomaszove obitelji usele nepovjerenje, nemir, pa napokon i strah, kad u Tomaszovu sobu jedne noći bude ubačena bomba. O onome što se pak zbiva izvan doline rijeke Isse saznaje Tomasz posredno pripovijedanjem svojih rođaka koji znaju da se negov otac u Poljskoj bori protiv Rusa za slobodu domovine. U razgovorima s djedom (majčinim ocem) i bakom (očevom majkom) saznaje Tomasz mnogošta o svojim korijenima i s jedne i s druge strane, o svojim dalekim precima koji su se u davnim vremenima kolebali između katolicizma i protestantizma, pa i o bližima, kao što je bio njegov drugi djed, koji je sudjelovao u poljskom ustanku 1863. i zbog toga proveo mnoge godine u sibirskim tundrama. Sve je to ispričano usput, nenametljivo i živo, kao što su nenametljivo naznačeni, ali ipak vrlo dojmljivo, različiti, pa i tragični usudi likova oko Tomasza, usudi njegovih rođaka te seljaka i seljakinja iz doline rijeke Isse, pretežito Litavaca

Svi ti događaji i sve te sudbine, pa i moralne dileme njihovih nosilaca, isprepleću se s Tomaszevim doživljajima u iskonskoj, djevičanskoj prirodi, čiji činjenični opisi izazivaju u čitatelja ushit, kakav izazivaju, primjerice, i dokumentarni filmovi o nedirnutoj, nepatvorenoj prirodi, a tvore gotovo veći dio kronike Tomaszova djetinjstva. Stranice o lutanju šumama u lovu, u potrazi za rijetkim biljkama ili pak u običnoj šetnji, stranice o rijeci, o sanjarenju uz nju ili o pecanju i lovu na njoj, ulomci o šumskim jezercima, riječnim rukavcima i mrtvicama, rečenice o šumskim biljkama i životinjama među kojima se dječak svakodnevno kreće, podsjećaju pomalo na skandinavske romane u kojima se zanosno opisuju sjevernjački krajolici. Već sama tematika tih stranica, na kojima je pozornost pisca usredotočena na ptice, ribe, zvjerice ili raslinje golemih šumskih prostora uz rijeku Issu, svojom naravi sadrži lirsku protegu i u urbaniziranom čitatelju nužno izaziva atavistička čuvstva. Sve to zajedno, sav taj Miloszev prozni amalgam, i zbivanja u prijelomnom vremenu, i osobne sudbine pojedinih likova, i svježe, žive stranice o prirodi, ponukat će čitatelja da posegne za tom u mnogo čemu neobičnom, iznimnom knjigom.

Prevodilac Andrija Grosberger potrudio se da pronađe niz lijepih, neobičnih riječi iz bilinstva i životinjstva, ali se, na žalost, nije potrudio da prilikom primjene običnih riječi ne upotrebljava one koje nikako ne pripadaju hrvatskom književnom jeziku. Osim toga, neke je riječi krivo upotrijebio; da se to razabere, ne treba znati poljski i ne treba zavirivati u izvornik, jer je na temelju prevedena teksta jasno da je riječ o nepoznavanju jezika u koji prevodi: primjerice, nije »župnikova kuća« (str. 11) nego župni stan ili župni dvor, začin se ne zove »karanfilići« (str. 13) nego klinčac ili klinčić, spremište zaprežnih kola je kolnica, a ne »remiza« (str. 19), po snijegu klize salinci saonica, a ne »šine« (str. 311) itd. Prevodiočeva teološko-jezična kultura je pak slaba: umjesto da jednostavno preuzme standardizirane oblike molitava (odnosno, odlomke iz njih), on ih doslovce prevodi, pa tako umjesto »Tornju bjelokosni« nalazimo u njega »Ti, kulo od slonovače«, a umjesto »Škrinjo zavjetna« — »Ti, kovčegu saveza« (str. 84) Na temelju svega toga možemo reći da je šteta što Miloszevu knjigu nismo dobili u boljem prijevodu.

Dubravko Horvatić

GRGO GAMULIN: POVRATAK NA ITAKU

Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb 1981.

Grgo Gamulin počesto se smatra isključivo povjesničarom umjetnosti, te se pri tome gubi iz vida ne samo njegov književni rad nego isto tako njegovo kritičarsko djelovanje glede moderne, suvremene umjetnosti. Najnovija Gamulinova knjiga »Povratak na Itaku« potpuno je usredotočena na problematiku likovne umjetnosti i likovne kritike našega vremena. Mogli bismo reći da se vezuje, s jedne strane, na opsežne Gamulinove studije o Plančiću, Jobu i drugim hrvatskim umjetnicima te na njegovo kritičko praćenje zbivanja u suvremenom hrvatskom slikarstvu i kiparstvu, a s druge, na njegove tekstove kritičke i polemičke naravi o različitim društvenim problemima. Naime, u »Povratku na Itaku«, knjizi koja sadrži trinaest eseja napisani u razdoblju od 1970. do 1980. godine, iskazuje se Gamulinov kritičko-polemički nerv s obzirom na smisao i značenje umjetnosti u današnjem (našem) društvu s obzirom na odnos društva prema njoj. Bilo da je riječ o hrvatskom nadrealizmu, enformelu, naivi, ili pak o nekim nastojanjima pojedinih umjetničkih skupina u našoj sredini, Gamulin je uvijek dosljedan zastupajući načelno autonomnu »oslobodilačku i ontičku ulogu umjetnosti«, protiveći se bilo kakvom larpurlartizmu i funkcionalizmu koji vode prema (samo)uništenju umjetnosti. Upravo zato on postavlja upite o odgovornosti kritike i teorije, pa i filozofije umjetnosti u nas za entropiju, za

stanja nad kojima »Hédérvary će se u grobu radovati«. Svi ti izdvojeni navodi iz Gamulinove knjige, u kojoj on mjestimice polemizira s našim i stranim kritičarima i teoretičarima, ne mogu predočiti cjelovitost njegova mišljenja, ali mogu biti zorni primjeri za pojedina stajališta. Zato i dalje navodim: »Živjeti s umjetnošću znači živjeti u mnogim stoljećima i doista u povijesti, u minulim vremenima i u drugim prostorima.« Sukladno je tom stavu mišljenje da »upravo po onome što je ostalo mi postojimo«, postojimo po umjetničkoj djelatnosti koja je nikla iz našeg tla i koja je ukorijenjena u nj, po toj domovinskoj umjetnosti kojoj se uvijek vraćamo. Navedene rečenice s uvodnih stranica dopunjuju i pojašnjavaju misli iz »Završne riječi«: »A kako bismo u Hrvatskoj mogli živjeti bez Marulića, Nazora i Ujevića, bez Vidovića, Joba, Šimunovića, Ivančića, Vulasa?.. Umjetnost je naše mjesto susreta, života i su-življenja, utočište koje se širom otvara i djeluje samo snagom istine i ljepote... Zato ova naša Itaka može biti i naš stvarni zavičaj ako pred njom nikakve straže ne stoje: ni stilske ni kulturne, ni nacionalne ni ideološke.« Bilo kakva ideologizacija umjetnosti za nju je jednako pogubna, kao i »formalno-evolutivno polje ispitivanja« kada se zamijeni s »umjetničkim kriterijem estetskog, dakle doživljajnog doprinosa pojedinog djela«! Naime, »umjetnost je ono što ostaje kada funkcija odumre«.

»Povratak na Itaku« dopunjen je sa sedamdeset i pet reprodukcija poznatih i nepoznatih djela hrvatskih umjetnika od Vidovića i Kršinića do autora iz mladog naraštaja. Autor ih ne donosi kao neki vlastiti antologijski izbor, nego kao »otvoreni i labilni krug na koji se odnose prethodna razmatranja«. Namjera mu je bila tim djelima »ocrtati krug unutar kojega živimo«.

D. H.

ŽUPA SALI

o 400. obljetnici dogradnje župne crkve sv. Marije 1581 — 1981.

U posljednjih desetak godina objavljeno je podosta povijesnih monografija crkvenih župa, samostanskih redova i pojedinih mjesta. Nabrojimo samo neke: Kamensko, crkva i samostan pavlina, Zagreb 1973.; J. Buturac, Kutina, uz 200. obljetnicu župne crkve, Zagreb 1977.; Juraj Lončarević, Sisak, sakralno-turistički vodič, Sisak 1977.; Lađevac, 200. obljetnica gradnje crkve i osnutka župe, Zagreb 1977.; Paškal Cvekan, Virovitica i franjevci, Virovitica 1977.; Svetice 1977 (izdanje KAJ); Josip Komorčec, Bedekovčina 1727 — 1977, ljetopis župe i mjesta, Bedekovčina 1977.; dr. Juraj Kolarić, Dvjesta novokapelačkih proljeća, Povijest župa Ratkovica, Siče-Dubovac i Nova Kapela (1334 — 1977), Zagreb 1977.; dr. Ante Sekulić, Drevni Bač, Split 1978.; dr. Ante Sekulić, Tragom Franjevačkog ljetopisa u Subotici, Split 1978.; Don Stjepan Batinković, Kraljica Mira, Hrasno 1978.; Iz povijesti karlovačkih župa, Karlovac 1979.; dr. Josip Buturac, Povijest Gornje Rijeke i okolice, 1979.; Paškal Cvekan, Franjevci u Karlovcu, Karlovac 1979.; Hrvatske uršulinke. Varaždin 1979.; Juraj Lončarević, Voćin, mala monografija župe Voćin i okolice, Zagreb 1980.; Ivo Gugić, U zagrljaju grada Dubrovnika, Gruž u prošlosti i sadašnjosti, Trogir 1980.; Mijo Dukić, Glina i okolica, Glina 1980.; dr. Josip Buturac, Božjakovina-Brckovljani 1209 — 1980, Breekovljani 1981., Stjepan Šantek-Juraj Lončarević, Vodič župe Kutjevo, 1981.; Ilija Drmić, Župa Grabovica kroz 150 godina (1831 — 1981); Pero Pranjić — dr. Krunoslav Draganović — Pero Sudar, Komušina i Kondžilo s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj, 1981.

O tim monografijama rijetko se i nedovoljno pisalo. Iako u njima ima dragocjenih podataka i za opću hrvatsku povijest. Tim više to naglašujemo što još uvijek nemamo suvremene povijesti hrvatskoga naroda koja bi, ako ne i nadmašila, a ono barem bila parnjakinja Šišićevoj pomalo već u nekim dijelovima zastarjeloj povijesti. Spomenute monografije trebale bi biti izazov našim profesionalnim i posvećenim povjesničarima da o njima reknu koju. Pohvalnu ili pogrdnu, svejedno. Ali uvijek »sine ira et studio«, bez srdžbe i podcjenjivanja. Trebalo bi ih ocijeniti ne samo pojedinačno već cjelovito sve zajedno. Vidjeti što je u njima novo i nepoznato i nezaobilazno za opću hrvatsku crkvenu i narodnu povijest. Uopće, ovakve bi monografije trebalo pratiti sustavno. Uočavati u njima vrijednosti, nove podatke, drukčije poglede, potvrđenice poznatoga, zajedništvo u konačnici.

Nedavno je tiskom objavljena još jedna monografija: Župa Sali, o 400. obljetnici dogradnje župne crkve svete Marije 1581 — 1981. Izdavač: Župni ured Sali. Uredili: Nedo Grbin i don Srećko Frka-Petešić. Napisali: Božidar Finka, don Amos-Rube Filipi, Nedo Grbin, don Leonard-Riko Finka, Josip Basioli, don Josip Rudić, o. Izak Špralja, don Srećko Frka-Petešić (ujedno odgovorni urednik) i don Srećko Petrov. Tiskano u Zagrebu 1981.

Urednici u predgovoru ističu da je Župa Sali jedna od najstarijih u Zadarskoj nadbiskupiji i da je saljska župna crkva posvećena Marijinu uznesenju na nebo, Velikoj Gospi. Ove 1981. godine navršuje se 400. godišnjica glagoljskoga natpisa na nadvratniku »burnjih« (sjevernih) vrata župne crkve sv. Marije u Salima. Povodom toga urednici objavljuju »ovu skromnu knjižicu«.

U prilogu »Sali u prostoru i vremenu« poznati naš jezikoslovac Božidar Finka prikazao je, kratko i jezgrovito, prostorne i vremenske odrednice povijesne sudbine dugootočkoga mjesta Sali. U prikazu »Saljske crkve i kratka povijest Sali« Amos-Rube Filipi i zanimljivo i izvještajno priopćuje nam i poznate i nepoznate podatke iz povijesti saljskih crkava i samoga mjesta Sali. Leonard-Riko Finka izvješćuje nas o svećenicima Saljanima i o saljskim župnicima i kapelanima. O temi »Ribolov u Salima i crkva sv. Marije« piše Josip Basiolo. »Kretanje broja stanovništva Sali« opisuje Josip Rudić. Spomenimo i veoma vrijedne priloge: »Crkveno pjevanje u Salima« Izaka Špralje, »Neki narodni običaji vezani uz crkvenu godinu« Srećka Frka-Petešića i »Vjerski život u Salima« Srećka Petrova.

U ovom svom kratkocrtu posebno ću se pozabaviti prilogom Neda Grbina »Glagoljica u Salima«. Dva su razloga za to. Prvo, taj prilog je uzorak kako samozatajno treba obraditi zadanu temu. Drugo, otkrili smo novoga glagoljistu, koji je to ne po svome krunoborstvu, nego po unutrašnjem pozivu, Nedo Grbin novo je ime u isposničkom redu naših neprofesionalnih glagoljista. Poželimo mu hrabrosti i upornosti (znanja ima) da opstane u tom malo od koga priznatu anticehu.

Prilog je Neda Grbina četverodijelan: opći pregled, glagoljski natpisi, glagoljske rukopisne knjige i dodatak. Prvi poznati spomenik saljske glagoljice, časoslov Brevjarium Glagoliticum Salense iz 14. st., u 18. st. bio je poslan u Rim da bude jednim od uzoraka za tiskanje novih glagoljskih misala i časolova. U Rimu se tom saljskom časoslovu zameo svaki trag. Prema suvremenim zapisima, u Salima je koncem 16. st. i početkom 17. st. bilo najmanje 5 glagoljskih bratovštinskih madrikula i knjiga krštenih, vjenčanih i krizmanih. Od svega toga blaga danas je poznat samo spomenuti izgubljeni časoslov.

U posjedu crkve sv. Marije (Sali) bio je i glasoviti Klimatovićev zbornik, koji se danas nalazi u Publičnoj biblioteci u Lenjingradu.

Nedo Grbin je prvi i prvi put u ovom prilogu obradio sve saljske glagoljske natpise, osim jednoga o kojemu je prije toga pisao Božidar Finka. Od glagoljskih pak knjiga Grbin je obradio dvanaest sačuvanih (Libar Braće sv. Marije, Libar lašov župe Sali, Madrikula skule Gospe od Ruzarija, Madrikula laičko-svećeničke skule sv. Karla, Govorenje od posluha, Libar

skule miloserja, Namirnice za izgovorene mise, Molitveni zbornik iz god. 1614, Molitveni zbornik-šekvencije iz 18. st., Mrtvačke šekvencije iz god 1729. Priručnik moralne teologije iz druge pol. 18. st. i Zakletve protiv štetočina i zla oblaka, iz god. 1703). U dodatku svoga priloga Nedo Grbin samo nabraja 14 saljskih glagoljskih matica krštenih, vjenčanih, krizmanih, mrtvih i libri od broja duš te pripominje da još ima saljskih rukopisa, oporuka, ugovora, proglasa i drugih glagoljskih zapisa koji nisu crkvenog i vjerskoga obilježja, a vrijedna su kulturna baština. Na koncu Nedo Grbin obećava da će o svemu tome pisati drugom prigodom. Držimo ga za riječ.

Prilog Neda Grbina pisan je ne samo s ljubavlju i oduševljenjem za neosporne vrijednosti naše glagoljske baštine. Već i s izvrsnim poznavanjem predmeta, studioznošću i pedantnom akribijom. Iz njegova priloga doznajemo o glagoljskoj baštini za koju nismo uopće znali ili smo o njoj znali nedovoljno. Daleko od glagoljaških središta, na ribarskom i težačkom otoku, otkrili smo glagoljaški krug koji s pravom možemo nazvati saljskim. I još nešto, i najvažnije: upoznali smo još jednoga glagoljskoga zanesenjaka koji ne žali ni truda ni vremena da nas, ne očekujući plaću, upozna s baštinom o kojoj nije napisano zaključno poglavlje. Pišući o sudbini glagoljaških knjiga i glagoljice, često s gorkohumornom osjećajnošću, Nedo Grbin piše ujedno i o sudbini hrvatskoga naroda u povijesti. I o upornosti Hrvata da sačuvaju glagoljicu i glagoljaški duh. Stoga s tugom saznajemo kako se i pojedinci i pojedine društvene sredine nehajno i librocidno odnose prema glagoljskoj baštini. Svi bismo trebali ozbiljno shvatiti i podržavati poziv autora priloga: »Sačuvani natpisi i knjige važni su ne samo za povjesničare, nego i filologe, pravnike, demografe, sociologe i liturgičare. Osobito je... potrebno, da (tu građu) sačuvamo za sebe i buduća pokoljenja... Ovo što je ostalo moramo ljubomorno čuvati, proučavati i publicirati.«

U pogledu priloga Neda Grbina, jedina moja primjedba odnosi se na pisanje prezimena poznatoga glagoljaša i jezikoslovca Ivana Berčića. Njegovo prezime trebalo bi pisati Berčić, kako izvorno i glasi, a ne Brčić. Vjerujem da je to tiskarska pogreška.

Glagoljska baština opisana u monografiji župe Sali potvrđuje nam da »našoj srednjovjekovnoj književnosti kao dijelu hrvatske književnosti u kontekstu svjetske književnosti pripada posebno i osobito mjesto«, ona je nešto izuzetno »u okviru slavenskih literatura svoga vremena« (Dunja Fališevac, Hrvatske srednjovjekovna proza, Zagreb 1980., str. 16). Posebno to vrijedi za glagoljski dio te iste hrvatske sredovječne književnosti, počeci koje nisu utemeljeni u radu braće sv. Ćirila i Metoda, kako to (u spomenutoj svojoj knjizi, str. 28) misli i Dunja Fališevac, već daleko ranije. Istina je da se hrvatska sredovječna književnost rodila »kao utjelovljenje genijalne zamisli o stvaranju slavenske kulture kao protuteže istočnoj grčko-latinskoj i zapadnoj latinsko-rimskoj kulturi« i da je ta ista književnost, po Ivi Frangešu, »... jedna od prvih evropskih književnosti u kojoj je 'lingua vulgaris', pučki jezik, izvojštio svoja prava« (Fališevac, isto, str. 28). Ali to nije zasluga sv. braće (njihova je zasluga u nečemu drugom već bezimenih i znanih hrvatskih glagoljaša, koji su živjeli i djelovali i prije i poslije njih. Genijalna zamisao o spomenutoj protuteži rodila se u tvrdoglavoj i nepokornoj hrvatskoj glavi.

Svoje glagoljsko pismo i svoju pismenost ne dugujemo strancima. Donesli smo ih sa sobom iz pradomovine. Samo što se mi to ne usuđujemo priznati, već radije vjerujemo legendama. Dr. Franjo Šanjek piše (Pape, slavenski apostoli i ćirilometodska baština u Hrvata, Bogoslovska smotra, Zagreb 1981, broj 1, str. 5) da u znanstvenim krugovima danas prevladava mišljenje o glagoljici kao Ćirilovu pismu. Međutim, odmah na to nadovezuje tvrdnju Tome Arcidakona i anonimnog spisa »O obraćanju Bavaraca i Karantanaca« da je glagoljicu pronašao neki Metod koji je došao »iz krajeva Istre i Dalmacije«. Očito ni sam nije siguran u vjerodostojnost ćirilometodske legende. A i ne može biti siguran ako imamo na umu da su jedini Hrvati njegovali i sačuvali glagoljicu stoljećima. Jer jedino se vlastito dijete može tako voljeti.

Tomislav Heres

BOSANSKO-HERCEGOVAČKI KATOLICI U 18. STOLJEĆU

Luka Đaković: Prilozi za demografiju i onomastičku građu Bosne i Hercegovine (1). Na osnovi popisa katoličkog stanovništva 1943. godine.

Izdala: Akademija nauka i umjetnosti BiH (Bosne i Hercegovine), Građa, knj. 19. — Sarajevo 1979, 689 str.

To je kompjutorska obrada podataka na temelju popisa katoličkog stanovništva BiH, što ga je izradio bosanski biskup Pavao Dragičević (1743). Kompjutorska obrada podataka izvršena je u Zagrebu (»Industrijaprojekt« — vidi str. 4, Napomena).

Dragičević je za vrijeme svoga biskupovanja (1740—1765) obišao gotovo sve katoličke župe BiH i tom je prilikom načinio taj izvještaj koji je preko zadarskog nadbiskupa poslao Kongregaciji u Rim (1744).

Knjiga o kojoj govorim ima tri dijela:

1) ***Uvodne napomene*** (str. 5—14). Autor (Đaković) prikazuje povijesnu pozadinu tog popisa. Zatim govori o bosanskim biskupima P. Dragičeviću i njegovom nasljedniku M. Bogdanoviću koji izrađuju popise katoličkog stanovništva 1743. i 1768. godine.

2) ***Kompjutorska obrada podataka popisa*** (str. (15—256). Autor analizira prezimena i imena kat. stanovništva s nekoliko aspekata.

3) ***Faksimili originala Dragičevićeva izvještaja*** (str. 257—697). To su fotosi listova tog dokumenta (koji se nalazi u Vatikanu). Taj treći dio obuhvaća: a) popis katoličkog stanovništva po župama s područnim selima (str. 257 — 350) i b) popis krizmanika (konfirmanata) za njegovog biskupovanja (str. 251 — 697).

Premda taj Dragičevićev popis zaostaje za današnjim znanstvenim popisima, ipak je vrijedan povijesni dokument, koji je nastao u BiH za turskog perioda (1463—1878), i to polovicom 18. stoljeća. Nadalje, popis se ograničuje samo na katoličko stanovništvo BiH, no unatoč tome njegova je važnost velika. Doznajemo barem nešto o stanovništvu tadanje BiH, u ovom slučaju o katolicima. Doznajemo za imena i prezimena tog katoličkog hrvatskog stanovništva. Znamo za nazive mnogih naselja. Napominjem da popis ne obuhvaća područje Trebinja jer je pripadalo dubrovačkoj biskupiji.

Veliki bečki rat (1683 — 1699) kao i kasniji navalni ratovi Beča (austrijske carevine) na Bosnu i Srbiju koji završuju Beogradskim mirom (1739), odnosno vojnim porazom Austrije na Balkanu, značili su katastrofu za katoličko stanovništvo BiH. Nakon oslobođenja panonskih krajeva od Turaka potkraj 17. stoljeća muslimansko se stanovništvo iz tih krajeva povlači većinom u Bosnu, a katoličko stanovništvo — bojeći se pritiska Turaka — migrira (prelazi) iz BiH preko Save na austrijsko tlo i u Dalmaciju, tada pod Venecijom. Do kraja 17. st. u Bosni je bilo još 10 franjevačkih samostana. Nakon toga (poslije velikog bečkog rata) ostadoše samo tri: Fojnica, Kreševo i Sutjeska. Oni će jedini nadživjeti turski period.

Bosanski biskup Nikola Ogramić Olovčić za vrijeme tog rata napušta Bosnu, prelazi na austrijski teritorij i više se neće vratiti u Bosnu. Tragično strada (1701) u Đakovu (str. 11 — II — odsjek 2). Time je Bosna ostala bez svoga biskupa. Takvo će stanje potrajati do 1735, kada bosanskim biskupom (apostolskim vikarom) postaje Mato

Delivić koji zbog starosti naskoro umire (1740). Naslijedio ga Pavao Dragičević koji će biti bosanskim biskupom 25 godina, do 1765. Taj Dragičević izrađuje popis katoličkog stanovništva (1743), i o tom popisu ovdje govorimo.

Ovaj popis ima višestruku važnost za BiH. On je izvor za mnoga znanstvena proučavanja: prije svega za povijest BiH, zatim za toponomastiku (za nazivlje naselja), za onomastiku (saznajemo za nekadašnja imena i prezimena u BiH), za geografiju, napose za demogeografiju (na temelju prezimena i drugih podataka možemo ukazati na pravce migracionih kretanja).

Iz ove problematike ovdje se ograničujem samo na nekoliko tipičnih prezimena tadanje BiH (prema odsjeku »Katoličke obitelji BiH abecednim redom prezimena po župama i selima« — str. 129—256). Navodim nekoliko prezimena turske geneze: Akšamović (Acsamovich), Ekmekčić (Ekmechcich), Odobaša (Odobassa), Serdar, Šajnović (Sainovich), Terzić (Terzia), Topalović (Topal), Tucaković (Tuzakovich) itd.

S obzirom na prezimena historijske osnove ograničujem se na prezimena osnove »Vlah«: Vlaicich, Vlaignich, Vlainich, Vlasich, Vlassich. Ova i slična prezimena upućuju na vezu s Ilirima na Balkanu (u doba prije dolaska Slavena) jer u literaturi riječ »Vlah« označuje romanizirane Ilire (vlaški govor — jezik romaniziranih Ilira). Ovamo spada i prezime Morlak (Morlach) — (str. 249—250. i 208).

Taj popis donosi također prezimena: Arvachianin, Arvacich, Arvat, Arvathovich (str. 133—134). Tome danas odgovaraju prezimena: Hrvaćanin, Hrvačić, Horvat, Horvatović i sl. U BiH ima još i danas u Muslimana prezime Hrvat.

Od mnogobrojnih naselja koja navodi taj popis govorim samo o Sarajevu. Prije provale Austrijanaca pod Eugenom Savojskim u Sarajevo (1697), katoličko stanovništvo bilo je u tom gradu brojčano jako i dobro materijalno situirano (bavilo se pretežno trgovinom). Ono je bilo skoncentrirano u četvrti Latinluk. Eugen Savojski iz bijesa što mu se Sarajevo nije htjelo pokoriti dade ga zapaliti. Tom prilikom Sarajevo izgori, propadnu gotovo sve džamije a propadne i katolička crkva. To je značilo katastrofu za Katoličku crkvu u Sarajevu i katoličko stanovništvo jer su se gotovo svi katolici povukli zajedno s austrijskom vojskom (što milom što silom) na sjever preko Save. U Sarajevu preosta mali broj katolikâ, pretežno sirotinja, sluge, nadničari i sl. Takvo je nepovoljno stanje za katoličko stanovništvo u Sarajevu bilo sve do austrijske okupacije (1878) kada ono počinje jačati. Kakva je tada za katolike bila situacija u Sarajevu, najbolje ilustrira činjenica da se biskup Dragičević nije usudio ići u Sarajevo, nego je tamo poslao svog delegata fra Bonu Perića (str. 13, III, odsjek 2).

Dragičević u svom izvještaju govori o župi Sarajevo (Saraevo) koja je tada imala četiri naselja: Latinluk, Polje (in Campo), Planinu i Zarnotiju (str. 347 — 348). Župa Sarajevo kao i župe u Hercegovini (osim Trebinja) bile su tada na pastoralnoj brizi franjevačkog samostana u Kreševu.

Iz posljednja dva retka na 5. str. ove knjige saznajemo da Akademija nauka i umjetnosti BiH namjerava izdati i izvještaj biskupa M. Bogdanovića iz 1768. g. Neka to bude što prije!

Vladimir Dumbović

TREĆA KNJIGA AFORIZAMA

Augustin Korpar: ŽVAKANJE ŽIVOTA, 1981, str. 142, naklada pisca

Augustin Korpar u hrvatskoj je književnosti najplodniji pisac aforizama u svim dosadanjim stoljećima. Časno prvenstvo. Bilo je naših pisaca u prošlosti, posebno u 20. stoljeću, koji su skromno gajili i ovaj književni rod, ali njihov doprinos nije bio ni obilniji, ni nešto značajniji. Nije mnogo različitija stvarnost ni u svjetskoj književnosti iako je u njoj bilo temeljitijih zahvata.

Ni teorija književnosti nije razradila ovaj rod stvaranja, kao što nije dovoljno obradila ni govorništvo kao književnu vrstu, svodeći ga uglavnom na vještinu, a zaboravljajući pravu dimenziju. To je očit znak da nismo još načisto s nekim oblicima istinskog književnog izražavanja.

Aforizam nije isto što i silogizam u logističkoj formi. Nije samo misaono poniranje i izražavanje. Ne spada u žongleriju domišljanja da bi dao utisak ekshibicije pošto poto. Aforizam ne možemo svrstati u kategoriju misaonog suhog raščlanjivanja koje nas odvodi u područja filozofskog osvjetljavanja problemâ.

Aforizam je kao književna vrsta sasvim drugačiji. On izražava ideju, predmet, problem na svoj specifičan način: polazeći od opservacije, pristupa neposredno, zahvaća lagano i umom i srcem, unosi sokove ljudskog zaleta, vješto isprepliće cijelo tkivo sočnim nesvakidanjim izrazom, ovijajući u književni što jasniji i privlačniji izričaj sve ono što je kanio reći. Spoj misli-ideje, doživljaja kao poticaja, predanja srca i duha, u skladni književni formalni oblik, sve je to u cjelini izrasli i sazreli aforizam. Gledan u tom nastajanju odmah očituje ne baš laku genezu, još teži uzrast — i svakako najteži dorast. U književnom stvaranju među najtežima.

A. Korpar se prihvatio upravo ove književne vrste da izrazi što u sebi nosi i što hoće da kaže. Njegova prva knjiga aforizama *»U dvije riječi«* (1975) i po obujmu (180 str.) i po broju obrađenih predmeta-tema (47), po njihovoj raznolikosti, dovitljivosti i utkanosti u život, po dotjeranom književnom izrazu — istinski je oduševila sve one (iako ne brojne) koji znaju što je aforizam i koja je njegova književna težina. Nimalo ne iznenađuje što nije izražena dužna pažnja ili reakcija jer nije lako ući u raščlanjivanje ovakva prediva, a pogotovu ocjenu. Pisma koja pisac primi više su odraz prijateljske naklonosti iako ponekad sadrže i poneku primjedbu. Osvrt Augusta Đarmatija (u »Maruliću«, 1978/1, 104) jedini je zreliji pristup.

Druga knjiga Korparovih aforizama (1979), nazvanih spray-aforizmi *»Zašto — zato«* (123 str.), dokazala je da je pisac pozvan na ovu stazu (56 predmeta-tema). Reagiranja su ostala na istoj razini kao i na prvu knjigu. Očit znak da kod nas aforizmi nisu baš probavljivi i da ih svačiji mozak ne može doseći. Ništa čudno, ali možda znakovito.

Korpar se nije uplašio šutnje. Odvezao je svoje srce i objavio nakon samo dvije godine *treću* knjigu aforizama *»Žvakanje života«*. U ovoj knjizi otišao je dalje i u sadržajnom i u formalnom smislu. Čitavu (gotovo) pažnju svratio je na ideju *Života*, ali ne u biološkom ili ontološkom smislu, već u njegovoj praktičnoj manifestaciji kao fenomenu ljudske egzistencije, koji se očituje u bezbroj varijacija, nužnih i svakodnevnih, ugodnih i neprihvatljivih, poželjnih i katastrofalnih, uspjelih i nedohvatnih, ukorijenjenih i slobodnih, jer »svaki je život jedna nova povijest« (7).

Okosnicu knjige čini upravo rečeno, što je pisac razvrstao u nekoliko rukoveti: — *Djeca* vjeruju budućnosti, — velika briga čovječanstva, — jedina i prava radost obitelji. — *Mladi* uvijek na iglama, — malo krivi a mnogo optuženi, — solidarno mršavi i naelektrizirani. — *Ljubav* i danas lijek ili droga, — gotovo ista u sva vremena, — nevidljiva pozadina vidljivih zbivanja. — *Muškarci* uvijek neodgodivo odgovorni, — i danas naslonjači života, — osigurači životnih strujanja. — *Žene* uvijek na istim mukama, — pomoću ravnopravnosti otišle u otuđenje, — glasači su u isto vrijeme za i protiv njih. — *Stari* na starom ispitu, — kakav ulog, takva primanja, — bolje htjeti nego morati. — *Smrt* zadržala zadnju riječ, — dovršava našu nedovršenost, — osim Krista nema protivnika. — *Budućnost* dugo željeni

slastičar — sreća za sve uz malo dobre volje svih, — povišena nota socijalne solidarnosti.

Uz ovih osam stožernih odabranih životnih ogranaka Korpar je povezao 249 (24 — 45 — 22—34 — 30 — 30 — 21 — 28) stihovanih tercina koje nastoje u svojoj slojevitoj složenosti što više zaći u otajnu bogatu sadržajnost životne zbilje. Treba obilne inventivnosti i veoma jake snalažljivosti da se smogne daha i poleta u tako širokoj domeni relacija, suprotnosti, sukladnosti, čvorovitosti i neprestanog nastojanja logičnog i kontrarnog. Korpar plovi dosta sigurno i prilično bezbrižno, bez nervoze i nekih većih izazova, s podosta humora i ponešto satiričnosti. Namjerno ne bježi od groteske, smanjuje jetkost i ne pecka radi peckanja. Nikad se (gotovo) ne ponavlja i ne pozaimlje. Određena misao, izraz nekad sretniji ili manje uspješan. To pretežno ovisi o rimi.

Da, Korpar je u ovoj knjizi aforizama prešao na pjesnički oblik, i to dobrim dijelom na tercine. To je novost ne samo za nj, već i širih razmjera. Nećemo reći da je svugdje uspio saliti dobar stih, ali u pretežnoj većini ide dosta dobro. Ponekad zaškripi, otešča, rima omete dorečenost, ali to nije često. Ima i osobitost da treći stih odvede u samostalnost. Nešto slično, ali samo u strogo formalnom oglasu, kao kod haiku-poezije (ako se smije usporediti). Zaokret, ne izazov.

Sve ostalo u Korparovoj zbirci aforizama prati središnju jezgru: i uvodni mali ciklus *(Volim život; Ne volim život* i drugo); i *»Rat je mrtav«*, gdje nuzgredno očituje razlog posizanja za pjesničkim oblikom i rimom:

Ne gledaj, brate,
ni na stil
ni na rimu,
pera se hvatam jedino
za solidarnu klimu. (110)

Završnica je posvećena vještom žongliranju da u oduljem suvislom tekstu svaka riječ počinje slovom N, ili S, ili P. Tu je primarno vještina i promećurnost.

Korparu se mora priznati izrazita darovitost upravo u ovom književnom rodu. On je svoj zov čuo i predao se pozivu duha. Dao je do sada *tri zrele* knjige aforizama, koje daju naslutiti da neće biti bez nasljednika, jer

ŽIVOT je kratak dnevnik
časti i slobode vjesnik
a čovjek mu je urednik. (52)

ŽIVOT je pravda stamena
čvrsta volja poput kamena
srca vedra i lica rumena. (36)

ŽIVOT je draga moja mati
koja čitav život skriveno pati
a malo koje dijete to ikada shvati. (62)

ŽIVOT je stvarnost određenog
programa
za razumna bića svakodnevna drama
i ne odstupa od svoje zakonitosti ni
grama. (86)

Mirko Validžić

Vijesti

U »Vjesnikovu« prilogu »Sedam dana« objavljen je prigovor našega suradnika *Svevlada Slamniga* na pisanje *Srđana Vrcana* u članku pod naslovom »Debakl politiziranog katoličanstva«. Na Slamnigov prigovor, objavljen 8. VIII. 1981, odgovorio je Vrcan 15. VIII.

***

Subotička Crkva organizirala je od 14. do 16. VIII. 1981. komemorativne priredbe u čast književnika *Blaška Rajića, Ante Evetovića* i *Stipe Bešlina.*

* * *

28. V. 1981. održano je u zadarskom sjemeništu književno veče posvećeno svećeniku *Aleksi Kokiću,* pjesniku kršćanskog nadahnuća.

* * *

U »Zadarskoj reviji«, br. 5—6/80, objavljen je članak *Mladena Dorkina o Jakši Čedomilu,* katoličkom svećeniku i jednom od najvećih hrvatskih književnih kritičara, koji je bio i rektor Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

U istom broju revije *Ivica Maštruko* piše o stavovima radničkog pokreta prema katoličkoj Crkvi u članku pod naslovom »Politika pružene ruke«.

***

6. VIII. 1981. izveo je Splitski vokalni oktet što ga vodi naš suradnik dr. *Zdravko Blaić* koncert duhovne glazbe u klaustru samostana sv. Frane u Splitu. Na programu su bile skladbe gregorijanskog korala i višeglasne skladbe naših autora uz recitaciju pjesama iz hrvatske duhovne lirike.

* * *

Dramsko djelo *Ivana Pavla II. »Brat našega Boga«* prikazuje se u Poljskoj uz glazbu Pendereckog. Uskoro će biti objavljeno u francuskom prijevodu uz neke Wojtyline kazališne kritike.

* * *

U mjesecu kolovozu, prigodom godišnjice smrti *Diega Fabbrija,* talijanska televizija davala je njegov kazališni komad »Non è per scherzo che ti ho amato« s Milom Vanucci u glavnoj ulozi.

* * *

U Parizu objavljena knjiga G. Dethana *(Mazarin — čovjek mira)* pokušava rehabilitirati ovoga ozloglašenog kardinala služeći se obilatom dokumentacijom i korespondencijom na temelju koje autor pobija uobičajenu sliku o Mazarinu kao »lukavom Talijanu, okrutnom političaru i ljubavniku kraljice Ane« ističući kako je ovaj bio velik državnik, odan stvari mira i Francuskoj.

* * *

19. VI. 1981. umro je poznati hrvatski kulturni radnik i pisac iz Vojvodine *Ilija Džinić,* dugogodišnji suradnik HKD-a. Živio je u Somboru.

* * *

8. IX. 1981. umrla je u Zagrebu *Zlata Perinić,* član i suradnik HKD-a. Sprovod je 11. X. vodio i od pokojnice se oprostio u ime Društva vlč. Mirko Validžić, član Upravnog odbora HKD-a. Gđa Zlata Perinić bila je žena dugogodišnjeg urednika i upravitelja Društva prof. Luke Perinića. U Društvu je bila neko vrijeme urednik domaćinske rubrike i prevodilac nekih knjiga.

* * *

U časopisu »Plamen«, organu Saveza bugarskih pisaca, u broju za kolovoz 1981, objavljena je rukovet lirike naših pjesnika, među kojima se nalazi i naš suradnik *Ivo Balentović.* I prošle godine je »Plamen«, koji ima tiražu od 12.000 primjeraka, objavio članak I. Balentovića o braći Milarovima. Jedan od braće (Ilija) živio je s našom glumicom Ivkom Kraljevom i bio ujedno hrvatski i bugarski književnik.

* * *

Povodom godišnjice smrti *Diega Fabbrija*, 29. VIII. 1981. održan je u Riccioneu, gdje je Fabbri umro, studijski sastanak na kojemu su uz ostale sudjelovali i Vittorio Vettori, Francesco Grisi i Marcello Camilucci.

* * *

»Vjesnik« od 6. X. 1981. donosi članak Stanka Dvoržaka o *Miji Stupariću*, seljačkom piscu, koji je bio redoviti suradnik Društva sv. Jeronima.

* * *

13. IX. 1981. umro je u Milanu talijanski pjesnik *Eugenio Montale*, dobitnik Nobelove nagrade za 1975. godinu.

* * *

Pierre Emmanuel preveo je prošle godine na francuski pjesme *Ivana Pavla II* (Editions Cana-Le Cerf). Za tu zbirku mu je ove godine poljski PEN-klub dodijelio svoju redovitu godišnju nagradu, koja će mu biti predana tokom mjeseca listopada u Poljskoj.

* * *

Nakon Débrayeva djela »Le Scribe« i Loureauova »Le Lapsus des Intellectuels« objavljena su nedavno u Parizu još dva djela sa sličnom tematikom: *Les Intellocrates* (Hamon-Rotman) i *La Rive gauche* (Herbert R. Lottman).

* * *

»Školska knjiga« objavila je djelo našeg suradnika *Nikole Marčetića* »*Voljena Afrika*«. U pogovoru se kao buditelj zanimanja za afričku kulturu uz prof. Petra Guberinu spominje i prof. *Petar Grgec*, koji je o njoj pisao u svosvojoj knjizi »Na izvorima pjesništva« (MH 1940).

* * *

Nobelovu nagradu za književnost u 1981. g. dobio je *Elias Caneti*, književnik židovskog podrijetla rođen 1905. u Bugarskoj, školovan u Austriji, Švicarskoj i Njemačkoj. Živi u Engleskoj a piše na njemačkom jeziku.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA)

15. X. 1981. — *Vlč. Matej Duduković: Euharistijski kongres u Lurdu* (uz film)

22. X. 1981. — *M. V. Ćelkanović: Pedalj Kine u riječi, slici i glazbi* (dojmovi i uspomene s nedavnog putovanja)

29. X. 1981. — *Prof. Vladimir Dumbović: Zagreb i njegove prirodne ljepote (100 god. otkako je Zagreb glavni grad)*

12. XI. 1981. — *Dr. Vinko Dorčić: Doba velikih otkrića*

19. XI. 1981. — *Dr. Josip Buturac: Moji dojmovi o katoličkom pokretu*

26. XI. 1981. — *Prof. Juraj Lončarević: Pjesme Ivana Prćića*

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (18) 433
* **A. V. Mihičić:** Zapis 438
T. J. H. Mar: Šalica nebeskog čaja 439
* **Ante Jakšić:** Kad uspomena jedna drugu budi 441
Visoko zvijezde bdiju i trepere 441
Grgo Gamulin: Veoma opasne utopije 442
* **Stjepan Sulimanec:** Srcu 445
* **A. V. Mihičić:** Odjeci grmljavine 446
Živan Bezić: Engleski kralj na Šolti 447
* **Pavao Despot:** Jednom uvaženom pigmeju u čast 455
Nikola Bićanić: Tonči Antun Portolan — slikar Dubrovnika 456
* **Mira Preisler:** Sada znam 458
Stjepan Džalto: Dorina udaja 459
Josip Antolović: Isusovac Poljak o hrvatskom jeziku 463
Nevenka Bakoš: Bijeg 471
* **Marinko Marinović Bruška:** Kuna 473
* **Ante Jakšić:** Nasloni se na svoju samoću 474
* **Ante Stojić:** Dobar dan, Bože 474
* **Zvonimir Brezarić:** Razdrta čipka 475
Bela Gabrić: Životni put i poezija Jakova Kopilovića 476
* **Adéle Novak:** Tren radosti 483
* **A. V. Mihičić:** Želje 484
* **Stjepan Sulimanec:** Sudbini 484

Mišljenja i reagiranja

Tomo Vereš: O Maritainu ili o nečemu drugom? 485
Mirko Petravić: Međunarodna smotra folklora u Zagrebu zavređuje drukčiji tretman 486

Mozaik

V. R.: Theatralia et alia 488
G. M.: Osamdeseta godišnjica života Jeana Guittona 500
Siniša Hrestak: »Zemlja smiješka« s blagim okusom gorčine 500
Čarobno ohrabrenje 502
Josip Mihojević: Sto godina Muzeja za umjetnost i obrt 503
Slavko Eseš: 35. godišnjica Poljskog katoličkog udruženja »Pax« 506
Siniša Hrestak: Uvijek živi Mozart 509
Kome su trebale »Sluge«? 510

Knjige

Miljenko Belić: Filozofsko-teološki dijalog s Marxom 512
G. M.: Danica 1982. 518
G. M.: Georges Huber: Ivan Pavao I. 519
M. V. Ćelkanović: Balentovićeve kratke priče 519
T. M.: Uz ljetno štivo 521
Dubravko Horvatić: Knjiga novog poljskog nobelovca 524
D. H.: Grgo Gamulin: Povratak na Itaku 525
Tomislav Heres: Župa Sali 526
Vladimir Dumbović: Bosansko-hercegovački katolici u 18. stoljeću 529
Mirko Validžić: Treća knjiga aforizama 530

Vijesti

Iz domovine i svijeta 533

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

NOVO KOD HKD-a

1. *DANICA 1982.* Naš najpopularniji kalendar. Dva posebna priloga s nagradnim natječajem. Cijena 100 d.
2. *DŽEPNI KALENDAR.* Crteži naših katedrala. Cijena 15 d.
3. *ZIDNI KALENDAR.* Cijena 2 d.

Narudžbe prima HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21